

МАУП

ISSN (Online) 2617-9660

ЕКСПЕРТ:

парадигми юридичних
наук і державного
управління

Expert: paradigm of law
and public administration

МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

**EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION**

№ 1 (25), 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Експерт: парадигми юридичних наук
і державного управління
Видається з 2018 року
Періодичність: 6 разів на рік
Друкується за рішенням Вченої ради
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 4 від 05.04.2023)
Видання є таким, що реферується в міжнародних
та вітчизняних наукометричних базах:
Index Copernicus, ResearchBib,
Turkish Education Index, Polish Scholarly Bibliography,
Google Scholar, "Україніка наукова", ESJI .
Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 № 1643 (Додаток 4) журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України
у категорії «Б».
Спеціальності: 081 – Право, 281 – Публічне управління
та адміністрування, 293 – Міжнародне право.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.
Відповідальність за зміст, достовірність фактів, цитат,
цифр несуть автори матеріалів. Редакція залишає за
собою право на незначне редагування і скорочення
(зі збереженням авторського стилю та головних
висновків). Редакція не завжди поділяє думки авторів
та не несе відповідальності за надану ними інформацію.
Матеріали подано в авторській редакції.
Передрук — тільки з дозволу редакції.
Адреса редакційної колегії:
ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія
управління персоналом"
вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна, 03039
Офіційний сайт видання:
www.journals.maup.com.ua/index.php/expert

Expert: paradigm of law and public administration
Published from 2018
Pereodisity: 6 times a year
Published by the decision of Academic council of
Interregional Academy of Personnel Management
(Protocol № 4 from April 5, 2023)
Collection is included to the international
and domestic scientometrics databases Index
Copernicus International, ResearchBib, Turkish Education
Index, Polish Scholarly Bibliography, Google Scholar,
"Україніка наукова", ESJI .
According to the Order of the Ministry of Education
and Science of Ukraine (Annex 4), the journal is included
in the List of scientific professional publications of Ukraine,
which have been assigned the category «B».
Subject Areas: 081 – Law, 281 – Public management
and administration, 293 – International law.
The articles were checked for plagiarism
using the software StrikePlagiarism.com developed
by the Polish company Plagiat.pl.
The authors are responsible for the content,
accuracy of the facts, quotes, numbers. The editors reserves
the right for a little change and reduction
(with preservation of the author's style and main
conclusions). Editors can not share the world views of the
authors and are not responsible for the information provided.
Materials filed in the author's edition.
Reprinting — with the editorial's permission strictly.
Address of the editorial board:
Interregional Academy of Personnel Management
Str. Frometivska, 2, Kyiv, Ukraine, 03039
Official site:
www.journals.maup.com.ua/index.php/expert

Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : збірник. № 1 (25), 2023. Київ : ПрАТ "ВНЗ
"Міжрегіональна Академія управління персоналом", 2023. 68 с.

Головний редактор

Кислий Анатолій Михайлович, заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом.

1. Акімова Людмила Миколаївна, доктор наук з державного управління, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування.

2. Барабаш Юрій Григорович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, проректор з навчальної роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

3. Батанов Олександр Васильович, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

4. Берназюк Ян Олександрович, доктор юридичних наук (конституційне право; муніципальне право), професор кафедри конституційного та міжнародного права, Заслужений юрист України, професор кафедри Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

5. Валюх Андрій Миколайович, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

6. Вечорек Лешик, доктор хабілітований, доцент, завідувач кафедри кримінального права, кримінології та криміналістики Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельц (Польща).

7. Воротін Валерій Євгенович, доктор наук з державного управління, професор, завідувач відділу комплексних проблем державотворення Інституту законодавства Верховної Ради України.

8. Гурковський Володимир Ігорович, доктор наук з державного управління, старший дослідник, Перший заступник директора ВГО «Центр дослідження проблем публічного управління».

9. Кайдашев Роман Петрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

10. Кіслов Денис Васильович, доктор наук з державного управління, доцент, академік Української академії наук, Академік Національної Академії наук вищої освіти України, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

11. Коваленко Валентин Васильович, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

12. Козаченко Олександр Іванович, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

13. Кравчук Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного,

адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки.

14. Кринична Ірина Петрівна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічно-гоуправління та адміністрування Навчально-наукового інституту захисту інформації Державного університету телекомунікацій.

15. Міхальський Томаш, доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету, Гданськ, Польща.

16. Мотренко Тимофій Валентинович, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, доктор філософських наук, професор, Академік Національної академії педагогічних наук України.

17. Нестерович Володимир Федорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

18. Нестор Наталія Володимирівна, доктор юридичних наук, заступник директора з наукової роботи Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, Заслужений юрист України.

19. Ніколас Шмітт, кандидат наук, старший науковий співробітник Інституту федералізму Університету Фрібургу (Швейцарія).

20. Новак-Каляєва Лариса Миколаївна, доктор наук з державного управління, професор.

21. Орлова Наталія Сергіївна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Київського національного торговельно-економічного університету.

22. Рябцев Геннадій Леонідович, доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук, професор, професор Києво-Могилянської школи врядування, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень, директор спеціальних проєктів Науково-технічного центру «Псіхея», член Експертної ради Міністерства енергетики України, член Комітету з питань розвитку економічної конкуренції Торгово-промислової палати України, експерт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

23. Скрипнюк Олександр Васильович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, заступник директора Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

24. Сопілко Ірина Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету.

25. Стрельбицька Лілія Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії Служби безпеки України.

26. Стрельбицький Микола Павлович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри національної безпеки Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

27. Сурай Інна Геннадіївна, доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, професор, професор кафедри публічної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

28. Тимошик Лілія Павлівна, кандидат економічних наук, учений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт, оцінювач.

29. Титко Анна Василівна, кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ.

30. Хаджирадева Світлана Костянтинівна, доктор наук з державного управління, професор, заступник директора Української школи урядування – керівник Центру оцінювання кандидатів на зайняття посади державної служби.

31. Яблонська-Бонса Йоланта, професор, доктор юридичних наук, керівник кафедри теорії, філософії та історії права Академії Леона Козьмінського в Варшаві, Головний редактор часопису «Критика права» (Польща).

32. Якимчук Аліна Юріївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

33. Янчук Артем Олександрович, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, радник Першого заступника Голови Верховної Ради України.

34. Яровой Тихон Сергійович, доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

35. Яскренія Єжи, професор, доктор хабілітований (Dr Hab), декан Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кухановського в м. Кельце, завідувач кафедри конституційного, європейського і міжнародного публічного права, Віце-президент Правління Польського Товариства конституційного права, Спікер Товариства Польських парламентаріїв, член Правління Європейського Товариства колишніх парламентаріїв Ради Європи (FP-AP) в Парижі (Польща).

Chief Editor

Kyslyi Anatolii Mykhailovych, Honored Lawyer of Ukraine, Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management

1. Akimova Lyudmyla Mykolayivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Professor of the Department of Finance and Economic Security of the National University of Water Management and Nature Management.

2. Barabash Yuriy Hryhorovych, Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Vice-Rector for Academic Affairs of the National Law University named after Yaroslav the Wise.

3. Batanov Oleksandr Vasyliovych, Doctor of Law, Professor, Leading Researcher of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government of the Institute of State and Law named after VM Korotkiy NAS of Ukraine.

4. Bernazyuk Jan Oleksandrovysh, Doctor of Law (constitutional law; municipal law), Professor of the Department of Constitutional and International Law, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Tavriya National University. VI Vernadsky.

5. Gurkovsky Volodymyr Ihorovych, Doctor of Science in Public Administration, Senior Researcher, First Deputy Director of the Center for Public Administration Problems.

6. Jablonska-Bonsa Jolanta, Professor, Doctor of Law, Head of the Department of Theory, Philosophy and History of Law of the Leon Kozminski Academy in Warsaw, Editor-in-Chief of the journal Critique of Law (Poland).

7. Kaidashev Roman Petrovich, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great PJSC «Interregional Academy of Personnel Management».

8. Khadzhiradeva Svitlana Kostiantynivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Deputy Director of the Ukrainian School of Government - Head of the Center for Evaluation of Candidates for Civil Service Positions. ORCID, Google Academy.

9. Kislov Denys Vasyliovych, Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

10. Kovalenko Valentyn Vasyliovych, Doctor of Law, Professor, Leading Researcher of the Copyright and Related Rights Sector of the Laboratory of Copyright and Information Technologies of the Research Center for Forensic Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine.

11. Kozachenko Oleksandr Ivanovych, Candidate of Law, Senior Researcher, Professor of the Department of Security Management, Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Interregional Academy of Personnel Management.

12. Kravchuk Volodymyr Mykolayovych, Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional, Administrative and International Law of Volyn National University named after Lesya Ukrainka.

13. Krynychna Iryna Petrivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Administration of the Educational and Scientific Institute of Information Protection of the State University of Telecommunications.

14. Motrenko Tymofii Valentinovich, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional

Academy of Personnel Management, Doctor of Philosophy, Professor, Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

15. Nesterovych Volodymyr Fedorovych, Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of State and Legal Disciplines of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko.

16. Nestor Natalia Vladimirovna, Doctor of Law, Deputy Director for Research at the Kyiv Research Institute Institute of Forensic Science, Honored Lawyer of Ukraine, ORCID, Google Academy.

17. Nicholas Schmitt, PhD, senior researcher at the Institute of Federalism, University of Friborg (Switzerland).

18. Novak-Kalyaeva Larysa Mykolayivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor.

19. Orlova Natalia Sergeevna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of Public Administration and Administration of Kyiv National University of Trade and Economics.

20. Ryabtsev Hennadiy Leonidovych, Doctor of Science in Public Administration, Candidate of Technical Sciences, Professor, Professor of Kyiv-Mohyla School of Government, Chief Researcher of the National Institute for Strategic Studies, Director of Special Projects of the Psyche Scientific and Technical Center, Member of the Expert Council of the Ministry of Energy of Ukraine, member of the Committee on Economic Competition Development of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine, expert of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education.

21. Skrypniuk Oleksandr Vasyliovych, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director of the Institute of State and Law. V.M. Korotkiy NAS of Ukraine.

22. Sopilko Iryna Mykolayivna, Doctor of Law, Professor, Excellence in Education of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Dean of the Faculty of Law of the National Aviation University.

23. Strelbytska Lilia Mykolayivna, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Head of the Department of Civil Law Disciplines of the National Academy of Security Service of Ukraine.

24. Strelbytsky Mykola Pavlovych, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of National Security of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great PJSC «Interregional Academy of Personnel Management».

25. Surai Inna Gennadiyivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

26. Titko Anna Vasylivna, Candidate of Law, Leading Researcher of the National Academy of Internal Affairs.

27. Tomasz Michalski, Doctor of Science, Associate Professor of the Department of Geography of Regional Development, University of Gdańsk, Gdańsk, Poland.

28. Tymoschuk Lilia Pavlivna, Candidate of Economic Sciences, Scientific Secretary of the Research Center for Forensic Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, forensic expert, appraiser.

29. Valyukh Andriy Mykolayovych, Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of

the Department of Public Administration of Documentation and Information Activity of the National University of Water Management and Nature Management.

30. Vechorek Leshyk, habilitated doctor, associate professor, head of the Department of Criminal Law, Criminology and Criminology, Faculty of Law and Social Sciences, University. Jan Kochanowski in Kielce (Poland).

31. Vorotin Valeriy Yevhenovych, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the Department of Complex Problems of State-Building of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine.

32. Yakymchuk Alina Yuriyivna, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Public Administration, Documentation and Information Activity of the National University of Water Management and Nature Management.

33. Yanchuk Artem Oleksandrovych, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Adviser to the First Deputy Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine.

34. Yarovoy Tikhon Sergeevich, Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

35. Yaskrenia Jerzy, Professor, Doctor Habilitated (Dr Hab), Dean of the Faculty of Law and Social Sciences, University. Jan Kochanowski in Kielce, Head of the Department of Constitutional, European and International Public Law, Vice-President of the Board of the Polish Society of Constitutional Law, Speaker of the Society of Polish Parliamentarians, Member of the Board of the European Society of Former Parliamentarians (FP-AP) in Paris (Poland).

Дідушок Н. Я., Сопіна К. В.

Лінгвістична експертиза мовлення в Україні
та за кордоном..... 8

Кисла С. А., Чабанець Т. М.

Товарознавча експертиза та дослідження
парфумерних товарів та парфумів.
Нішеві парфуми..... 15

Кривоножко Г. Є.

Щодо особливостей експертного дослідження
баз даних та систем управління базами даних
як об'єктів авторського права 20

Мартинюк Я. М.

Інституціональні засади соціального діалогу
в державному управлінні України..... 25

Савченко В. О.

Оферта та акцепт як способи реалізації
свободи волі в цивільному праві..... 32

Сиводєд І. С.

Кримінальні процесуальні та криміналістичні
проблеми розслідування правопорушень

у сфері охорони державної таємниці
та охорони державного кордону,
які були вчинені на окупованій території
України..... 37

Хомутенко В. П., Хомутенко А. В.

Характерні особливості судової
економічної експертизи
в адміністративному судочинстві..... 44

Чернега В. М.

Минуле, сучасне та майбутнє
компаративної цивілістики..... 51

Юзишина Т. В.

Проблематика проведення
судово-почеркознавчої експертизи
при ідентифікаційному дослідженні
почерку та підписів в електронних документах..... 56

Шевчук Р. В.

Державно-приватне партнерство
як механізм підвищення якості
медичних послуг в європейських країнах..... 62

Дідушок Наталія Ярославівна,

завідувач сектору лабораторії криміналістичних та інженерно-технічних видів досліджень Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, бульвар Л. Українки, б. 26, офіс 401, м. Київ, 01133; didushok-n@meta.ua; +38 044 221 12 45, <https://orcid.org/0000-0003-4822-0830>

Сопіна Катерина Вячеславівна,

аспірантка філологічного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, майдан Свободи 4, Харків, 61022; kateryna.sopina@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8764-7418>

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА МОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

Анотація. Упродовж другого десятиліття XXI століття й до нині міжнародне співробітництво науково-дослідних установ судових експертиз України є важливою складовою у спілкуванні між фахівцями-дослідниками з різних країн світу. Така співпраця відбувається не лише з ініціативи експертів, але й заохочується на законодавчому рівні. Це відбувається з метою сприяння виробленню єдиних підходів до проведення експертних досліджень, важливе місце серед яких, зокрема, посідає судова лінгвістична експертиза.

Звичайно ж мова у кожного народу (й відповідно в багатьох країнах) – своя, із власними специфічними рисами й структурно-семантичними особливостями. Однак перелік мовленнєвої діяльності людей, що лежить в основі різноманітних мовленнєвих злочинів, усяди практично однаковий. Для виявлення ознак таких злочинів із метою допомоги органам досудового слідства і суду й була створена судова лінгвістична експертиза (або залучалися фахівці-мовознавці) у різних країнах світу.

Для віднайдення шляхів покращення вітчизняної судово-експертної діяльності та відкриття нових потенційних напрямів досліджень авторами статті здійснений огляд особливостей розвитку й функціонування судової лінгвістичної експертизи в Україні, Німеччині, Польщі, Великобританії і США. Надані переліки основних питань, що вирішуються експертами-лінгвістами в означених країнах. Зроблений порівняльний аналіз експертних завдань і вказані проблемні аспекти, що виникають у експертів під час проведення авторознавчих і семантико-текстуальних досліджень.

На основі проведених порівнянь визначені перспективи розвитку нових лінгвістичних методів і напрямів досліджень в Україні.

Акцентується увага на необхідності поглиблення співпраці експертів-лінгвістів із різних країн світу.

Ключові слова: судова лінгвістична експертиза, авторознавчі дослідження, семантико-текстуальні дослідження, експерт-лінгвіст, мовленнєві злочини.

Didushok Nataliia Yaroslavivna,

Head of the Sector at the Laboratory in Criminalistics and Engineering and Technical Research of the Research Center for Forensic Science of Information Technologies and Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 26 L. Ukrainka Blvd. office 401, Kyiv, 01133; didushok-n@meta.ua; +38 044 221 12 45, <https://orcid.org/0000-0003-4822-0830>

Sopina Kateryna Viasheslavivna,

Postgraduate Student of the Faculty of Philology of V. N. Karazin Kharkiv National University, Maidan Svobody 4, Kharkiv, 61022; kateryna.sopina@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8764-7418>

LINGUISTIC EXPERTISE OF SPEECH IN UKRAINE AND ABROAD

Abstract. Throughout the second decade of the twenty-first century and to this day, international cooperation between forensic science institutions in Ukraine has been an important component of communication between researchers from around the world. Such cooperation takes place not only on the initiative of experts, but is also encouraged at the legislative level. This is done to promote the development of unified approaches to expert research, an important place among which, in particular, is forensic linguistics.

Of course, every nation (and, accordingly, many countries) has its own language, with its own specific features and structural and semantic peculiarities. However, the list of people's speech activities that underlie various speech crimes is practically the same everywhere. In order to identify signs of such crimes and assist pre-trial investigation and court authorities, forensic linguistic expertise was created (or linguists were involved) in different countries of the world.

In order to find ways to improve the national forensic activity and open up new potential areas of research, the authors of the article review the peculiarities of the development and functioning of forensic linguistic expertise in Ukraine, Germany, Poland, the United Kingdom and the United States. The authors provide a list of the main issues addressed by linguistic experts in these countries. A comparative analysis of expert tasks is made and the problematic aspects that arise for experts in the course of author studies and semantic and textual research are indicated.

On the basis of these comparisons, the prospects for the development of new linguistic methods and research areas in Ukraine are determined.

Attention is focused on the need to deepen cooperation between linguistic experts from different countries.

Key words: forensic linguistic examination, authorship studies, semantic-textual research, expert linguist, speech crimes.

Постановка проблеми. Міжнародне співробітництво науково-дослідних установ судових експертиз України останнім часом стає важливою ланкою в спілкуванні між фахівцями-дослідниками з різних країн світу.

Розвитку такого партнерства сприяють як ратифіковані Україною домовленості й конвенції Ради Європи, так і українське законодавство. Зокрема нормативно-правовими й законодавчими актами України передбачена можливість спільної діяльності державних судово-експертних установ із відповідними організаціями з інших країн. Наприклад, у розділі IV «Міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи» Закону України «Про судову експертизу» розглядається порядок призначення і проведення судових експертиз за дорученням уповноваженої особи або органу іноземної держави, а також залучення для сумісного проведення експертиз спеціалістів інших держав; можливість міжнародної співпраці державних судово-експертних установ не тільки в практичній, а й у науковій сфері діяльності [1].

В умовах глобалізаційних тенденцій сучасного світу будь-яка національна судова експертиза не може існувати ізольовано, тобто тільки в межах окремої держави, оскільки не буде активно виконувати свої функції із забезпечення правоохоронної діяльності поза інтеграцією з міжнародною спільнотою. Натомість міжнародне співробітництво експертних установ сприяє обміну досвідом у вивченні й апробації сучасних досягнень науки і техніки, уникненню повторів у науково-методичному забезпеченні регіонального розподілу завдань між судово-експертними установами, створенню профільних експертних напрямів.

При цьому судово-експертна діяльність держав повинна відповідати національним прин-

ципам і міжнародним правовим і професійним стандартам. Висновок, складений експертами однієї держави, повинен мати силу доказів для судів іншої держави.

Про основні тенденції розвитку лінгвістичної експертизи в різних країнах писали такі українські дослідники, як-от: О. І. Горошко, Л. І. Шевченко, Д. Ю. Сизонов, Д. В. Дергач, Л. В. Ажнюк, С. Е. Захаріна й інші [2].

Метою цієї публікації є висвітлення парадигми розвитку судової лінгвістичної експертизи в Україні, а також у країнах Європи і в США, для з'ясування спільних і розбіжних аспектів між ними і виявлення перспективних напрямів діяльності для вітчизняної спільноти експертів-лінгвістів.

Виклад основного матеріалу. Уперше в Україні про судову експертизу писемного мовлення щодо встановлення автора тексту документа заговорив Л. Ю. Ароцкер [3]. Продовжив дослідження цієї проблематики, а саме теорії ідентифікації автора документа, С. М. Вул. Результати означених досліджень відображені в його кандидатській дисертації [4]. В інших роботах цього науковця розглядалися й питання вирішення діагностичних завдань, що в подальшому набули розвитку в дослідженнях науковців – Т. В. Гомон, О. І. Горошко, Л. В. Свиридової [5–7].

З розвитком інформаційних технологій ХХІ століття поставило нові завдання перед дослідженням писемного мовлення. В Україні почали активно обговорювати доцільність аналізу смислових аспектів у межах експертизи, адже тексти перестали сприйматися виключно як продукт мовленнєвої діяльності певного автора. Однак до 2014 р. такі дослідження проводилися в межах судової авторознавчої експертизи. У 2015 р. вид експертизи був перейменований на лінгвістичну експертизу мовлення, яка

в свою чергу включає в себе такі підвиди, як авторознавча експертиза й семантико-текстуальна експертиза писемного й усного (за текстовими відтвореннями) мовлення. У межах авторознавчих досліджень вирішуються питання, пов'язані із з'ясуванням інформації про автора тексту (описані вище), у той час як семантико-текстуальні дослідження передбачають вивчення смислових і структурних особливостей текстів (інформаційних повідомлень) з метою встановлення їхнього об'єктивного змісту, мовленнєвої мети, наявності закликів, погроз тощо.

За кордоном лінгвістичні дослідження розвивалися поступово. Історія виникнення лінгвістичної експертизи в Німеччині пов'язана з розслідуванням у справі Фракції Червоної Армії (RAF) в 1970-х рр. Тоді слідчі органи сподівалися за допомогою аналізу тексту письмового визнання відповідальності за вчинений теракт (особливо в контексті викрадення Ганса-Мартина Шлейєра) встановити авторів цього документа, а також з'ясувати відомості про можливих співучасників злочину. У 1980-х і 1990-х рр. німецькі філологи та лінгвісти залучалися як експерти до участі у великих кримінальних процесах, якими зацікавилися ЗМІ. З того часу лінгвістична експертиза стала популярною, особливо в справах, пов'язаних із шантажем або перевіркою свідчень. Найчастіше в Німеччині до експертів-лінгвістів звертаються з питань встановлення соціально-біографічних характеристик анонімного автора або для встановлення автора групи текстів. У першому випадку питання полягає у виявленні будь-яких соціально-біографічних відомостей про особу, яка склала текст (як то походження, соціальний статус, освіта, вік і т. ін.). У другому випадку проводиться порівняльний аналіз кількох текстів [8].

Останнім часом у зв'язку з міграційною політикою Німеччини дедалі більшого поширення набувають експертизи щодо встановлення регіону або країни походження особи. Водночас необхідно зазначити, що експерти-лінгвісти встановлюють це не тільки під час судового розгляду, а й також допомагають міграційним службам у тих випадках, коли біженець подає заявку на надання йому права перебувати на території Німеччини і при цьому не може (або з якої-небудь причини не хоче) вказати країну свого походження, зазначається в дослідженні М. М. Мушиніної [9].

Дослідницею також вказує, що найчастіше судді в Німеччині замість призначення лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи надають перевагу самостійно приймати рішення

в справах, прирівнюючи власний високий рівень володіння рідною мовою до здатності оцінити комунікативну ситуацію як фахівець-лінгвіст [9]. Водночас Е. Фоббе (E. Fobbe) зазначає, якщо виникає проблема спірної інтерпретації і суд не може встановити значення слова або тексту, у таких випадках залучається експерт-лінгвіст (це може стосуватися різних сфер, наприклад, тлумачення положень правового договору, порушення у сфері відповідальності за продукт або звинувачення в недобросовісній конкуренції) [8].

До сфери діяльності німецьких експертів-лінгвістів належать також інші види експертизи, пов'язані з дослідженням продуктів мовленнєвої діяльності людини, як-то: експертизи зі встановлення оригінальності комерційних знаків із дослідження ступеня змішаності протиставлюваних понять, фоноскопичні й почеркознавчі експертизи тощо [9].

У Польщі лінгвісти, активно співпрацюючи з органами поліції, описують комунікативні ситуації, характерні для поліцейського дискурсу, а також розробляють інструменти для підвищення якості й оптимізації процесу спілкування в цьому середовищі. Треба підкреслити, що сфера використання лінгвістичного аналізу в судовій лінгвістиці не обмежується виявленням автора тексту, експерти-лінгвісти також визначають наміри адресанта повідомлення за допомогою семантичних і прагматичних інтерпретацій значень мовних одиниць [9].

Крім того, експерти-лінгвісти в Польщі також займаються:

- 1) перевіркою текстів на конфіденційність інформації, відповідаючи на питання про те, чи містить певний текст закодований зміст, що має стосунок до злочинної діяльності, наприклад, незаконного обігу наркотиків;

- 2) аналізом ідентичності словесних знаків у справах, що стосуються перевірки можливості диференціації товарних знаків і порушення їхнього захисту;

- 3) вивченням рекламних текстів із метою визначення того, чи вводять вони в оману споживачів і чи порушують вони колективні права споживачів за допомогою використання мовних засобів переконування в тому, що суперечать фактичному стану справ. Прикладом такої експертизи може бути дослідження Маргарити Гебки-Волак (Małgorzata Gębka-Wolak), яка проаналізувала 98 типів SMS-повідомлень, відправлених користувачам мобільного телефонного зв'язку в мережі «Orange» в межах аудіо-текстової лотереї: «BMW od Orange Druga Edycja».

Причиною дослідження стала різна інтерпретація SMS-контенту. За даними Управління із захисту конкуренції і прав споживачів, компанія-організатор вводила в оману реципієнтів, вселяючи в них за допомогою текстових повідомлень впевненість у виграші, у той час, на думку провідної компанії «Internetq Poland», тексти SMS-повідомлень не обіцяли неодмінного виграшу кожному з отримувачів [10]. У процесі проведених лінгвістичних досліджень було встановлено, що в зазначених текстах містилася інформація про ймовірність отримання призу, що може сприйматися одержувачами як головна підстава для проведення лотереї, яка передбачає можливість виграшу лише кількома переможцями. Окрім того, було визнано, що досліджувані повідомлення є прикладом посилених переконувальних мовленнєвих дій, але вони не є маніпулятивними за своїм характером.

Говорячи про експертизу в Польщі, зазначимо, що дослідницька та експертна діяльність стосуються двох основних блоків питань: 1) аналіз спілкування між громадянами та представниками правоохоронних органів, а також спілкування між співробітниками цих установ, 2) дослідження усних і письмових повідомлень із метою встановлення їхнього авторства, об'єктивного змісту і мовленнєвої спрямованості (намірів адресантів) [10].

У Польщі, як і в Україні, відбувається поділ на експертизи писемного та усного мовлення, де усне мовлення є об'єктом дослідження експертів-фоноскопистів. Цікаво, що до експертизи писемного мовлення включена також і почеркознавча експертиза, яку в Україні проводять фахівці в галузі дослідження почерку та підписів. Залучення експертів-лінгвістів у польському судочинстві, як і в німецькому, також не є нормою. Так, авторка статті «*Językoznawstwo sądowe w Polsce. Obszary zainteresowania i zastosowanie*» [8] наводить цитату з рішення Верховного суду Польщі від 29.11.2016, де відмова від призначення фахової експертизи мотивується тим, що лінгвісти мають занадто високий рівень знання мови, котрий значно перевищує відповідний рівень середньостатистичної особи, орієнтований на яку, суддям треба надавати оцінку мовленнєвому феномену, що перевіряється.

У Великобританії судова лінгвістика набула офіційного визнання 1968 року, після того, як побачила світ праця лінгвіста на прізвище Свартвік (Svartvic), який, проаналізувавши зізнання Тімоті Джона Еванса, страченого за вбивство своєї вагітної дружини і малолітньої доньки, дійшов висновку, що Еванс не був авто-

ром цього зізнання, оскільки дві заяви, зроблені і різних поліцейських відділках, характеризуються різним стилем письма [11; 12]. Однак цей випадок не є дослідженням із встановлення автора тексту, адже його важливість полягає в новаторській технології Свартвіка – аналізуванні текстуальних змін, і в тому, що він дав ім'я новій галузі науки – судової лінгвістики. Декілька років потому Малкольм Култард (Malcolm Coulthard) зробив неперевершене дослідження заяви Дерека Бентлі, який, як і Еванс, був повішений у 1929 році. Дослідження Култарда зіграло вирішальну роль у посмертному виправдовуванні Дерека Бентлі. Однак, якщо в дослідженні Свартвіка застосовувалися методи описової статистики, то Култард, використовувач загально-лінгвістичний аналіз і назвав свій підхід судово-дискурсивним, який можна розглядати як комбінацію підходів до проблеми з точки зору різних лінгвістичних галузей знань, включно з теорією мовленнєвих актів, корпусну лінгвістику, стиль письма і навіть психолінгвістику [12].

Також Малкольму Култарду належить теорія виділення трьох основних напрямів судових лінгвістичних досліджень, а саме: а) аналіз мови правових текстів; б) аналіз усного мовлення в правовому процесі; в) залучення лінгвіста як експерта. Перший вид досліджень передбачає з'ясування того, чи зрозуміла особа, яку затримали, свої права і чи роз'яснені їй ці права, а також чи зрозуміли присяжні зачитані для них суддею інструкції щодо прийняття рішення за наданими під час судових засідань свідченнями. Другий полягає в тому, що в межах усного мовлення правового процесу виділяють такі аспекти співпраці з судовими лінгвістами, як робота з перекладачем і спілкування з вразливими свідками, особливо з дітьми. Згідно з третім напрямом мовознавчих досліджень, лінгвісти як експерти залучаються для аналізу назв торговельних марок, а також для встановлення соціально-біографічних характеристик анонімного автора тексту, зокрема визначення індивідуального авторського стилю, і для ідентифікації автора тексту чи повідомлення та визначення плагіату, зосібна і плагіату під час перекладу текстів. Окрім того, лінгвісти залучаються для встановлення рідної мови біженців, які прагнуть отримати притулок у країнах Європи та США [13].

За Л. Соланом (Solan L.) і П. Тірсною (Tiersma P.) необхідність у залученні фахівців у галузі судової лінгвістики в США виникає під час вирішення спорів стосовно назв торговельних марок; мовних непорозумінь у зв'язку

з володінням різними діалектами (зокрема експерти залучаються для тлумачення так званої «нестандартної американської англійської мови»), тлумачення правових документів, з'ясування змісту постанов, заповітів і контрактів, ідентифікації автора та мовця, встановлення здатності присяжних розуміти інструкції суддів або спроможності затриманого розуміти правило Міранди (оголошення про права й обов'язки затриманої поліцією особи), а також для ідентифікації почерку [14, с. 225–230]. Поряд із цим фахівці-лінгвісти залучаються для проведення дискурс-аналізу – тлумачення об'єктивного змісту, комунікативної спрямованості й інших структурно-семантичних особливостей мовленнєвих повідомлень (переважно за усним мовленням) [14, с. 233, 234].

Також автори зазначають, що суди в США не надто охоче залучають спеціалістів у галузі судової лінгвістики до вирішення означених питань, оскільки вважають себе та журі присяжних достатньо компетентними, а висновки експертів не надто переконливими [14; с. 221].

Порівнюючи лінгвістичну експертизу в Україні і в західних країнах, треба зазначити, що у всіх проаналізованих країнах експерти-лінгвісти насамперед вирішують питання щодо авторства тексту, зокрема можуть визначити, чи є певна особа автором тексту.

А в разі, якщо автор невідомий, то експерти можуть встановити:

- освітній рівень автора;
- досвід складання текстів;
- рівень володіння рідною мовою;
- сферу діяльності або особливі знання;
- походження автора, діалектні особливості його мовлення;
- чи перекичував автор навмисно навички свого писемного мовлення.

Проблемним аспектом у вирішенні авторознавчих завдань залишається малий обсяг фактичного і / або порівняльного матеріалу. Крім того, у зв'язку з комп'ютеризацією орфографічні та пунктуаційні помилки в текстах коригуються спеціальними програмами, що ускладнює дослідження. Однак експерт-лінгвіст, спираючись на зміст тексту, на аналіз стилю (підбір слів, синтаксис, особливості написання окремих слів, авторські знаки пунктуації), оформлення тексту, актуальне членування, а також на загальне враження від тексту, може дійти певних висновків, відповівши на поставлені питання.

Також експертами-лінгвістами в Україні і в країнах Європи та США до уваги беруться питання, що стосуються смислових і структур-

них аспектів мовленнєвих повідомлень, зокрема вирішуються завдання щодо встановлення:

- значення слова, словосполучення, фрази;
- об'єктивного змісту речення, тексту, групи текстів;
- висловлювань, виражених у формі закликів до певних дій;
- наявності інформації позитивного або негативного характеру про конкретну фізичну або юридичну особу;
- висловлювань образливого характеру щодо певної особи;
- структури висловлювань у формі фактичного твердження або оцінного судження і т. ін.

Проблемним моментом під час проведення семантико-текстуальних досліджень є фрагментарний характер об'єктів дослідження, а також виривання висловлювань із контексту, що, безсумнівно, ускладнює проведення аналізу і відповідно знижує достовірність наданих висновків. Деякі види досліджень також вимагають застосування довідкового матеріалу. Його відсутність або поверховість можуть навіть зробити неможливим проведення експертизи.

Перспективним для розвитку в Україні (на прикладі країн Заходу) є застосування можливостей корпусної лінгвістики для вирішення як авторознавчих, так і семантико-текстуальних завдань. Наприклад, у Німеччині активно використовуються програми типу «Software AntConc» або «Wordsmith Tools» для лінгвістичного аналізу текстів. У Польщі цікавою знаходимо розробку Моніки Засько-Зелінської (Monika Zaśko-Zielińska), яка займалася темою суїцидальної смерті. На основі порівняльного аналізу трьох видів передсмертних записок, а саме – справжніх (614 текстів за 1999–2008 рр.), змодельованих (79 текстів з експерименту) і фальшивих (117 текстів), дослідниця склала лінгвістичні показники достовірності передсмертних записок (листів). Це так само стало основою для розробки програмного продукту під назвою «Cinderella», який дозволив автоматично перевіряти гіпотезу про справжність (автентичність) передсмертної записки [10].

До того ж наприкінці 2016 року база даних ІТ-інструментів для вивчення мов була доповнена додатковими програмами, що використовуються в стилеметрії (прикладна філологічна дисципліна, яка займається вимірюванням стильових характеристик із метою систематизації та впорядкування текстів та їхніх частин) і в статистиці. Однією з таких програм є «Corpusomat». Вона дає змогу лінгвістові підготувати свою власну анотовану добірку проблемних текстів,

у якій потім можна знаходити граматичну, стилістичну й статистичну інформацію, необхідну для проведення лінгвістичних експертиз [8]. Також дуже багатобічним є питання автоматичного підтвердження вживання конкретних (сталіх) висловів у заданий час із використанням інструменту повторного дослідження, підготовленого групою співробітників з Інституту лінгвістики і лабораторії інформаційних систем Університету Адама Міцкевича. Після пошуку матеріалу можна, наприклад, перевірити, як характеристики людей змінилися за ці роки, а також їх приналежність до польських реєстрів [9].

На окрему увагу заслуговує аналіз питання щодо оцінки висновку експерта-лінгвіста в суді. Як зазначалося вище, у країнах Європи і в США судді не часто призначають лінгвістичну (зокрема семантико-текстуальну) експертизу, оскільки вважають її результати або не досить переконливими, або оцінюють залучення фахівців-лінгвістів як зайве, оскільки впевнені, що самі володіють мовою на достатньому рівні для того, аби дійти висновку щодо проблемного мовного феномену, який перебуває на їхньому розгляді. На нашу думку, означені проблеми пов'язані насамперед із тим, що й у Німеччині, й у Великобританії, і в США до проведення лінгвістичних експертиз залучаються окремі фахівці, які мають, безсумнівно, високу кваліфікацію в галузі мовознавчих наук, однак не належать до будь-яких державних спеціалізованих експертних установ.

В Україні ситуація зовсім інша, оскільки лінгвістичні експертизи проводяться атестованими судовими експертами, які є працівниками спеціалізованих державних установ, де розробляються спеціальні методи і методики проведення таких експертиз з урахуванням нагальних потреб судочинства. Тому лінгвістична експертиза в Україні досить часто призначається суддями й оцінюється ними як одне з основних джерел доказів у справах щодо закликів, погроз, захисту честі, гідності та ділової репутації, а також у багатьох інших випадках розслідування мовленнєвих злочинів або вирішення господарських і цивільних спорів.

Висновки. Отже, описані вище особливості розвитку й функціонування судової лінгвістичної експертизи в Україні та в західних країнах мають свої переваги й недоліки, що свідчать про необхідність розширення меж міжнародного співробітництва експертів-лінгвістів із Заходу на Схід і навпаки, з метою поглиблення й удосконалення означеного виду експертної діяльності за допомогою нових методів і методик

вирішення лінгвістичних завдань, які ставлять перед експертною спільнотою нагальні потреби судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038а-ХІІ : станом на 01 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 28.02.2023).
2. Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Лінгвістична експертиза : підручник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2021. 244 с. URL: https://www.academia.edu/49424470/Лінгвістична_експертиза_підручник_Л_І_Шевченко_Д_Ю_Сизонов_за_ред_Л_І_Шевченко_Київ_ВПЦ_Київський_університет_2021_244_с (дата звернення: 28.02.2023).
3. Ароцкер Л. Е., Войнов В. К. Об использовании лингвистической статистики для установления автора анонимного текста. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1966. Вып. 3. С. 141–151.
4. Вул С. М. Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи : методическое пособие. Москва, 1977. 109 с.
5. Гомон Т. В. К вопросу о возможностях судебно-автороведческого исследования текстов с деформированной структурой. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1990. Вып. 40. С. 64–68.
6. Горощко Е. И. Судебно-автороведческая классификационная экспертиза: проблемы установления пола автора документа. *Теория и практика судебной экспертизы и криминалистики*. Харьков : Право, 2003. Вып. 3. URL: <http://www.textology.ru/article.aspx?aId=98> (дата звернення: 28.02.2023).
7. Свиридова Л. В. Судово-авторознавча класифікаційна експертиза українського писемного мовлення: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків : Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012. 20 с.
8. Fobbe E. Aufgaben und Möglichkeiten der forensischen Linguistik. *SLAK-Journal. Praxis : Zeitschrift für Polizeiwissenschaft und polizeiliche*. 2013, 4. P. 4–15.
9. Мушнина М. М. Лингвистическая экспертиза в Германии. *Юрислингвистика*. 2019. Вып. 11. С. 33–38.
10. Gębka-Wolak M. Językoznawstwo sądowe w Polsce. *Obszary zainteresowania i zastosowanie*. URL: https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/4935/Lingwistyka%20kryminalistyczna_Gebka_do%20druku.pdf?sequence=1 (дата звернення: 28.02.2023).
11. Ramezani F., Khosousi Sani A., Moghadam K. Forensic Linguistics in the Light of Crime Investigation. *Pertanika journals. Sjcial Sciences & Humanities*. 2016. Ed. 24(1). P. 375–384. URL: [http://www.pertanika.upm.edu.my/resources/files/Pertanika%20PAPERS/JSSH%20Vol.%2024%20\(1\)%20Mar.%202016/21%20JSSH-1246-2015.pdf](http://www.pertanika.upm.edu.my/resources/files/Pertanika%20PAPERS/JSSH%20Vol.%2024%20(1)%20Mar.%202016/21%20JSSH-1246-2015.pdf) (дата звернення: 28.02.2023).

12. Olsson J. Forensic Linguistics: an Introduction to Language Crime and the Law. *Continuum*. London. New York, 2004. 15 p.
13. Coulthard M. Forensic Linguistics: the application of language description in legal contexts. URL: <https://www.cairn.info/revue-langage-et-societe-2010-2-page-15.htm> (дата звернення: 28.02.2023).
14. Solan L., Tiersma P. The Linguist on the Witness Stand: Forensic Linguistics in American Courts. URL: <https://brooklynworks.brooklaw.edu/faculty> (дата звернення: 28.02.2023).

REFERENCES:

1. Pro sudovu ekspertyzu : Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 r. № 4038a-KhII : stanom na 01 sich. 2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (data zvernennia: 28.02.2023).
2. Shevchenko L. I., Syzonov D. Yu. Lihvistychna ekspertyza: pidruchnyk. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet», 2021. 244 s. URL: https://www.academia.edu/49424470/Лінгвістична_експертиза_підручник_Л_І_Шевченко_Д_Ю_Сизонов_за_ред_Л_І_Шевченко_Київ_ВПП_Київський_університет_2021_244_с (data zvernennia: 28.02.2023).
3. Aroczer L. E., Vojnov V. K. Ob ispol'zovanii lingvisticheskoy statistiki dlya ustanovleniya avtora anonimnogo teksta. *Kriminalistika i sudebnaya e'kspertiza*. 1966. Vy'p. 3. S. 141–151.
4. Vul S.M. Teoreticheskie i metodicheskie voprosy' kriminalisticheskogo issledovaniya pis'mennoj rechi : metodicheskoe posobie. Moskva, 1977. 109 s.
5. Gomon T. V. K voprosu o vozmozhnostyakh sudebno-avtorovedcheskogo issledovaniya tekstov s deformirovannoy strukturoj. *Kriminalistika i sudebnaya e'kspertiza*. 1990. Vy'p. 40. S. 64–68.
6. Goroshko E. I. Sudebno-avtorovedcheskaya klassifikatsionnaya e'kspertiza: problemy' ustanovleniya pola avtora dokumenta. *Teoriya i praktika sudebnoj e'kspertizy' i kriminalistiki*. Khar'kov : Pravo, 2003. Vy'p. 3. URL: <http://www.textology.ru/article.aspx?aId=98> (data zvernennia: 28.02.2023).
7. Svyrydova L. V. Sudovo-avtoroznavcha klasyfikatsiina ekspertyza ukrainskoho pysemnogo movleniia: avtoref. dys. na zdobuttia stupenia kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.09 «Kryminalnyi protses ta kryminalistyka; sudova ekspertyza; operatyvno-rozshukova diialnist». Kharkiv : Natsionalnyi universytet «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho», 2012. 20 s.
8. Fobbe E. Aufgaben und Möglichkeiten der forensischen Linguistik. *SIK-Journal*. Praxis : Zeitschrift für Polizeiwissenschaft und polizeiliche. 2013, 4. P. 4–15.
9. Mushhinina M. M. Lingvisticheskaya e'kspertiza v Germanii. *Yurilingvistika*. 2019. Vy'p. 11. S. 33–38.
10. Gębka-Wolak M. Językoznawstwo sądowe w Polsce. Obszary zainteresowania i zastosowanie. URL: https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/4935/Lingwistyka%20kryminalistyczna_Gebka_do%20druku.pdf?sequence=1 (data zvernennia: 28.02.2023).
11. Ramezani F., Khosousi Sani A., Moghadam K. Forensic Linguistics in the Light of Crime Investigation. *Pertanika journals. Social Sciences & Humanities*. 2016. Ed. 24 (1). P. 375–384. URL: [http://www.pertanika.upm.edu.my/resources/files/Pertanika%20PAPERS/JSSH%20Vol.%2024%20\(1\)%20Mar.%202016/21%20JSSH-1246-2015.pdf](http://www.pertanika.upm.edu.my/resources/files/Pertanika%20PAPERS/JSSH%20Vol.%2024%20(1)%20Mar.%202016/21%20JSSH-1246-2015.pdf) (data zvernennia: 28.02.2023).
12. Olsson J. Forensic Linguistics: an Introduction to Language Crime and the Law. *Continuum*. London. New York, 2004. 15 p.
13. Coulthard M. Forensic Linguistics: the application of language description in legal contexts. URL: <https://www.cairn.info/revue-langage-et-societe-2010-2-page-15.htm> (data zvernennia: 28.02.2023).
14. Solan L., Tiersma P. The Linguist on the Witness Stand: Forensic Linguistics in American Courts. URL: <https://brooklynworks.brooklaw.edu/faculty> (data zvernennia: 28.02.2023).

Кисла Світлана Анатоліївна,

науковий співробітник сектору досліджень об'єктів інтелектуальної власності лабораторії дослідження об'єктів інтелектуальної власності та товарознавчих досліджень Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України; бульвар Л. Українки, б. 26, м. Київ, 01133; svesla@ukr.net; +3 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0001-5375-0540>

Чабанець Тетяна Миколаївна,

завідувач сектору досліджень об'єктів інтелектуальної власності лабораторії дослідження об'єктів інтелектуальної власності та товарознавчих досліджень Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, бульвар Л. Українки, б. 26, офіс 501, м. Київ, 01133; t.chabanets@gmail.com; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0002-3146-2051>

ТОВАРОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРФУМЕРНИХ ТОВАРІВ ТА ПАРФУМІВ. НІШЕВІ ПАРФУМИ

Анотація. Товарознавча експертиза – це дослідження товарів, сировини, обладнання з метою визначення їхньої якості, характеристик, розміру заподіяної матеріальної шкоди внаслідок їх пошкодження, вартості проведення ремонтно-відновлювальних робіт щодо них, а також їх відповідності існуючим стандартам.

Департаментом експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України розглянуто та опрацьовано річні звіти науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України (далі – НДУСЕ) про експертну роботу за 2022 рік.

У 2022 році НДУСЕ на замовлення судів, органів прокуратури, Національної поліції України, служби безпеки України, фіскальних органів, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, Державної виконавчої служби України, інших організацій, адвокатів і громадян виконано 124790 судових експертиз та експертних досліджень, що в порівнянні з 2021 роком на 6530 експертиз та досліджень або на 8,7% менше.

Значна кількість експертиз у 2022 році проведена НДУСЕ у кримінальних провадженнях і справах про адміністративні правопорушення – 99909 експертиз, що становить 80,1% від загальної кількості проведених експертиз.

Слід зазначити, що із загальної кількості експертиз НДУСЕ виконано найбільшу кількість товарознавчих експертиз – 22,6% від загальної кількості експертиз.

Така кількість товарознавчих експертиз зумовлює увагу до проведення різного роду досліджень за різними об'єктами, що мають свої особливості.

У статті досліджено особливості специфіки такого виду товарів, як парфумерні. Більш детальну увагу приділено характеристиці нішевих парфумів. Визначено специфіку класифікації цієї групи товарів. Вивчено види товарознавчих експертиз парфумерних товарів, серед яких ідентифікаційна, кількісна, вартісна та експертиза справжності.

До парфумерної продукції належать духи, одеколони, туалетні (запашні) води, парфумерні набори, основне призначення яких ароматизувати шкіру, волосся, одяг та ін. Деякі види парфумерних товарів застосовуються як гігієнічні та освіжаючі засоби.

Ідентифікація парфумерної продукції – це встановлення відповідності найменування виробу, масової частки композиції в парфумерній рідині інформації, що зазначена на маркуванні та в супровідному документі. Одним із завдань товарознавчої експертизи парфумерної продукції є встановлення її відповідності визначеному переліку ознак, наведеному в нормативно-технічній документації.

Ключові слова: річні звіти науково-дослідних установ, товарознавча експертиза, парфумерна продукція, ідентифікація.

Kisla Svitlana Anatolyivna,

Researcher at the Intellectual Property Research Sector of the Intellectual Property Research and Commodity Studies Laboratory of the Research Center for Forensic Science of Information Technologies and Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 26 L. Ukrainka Blvd. office 401, Kyiv, 01133; svesla@ukr.net; +3 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0001-5375-0540>

Chabanets Tetyana Mykolayivna,

Head at the Intellectual Property Research Sector of the Intellectual Property Research and Commodity Studies Laboratory of the Research Center for Forensic Science of Information Technologies and Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 26 L. Ukrainka Blvd. office 401, Kyiv, 01133; t.chabanets@gmail.com; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0002-3146-2051>

COMMODITY EXPERTISE AND RESEARCH OF PERFUMERY GOODS AND PERFUMES. NICHE PERFUMES

Abstract. Commodity examination is a study of goods, raw materials, and equipment with the aim of determining their quality, characteristics, the amount of material damage caused due to their damage, the cost of carrying out repair and restoration work on them, as well as their compliance with existing standards.

The Department of Expert Justice Provision of the Ministry of Justice of Ukraine reviewed and processed the annual reports of scientific research institutes of forensic sciences of the Ministry of Justice of Ukraine (hereinafter referred to as SRIFS) on expert work for the year 2022.

In 2022, SRIFS performed 124,790 forensic examinations and expert studies by order of courts, prosecutor's offices, the National Police of Ukraine, the Security Service of Ukraine, fiscal authorities, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the State Bureau of Investigation, the State Executive Service of Ukraine, other organizations, lawyers and citizens, which compared to 2021 by 6530 examinations and studies or by 8.7% less.

A significant number of examinations in 2022 was carried out by the SRIFS in criminal proceedings and cases of administrative offenses – 99,909 examinations, which is 80.1% of the total number of examinations conducted.

It should be noted that out of the total number of SRIFS examinations, the largest number of commodity examinations was performed – 22.6% of the total number of examinations.

Such a number of commodity studies requires attention to conducting various types of research on various objects that have their own characteristics.

The article examines the peculiarities of the specificity of this type of goods, such as perfumery, in more detail it focuses on the characteristics of niche perfumes. The specifics of the classification of this group of goods have been determined. The types of merchandising examinations of perfumery goods were studied, including identification, quantitative, value and authenticity examination.

Perfume products include perfumes, colognes, toilet (scented) waters, perfume sets, the main purpose of which is to aromatize skin, hair, clothes, etc. Some types of perfume products are used as hygienic and refreshing products.

The identification of perfume products is the establishment of conformity of the name of the product, the mass fraction of the composition in the perfume liquid with the information specified on the label and accompanying document. One of the tasks of the product scientific examination of perfumery products is to establish compliance with the specified list of features given in the regulatory and technical documentation.

Key words: annual reports of scientific research institutions, trade examination, perfumery products, identification.

Постановка проблеми. На споживчому ринку України парфумерія за обсягами продажу займає чи не найперше місце і попит на цю продукцію щорічно зростає.

Історія виникнення парфумерії нерозривно пов'язана з історією людства. Перші згадки про пахучі речовини, які використовували для приготування бальзамів та мазей, виникають ще у стародавньому Єгипті. Єгиптяни, спалюючи дерево і смоли, поліпшували смак їжі, благо-

вонні мазі та ароматні масла використовували в різних релігійних обрядах та в повсякденному житті. Послідовниками єгиптян стали римляни, які існуючі аромати доповнили ще й цілющими властивостями. Подальший розвиток парфумерії отримала вже в XII столітті. З'явилися способи дистиляції ароматів [1].

На сьогодні багато жінок, зокрема заможних і знаменитих, краще з'являться на світському рауті без діамантів, але огорнуть себе в аромат

чарівних парфумів. Доводити оточуючим свою фінансову спроможність за допомогою дорогих прикрас давно вже стало моветонном. У великому розмаїтті парфумерних товарів легко можна заплутатися, придбавши підробку або імітацію якісних або елітних парфумів.

Рівень підробки парфумерних товарів за деякими оцінками [6] досягає 60% в загальному обсязі продукції, яка продається за допомогою різних площадок, що реалізують товар такого виду. Тому й виникає необхідність товарознавчої експертизи парфумерних виробів. Визначення контрафактності продукції є однією з основних причин призначення товарознавчої експертизи [5]. Експертиза парфумерних товарів є досить складним процесом через специфіку виробництва товарів цієї категорії та географії її виготовлення і торгівлі у світі. Враховуючи постійне вдосконалення технології підробки парфумерних товарів, постає необхідність у вдосконаленні методів та підходів у методах і засобах виявлення фальсифікату та в процедурах проведення такого виду експертизи.

Метою дослідження є дізнатися історію виникнення, технологію виготовлення й основні відмінності нішевих парфумів від інших категорій парфумів, які представлені на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики товарознавчої експертизи займалися вітчизняні й іноземні науковці, серед яких – спеціалісти Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України Криворучко Н.В., Нікітенко С.В. [4].

Виклад основного матеріалу. Парфумерні товари – це товари на основі духмяних речовин, які мають приємний запах і використовуються для ароматизації тіла, одягу, волосся, а також у якості освіжаючих і гігієнічних засобів.

Основна сировина для парфумерних товарів – духмяні речовини, етиловий спирт, вода. Допоміжна сировина – фарбники, фіксатори запахів тощо. Чим більше духмяних речовин у композиції – тим вища якість товару.

Духмяні речовини бувають натуральними (рослинного або тваринного походження) й синтетичними.

Рослинні речовини найбільш поширені і складають основу сировинної бази. Їх використовують у вигляді спиртових розчинів (ефірні масла) з квітів (троянда, акація, лаванда), листя (м'ята, евкаліпт), плодів (лимон, аніс, апельсин), насіння (коріандр), коріння (ірис, айр), деревини (сандалове дерево,

кедр), а також смол і бальзамів (природні розчини смол у ефірних маслах).

Речовини тваринного походження: амбра (продукт життєдіяльності кашалотів), цибет (продукт внутрішньої секреції цибетової кішки), мускус (гормони мускусного оленя-кабарги), боброва рідина (гормони бобра).

Синтетичні духмяні речовини отримують з різних видів сировини. Вони мають запахи квітів, плодів або оригінальні, що не мають аналогів у природі.

Виробництво парфумерних товарів включає дозування компонентів, змішування, відстоювання, витримку, фільтрування, фасування та упакування.

За вмістом парфумерної композиції (запашних речовин) і за призначенням згідно з ДСТУ 4710:2006 [6] поділяють на концентровані духи (вміст запашних речовин не менше 30 %), духи (вміст запашних речовин не менше 15 %), парфуми-еспрі (вміст запашних речовин не менше 10 %), парфумерні води (вміст запашних речовин не менше 8,0 %), туалетні води (не менше 4,0 %), одеколони (не менше 1,5 %), запашні води (не менше 1,0 %). Духи і туалетні води використовуються як засоби для ароматизації; одеколони – як гігієнічні, освіжаючі та ароматичні засоби; запашні води – як освіжаючі та гігієнічні.

Парфумерний ринок умовно можна поділити на такі категорії: mass market, люкс і нішу [5].

Парфумерія mass market не відрізняється тонкістю нот і складністю виготовлення та сировини.

Парфумерія класу люкс належить знаменитим брендам і модним будинкам. Для її створення залучається інформація про тренди та потреби аудиторії, реклама із запрошенням зірок. В ароматах парфумерії класу люкс більше акордів, незвичайних поєднань і багатогранності.

Над нішевою парфумерією вручну працюють провідні парфумери, створюючи унікальні аромати і флакони, використовуючи високоякісну сировину. Ці творіння зрозумілі не всім, але, як і інші твори мистецтва, знаходять своїх вірних шанувальників.

Назва нішеві парфуми походить від французького слова *la niche*, яке перекладається як ніша або комірka, що і підкреслює основну відмінність ароматів – унікальність.

Нішева парфумерія – це особливе мистецтво, в якому велика увага приділяється не тільки нотам, а й особливостям розкриття композиції на шкірі. Виготовлення нішевих ароматів й оформлення їхніх флаконів також відрізняється своєю складністю.

Історія виникнення нішевої парфумерії складна, заплутана і достеменно не відома.

За деякими даними нішеві бренди були засновані ще кілька століть тому, а потім завдяки ентузіастам переродилися в наші часи. Так було з брендом Clive Christian. Його попередник, парфумерний дім The Crown Perfumery, який створював аромати для британської корони, розпочав свою роботу ще у XIX столітті. Наприкінці XX століття The Crown відродився завдяки дизайнеру Клайву Крістіану: той знайшов архіви дому та перевидав їх уже під грифом Clive Christian. В сучасному розумінні, піонерами можна вважати парфумерні дома Annick Goutal, Diptyque, L'Artisan Parfumeur. Це ті бренди, які з'явилися в 60 – 80-х роках і вирішили піти наперекір ринку [1].

Технологія виготовлення

Для нішевих парфумів використовують найякісніші компоненти. Частіше це натуральна сировина, привезена з рідних для неї країн (наприклад, квіти апельсинового дерева з Африки або Марокко, екстракт гваякового дерева з Індонезії). Усі складові майбутнього аромату добираються з особливою ретельністю, вручну приміряються один до одного, поки парфумерна композиція не відповідатиме початковому задуму її творця. Кожен флакон – особливий витвір мистецтва.

Відмінності нішевих парфумів

1. Обмежена кількість.

Нішеву парфумерію випускають лише лімітованими партіями. За деякими композиціями покупцям навіть доводиться ставати в чергу і чекати надходження запаху в парфумерні бутики. Така ексклюзивність обумовлена малими обсягами виробництва, кількістю витрачених зусиль і особливістю сировини.

2. Флакон.

Як і на сам аромат, так і на дизайн витрачаються чималі кошти та зусилля. Нерідко флакони ніші можуть похвалитися оригінальним оформленням, використанням дорогих декоративних матеріалів і сировини (наприклад, натурального дерева та шкіри, кристалів, коштовного каміння), а деякі екземпляри навіть підписуються вручну.

3. Місце придбання.

Нішеві парфуми продаються у вузькоспеціалізованих бутиках або відомих парфумерних магазинах. Більшість ароматів мають супутні сертифікати, які можна запросити при придбанні.

4. Вартість (ціна).

Нішева парфумерія досить дорога, а тому невиправдано низька вартість за заповітний флакон – вірна ознака того, що перед вами підробка. Найчастіше з таким можна стикну-

тися в неперевіраних точках продажу ароматів. Купуйте парфумерію в офіційних магазинах, які пропонують тільки оригінал.

5. Відсутність реклами.

Кожен нішевий парфумерний будинок має свою аудиторію, історію, впізнаване оформлення флакона, а також популярність у вузьких колах поціновувачів. Тому витрати на рекламу і масове залучення нішу не цікавлять. Ніша не розрахована на широкий загал [3].

Топ нішевих парфумів

При покупці запаху з категорії ніші варто пам'ятати, що він буде звучати незвично. Для когось це може стати плюсом і мінусом. Оточуючі легше розпізнають і реагують на розтиражовані аромати, в той час як екстравагантні парфумерні творіння ніші приводить у захват далеко не всіх.

Якщо вам важливо тільки те, як аромат буде звучати для вас, то нішеві аромати – однозначно правильний вибір. Популярні такі парфумерні бренди як Tom Ford, Gritti, Guerlain, Montale, Kilian, Penhaligon's, Jo Malone, Zarkoperfume, Attar Collection, Franck Boclet.

Не варто забувати і про лімітовані лінійки брендів, які відомі нам за категорією люкс: Chanel, Trussardi, Giorgio Armani та ін.

Особливістю експертизи якості парфумерних виробів є одночасна перевірка якості парфумерії і тари (туби, банки, флакони, пенали і т.д.), в яку засоби фасуються. До поняття «парфумерний виріб» входять дві складові частини: вміст і тара (індивідуальна) [7].

Іншою особливістю є те, що експерт не встановлює відсоток зниження рівня якості товару, який має дефекти або котрий втратив (частково або цілком) товарний вигляд. В актах експертизи констатується фактичний стан виробу (тари і вмісту), дається опис дефектів. Вироби, що мають дефекти, втратили товарний вигляд, мають порушене первинне пакування до експертизи не приймаються.

Маркування може бути нанесено на етикетки або безпосередньо на корпус баночки, коробочки, пеналу, флакона та пакета.

Маркування для парфумерно-косметичних товарів містить у собі таку інформацію:

- найменування товару, країна та фірма виробника, його товарний знак або товарна марка;
- юридичну адресу виробника;
- характеристику товару та його штрих-код;
- позначення нормативного документа, по якому він виробляється;
- інформацію про обов'язкову сертифікацію та номер партії;
- дату виготовлення, строк придатності;

- об'єм у мл;
- запобіжні, екологічні або інші товарні знаки.

Види товарознавчих експертиз парфумерних товарів:

Ідентифікаційна експертиза проводиться з метою визначення відповідності характеристик товару характеристикам, властивим даному виду, типу, найменуванню.

Кількісна експертиза проводиться при незалежній оцінці кількості товару в партії під час його приймання і відвантаження та для визначення відповідності маси й обсягу фасованих товарів технічній документації чи еталону.

Вартісна (оціночна) експертиза полягає в незалежній оцінці вартості (ціни) товару.

Експертиза справжності проводиться за наявності товару-аналога та з метою виявлення факту справжності, тотожності товару або його фальсифікації по виробнику, якості, торговій марці і т. д.

Висновки. Нішеві парфуми – це парфуми лише для поціновувачів рідкісних поєднань і ароматів. Як говорила неповторна жінка та легендарний кутюр'є Коко Шанель: «Парфуми – це невидимий, зате незабутній, неперевершений модний аксесуар. Він оповіщає про появу жінки і продовжує нагадувати про неї, коли вона пішла».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. URL: <https://www.stud24.ru/history/storya-viniknenyaparfumernihtovarv/133153-390803-page1.html>
2. URL: <https://www.brocard.ua/ua/news/post/shtcho-take-nisheva-parfumeriia>

3. URL: https://comexpert.pto.org.ua/?option=com_k2&view=item&id=1428:1428
4. Криворучко Н.В., Нікітенко С.В. Особливості товарознавчої експертизи парфумерних товарів. *Молодий вчений*. № 3 (91), березень. 2021. С. 282–284.
5. Electronic source URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream>
6. Вироби парфумерні рідинні. Загальні технічні умови: ДСТУ 4710:2006. Чинний від 2008.07.01. Київ : Держспоживстандарт України, 2008. 14 с.
7. Захарчук В.Г., Неруца Л.В. Товарознавча експертиза парфумерних товарів у контексті вимог європейських стандартів. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream>

REFERENCES:

1. URL: <https://www.stud24.ru/history/storya-viniknenyaparfumernihtovarv/133153-390803-page1.html>
2. Electronic source. URL: <https://www.brocard.ua/ua/news/post/shtcho-take-nisheva-parfumeriia>
3. Electronicsource. URL: https://comexpert.pto.org.ua/?option=com_k2&view=item&id=1428:1428
4. Kryvoruchko N. V., Nikitenko S. V. Peculiarities of merchandising examination of perfumery goods. *Young scientist*. No. 3 (91), March. 2021. P. 282–284.
5. Electronic source. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream>
6. Perfume liquid products. General technical conditions: DSTU 4710: 2006. [Effective from 2008–07–01]. Kyiv : Derzhspozhivstandard of Ukraine, 2008. 14 p.
7. Zakharchuk V. G., Nerutsa L. V. Merchandising examination of perfumery products in the context of the requirements of European standards. Electronic source. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream>

Кривоножко Галина Євгенівна,

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, судовий експерт, Науково-дослідний центр судових експертиз з питань інтелектуальної власності бульвар Л. Українки, 26, м. Київ, 01133, тел.: +38 044 221 12 46, e-mail: kr_galina@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-7635-541X>

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ БАЗ ДАНИХ ТА СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ БАЗАМИ ДАНИХ ЯК ОБ'ЄКТІВ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

Анотація. Експертні дослідження передбачають, що дослідження, проведені експертом, здійснюються на підставі чинного законодавства та на основі спеціальних знань, матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи. Також в спеціалізованих експертних установах України здійснюється методичне забезпечення дослідження програмних продуктів як засобів здійснення комп'ютерних злочинів.

В статті наведено особливості дослідження баз даних та систем управління базами даних. Розглянуті основні ознаки об'єктів дослідження як об'єктів авторського права. Тематика проведених досліджень належить до галузі дослідження об'єктів авторського права та спрямована на підвищення ефективності наукових досліджень у сфері інформаційних технологій. Узагальнення та висновки, надані за результатами дослідження, сприятимуть проведенню об'єктивних та науково обґрунтованих досліджень за напрямком «Інформаційні управляючі системи та технології спеціального призначення» для максимального використання їх у експертній практиці під час проведення судових експертиз (експертних досліджень) незалежно від виду судочинства.

Викладені перспективи подальших досліджень щодо опрацювання методики проведення судових експертиз (експертних досліджень) з питань, що стосуються баз даних та систем управління базами даних як об'єктів авторського права. Тематика проведених досліджень стосується та спрямована на підвищення ефективності наукових досліджень у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності. Рекомендується для використання під час проведення комплексного експертного дослідження (експертна спеціальність 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів», 13.1.2 «Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (базами даних)»).

Ключові слова: авторське право, база даних, інтелектуальна власність, система управління базами даних, судова експертиза.

Kryvonozhko Halyna Yevhenivna,

Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher, Forensic Expert, Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, Lesi Ukrainky Blvd, 26: (044) 221 12 46, Email: kr_galina@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-7635-541X>

REGARDING THE FEATURES OF THE EXPERT RESEARCH DATABASES AND DATABASE MANAGEMENT SYSTEMS AS OBJECTS OF COPYRIGHT

Abstract. Expert research provides that research conducted by an expert is carried out on the basis of current legislation and on the basis of special knowledge, material objects, phenomena and processes that contain information about the circumstances of the case. Also, specialized expert institutions of Ukraine carry out methodical support for the study of software products as a means of committing computer crimes.

The article describes the peculiarities of the study of databases and database management systems. The main features of research objects as objects of copyright are considered. The topic of the conducted research works in the field of research of copyright objects and is aimed at increasing the efficiency of scientific research in the field of information technologies. The generalizations and conclusions provided based on the results of the research contribute to the conduct of objective and scientifically based research in the direction of «Information control systems and special purpose technologies» for their maximum use in expert practice during forensic examinations (expert studies) regardless of the type of judicial proceedings.

Prospects for further research regarding the development of the methodology for conducting forensic examinations (expert studies) on issues related to databases and database management systems as objects of copyright are outlined. The topic of the conducted research refers to and is aimed at increasing the effectiveness of scientific research in the field of information technology and intellectual property. It is recommended for use when conducting complex expert research (expert specialty 10.9 «Research of computer equipment and software products», 13.1.2 «Research related to computer programs and data compilations (databases)».

Key words: *copyright, database, intellectual property, database management system, expert research, forensic expertise.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Експертні дослідження передбачають, що дослідження, проведені експертом, здійснюються на підставі чинного законодавства та на основі спеціальних знань, матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи [1].

На сьогоднішній день в Україні наявна практика проведення судових експертиз та експертних досліджень у справах, пов'язаних із спеціалізованим програмним забезпеченням (СПЗ) – важливою складовою інформаційних (автоматизованих) систем, інформаційно-комунікаційних систем, програмно-апаратних комплексів, програмно-технічного комплексу автоматизованої системи тощо. Інформаційна система як об'єкт правової охорони розглядається на підставі вже відомих правовій практиці складових цього поняття, таких як інформація, програмне забезпечення, бази даних, операційні та експертні системи.

Програмне забезпечення (ПЗ) – продукт інтелектуальної діяльності, який належить до сфер інформаційних технологій та інтелектуальної власності [2–4]. Постійний розвиток технологій, розширення меж використання ПЗ, його особливості, як об'єкта правової охорони, є задачею постійного пошуку ефективної системи правової охорони.

Відповідно до ст. 420 ЦК [5] до *об'єктів права інтелектуальної власності* належать комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних). Авторське право є ключовою галуззю права інтелектуальної власності; воно призначене захищати лише форму вираження об'єкта.

У статті будуть розглянуті особливості дослідження об'єктів інтелектуальної власності, програмного забезпечення, а саме: компіляції даних (бази даних) та системи управління (керування) базами даних, які належать до об'єктів авторського права.

З метою забезпечення єдиного підходу до проведення експертних досліджень, пов'язаних з компіляціями даних (базами даних) та системами управління (керування) базами даних інформаційних систем, необхідним є опрацю-

вання методики проведення експертних досліджень, пов'язаних з компіляціями даних (базами даних) та системами управління (керування) базами даних (СУБД, СКБД).

Тематика проведених досліджень належить до галузі дослідження *об'єктів авторського права* та спрямована на підвищення ефективності наукових досліджень у сфері *інформаційних технологій*. Узагальнення та висновки, надані за результатами дослідження, сприятимуть проведеному об'єктивних та науково обґрунтованих досліджень за напрямком *«Інформаційні управління системи та технології спеціального призначення»* для максимального використання їх у експертній практиці під час проведення судових експертиз (експертних досліджень) незалежно від виду судочинства.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що даному питанню приділяється певна увага.

Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, присвячених зазначеним питанням, розвиток інформаційних технологій, поява нових способів і методів зумовлює потребу подальших досліджень цієї тематики.

Мета статті. Метою роботи є опис проблемних питань у процесі визначення ознак компіляції даних (бази даних) та системи управління (керування) базами даних, які належать до об'єктів авторського права.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження баз даних та систем управління базами даних необхідно розуміти, що належить до таких об'єктів.

При проведенні судової експертизи (експертного дослідження) у сфері інтелектуальної власності встановлюються фактичні дані та обставини щодо відповідних об'єктів права інтелектуальної власності. Слід звернути увагу, що зміст поняття об'єкта права інтелектуальної власності та об'єкта судової експертизи у сфері інтелектуальної власності мають відмінності та їх не можна змішувати. *Розглядаючи поняття об'єкт судової експертизи (експертного дослідження) у сфері інтелектуальної власності, слід урахувати природу поняття об'єкта права інтелектуальної власності в цілому.*

Тобто, об'єкти права інтелектуальної власності за своєю природою є нематеріальними об'єктами. Їх використання не пов'язане з фізичним володінням матеріальними предметами, в яких втілено твори – об'єкти інтелектуальної власності. *Об'єкт експертного дослідження* є матеріальним об'єктом, що має визначений правовий режим, обмеження, які встановлюються законами. Лише матеріальні об'єкти можуть бути процесуально оформлені та надані в розпорядження судового експерта, і лише відносно них судовий експерт має відповідні повноваження.

Розглядаючи сутність поняття програмного забезпечення як об'єктів судової експертизи (експертного дослідження), необхідно враховувати особливості процесу первинного матеріального втілення твору в певну матеріальну форму. Відповідно, об'єкти судової експертизи у сфері інтелектуальної власності можна виокремити в такі групи:

- речові докази – матеріальні носії інформації, в яких відображено нематеріальні об'єкти;
- документи – об'єкти, які містять юридично значимі відомості про об'єкти інтелектуальної власності;
- зразки – матеріальні носії, в яких відображено нематеріальні об'єкти, що використовуються для порівняльних досліджень;
- матеріали справи, які містять відомості про досліджувані об'єкти.

Залежно від призначення носія інформації виокремлюють такі об'єкти судової експертизи:

- об'єкти, що досліджуються;
- порівняльні матеріали (зразки, еталони);
- інші матеріали справи, що містять відомості, які належать до предмета експертизи.

Під час призначення судової експертизи (експертного дослідження) об'єктів авторського права на дослідження експерту надаються матеріальні об'єкти, в яких втілено об'єкт права інтелектуальної власності, а також інші матеріали, що містять відомості про об'єкти дослідження. При цьому об'єктом дослідження виступає в даному випадку саме програмний продукт як літературний твір наукового характеру, який матеріалізовано у відповідному носії (об'єкті), порівняльні матеріали (зразки, еталони); інші матеріали, що містять відомості, які належать до предмета експертизи (дослідження).

Під дію авторсько-правової охорони підпадає будь-яке програмне забезпечення, створене в результаті творчої праці. До недоліків авторсько-правової охорони належать: неможливість захисту від запозичення ідей та принципів, закладених в основу програми, неможливість

забезпечити ефективний захист подібної програми від копіювання. Ці недоліки частково компенсуються застосуванням норм патентного права та режиму комерційної таємниці до даних об'єктів. В авторсько-правовій охороні є *обмеження, вона поширюється на форму творів, але не на зміст.* З цих же підстав *не охороняється авторським правом ідеї та принципи організації інтерфейсу.* Забезпечити їх захист можливо нормами патентного права.

Авторське право, його об'єкти й суб'єкти, майнові права інтелектуальної власності на твір, форми використання твору, а також випадки правомірного використання твору без згоди автора регулюються Цивільним кодексом України [5], Законом України «Про авторське право і суміжні права» [2] та іншими законами України.

Відповідно до Закону [2]: *«Комп'ютерна програма – набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи в будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером (настільним комп'ютером, ноутбуком, смартфоном, ігровою приставкою, смарт-телевізором тощо), які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату, зокрема операційна система, прикладна програма, виражені у вихідному або об'єктному кодах».* *Комп'ютерна програма, як об'єкт авторського права*, виражена у вихідному або об'єктному кодах. Правова охорона поширюється на форму вираження твору. Сучасна комп'ютерна програма є твором, який характеризується змістом, внутрішньою та зовнішньою формами; елементи змісту та форми програми залежать від виду програми.

База даних (компіляція даних) – сукупність творів, даних або будь-якої іншої інформації у довільній формі, що розташовані у систематизованому або упорядкованому вигляді, що можуть бути доступні за допомогою спеціальної пошукової системи та/або на основі електронних засобів (комп'ютера) чи інших засобів [2]. *Бази даних* є одним з найбільш складних об'єктів охорони. Творчі бази даних захищаються нормами авторського права; бази даних (нетворчі), що не належать до об'єктів авторського права, захищаються виключно правом «*sui generis*». Авторське законодавство загальним чином визначає поняття бази даних, не розкриваючи при цьому системи і особливостей критеріїв її охороноздатності.

У свою чергу, *програмне забезпечення*, що розглядається як науковий твір, *стає об'єктом авторського права з моменту його вираження в об'єктивній формі, якщо є результатом твор-*

чої праці автора, є оригінальним. Оригінальність твору – ознака (критерій), що характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора та відображає творчі рішення, прийняті автором під час складання твору.

Тобто, наукові твори мають відповідати основним критеріям:

- 1) бути результатом наукової творчості;
- 2) результат творчості має бути виражений у певній об'єктивній формі, а саме: втілений у літературний твір наукового характеру.

Для дослідження БД та СУБД як об'єктів авторського права, необхідно розуміти, що мають на увазі під цими термінами.

Тобто, база даних – це організований набір даних, що зберігається на комп'ютері або сервері та може бути використаний для зберігання та організації інформації. Система управління базами даних – це програмне забезпечення, яке дозволяє користувачам створювати, зберігати, модифікувати та вилучати дані з бази даних. СУБД зазвичай забезпечують захист від несанкціонованого доступу до інформації та забезпечують можливість одночасної роботи багатьох користувачів з базою даних. Крім того, СУБД можуть забезпечувати функції резервного копіювання та відновлення даних, оптимізацію швидкості роботи та інші додаткові функції.

Хоча БД та СУБД пов'язані, їхні функції відрізняються: база даних – це набір даних, а СУБД – це програмне забезпечення для управління та роботи з цими даними.

Таким чином, база даних досліджується під час проведення судової експертизи (експертного дослідження) як об'єкт авторського права (база даних (компіляція даних)), СУБД не є самостійними об'єктами авторського права, але їхні елементи можуть бути захищені як окремі об'єкти авторського права.

Ознаки об'єктів авторського права (баз даних) мають такі характеристики:

- *творчий характер*: БД повинна бути результатом інтелектуальної праці, що має оригінальний, творчий внесок автора, виражений у формі вибору та організації вмісту бази даних;
- *новизна та систематизація*: БД повинна організовувати інформацію у новий, оригінальний спосіб, який не було відомо раніше; мати оригінальну систему організації та структурування даних;
- *індивідуальність*: БД повинна мати індивідуальний характер, який відрізняє її від інших баз даних, що містять схожу інформацію;
- *достатність*: БД повинна містити достатньо інформації для забезпечення її використання, наприклад, для розробки програмного

забезпечення, створення нових продуктів, проведення досліджень тощо;

- *оригінальність форми вираження*: БД повинна бути виражена у формі, що може бути визнана оригінальною, наприклад, у формі паперового документа, електронного файлу тощо.

Можна виділити наступні форми правової охорони БД за допомогою різноманітних інструментів, таких як:

- службова та комерційна таємниця (секрети виробництва);
- законодавство про недобросовісну конкуренцію;
- авторське право;
- патентне право;
- законодавство sui generis.

Ознаки об'єктів авторського права (СУБД) мають такі характеристики:

- *творчий характер*: елементи СУБД повинні бути результатом творчої праці, яка відображає вибір, організацію та внесок автора в розробку системи/ПЗ;

- *оригінальність*: елементи СУБД повинні мати оригінальну форму вираження та мати індивідуальний характер, який відрізняє їх від аналогічних елементів інших СУБД;

- *новизна*: елементи СУБД повинні містити нову інформацію або, організовану в новий, оригінальний спосіб;

- *систематизація*: елементи СУБД повинні мати оригінальну систему організації та структурування даних, що відрізняє їх від елементів інших СУБД;

- *достатність*: елементи СУБД повинні містити достатньо інформації для забезпечення їх використання в системі, що включає розробку програмного забезпечення, створення нових продуктів тощо;

- *оригінальність форми вираження*: елементи СУБД повинні бути виражені у формі, яка може бути визнана оригінальною, наприклад, у формі коду програмного забезпечення, баз даних, технічної документації тощо.

Захист авторських прав на елементи СУБД забезпечує їхню економічну захищеність від неправомірного використання. Неправомірне використання елементів СУБД може включати копіювання, розповсюдження, модифікацію, імпорт та експорт даних без дозволу власника авторських прав. Таке неправомірне використання може призвести до збитків для автора СУБД, зокрема втрати прибутку внаслідок незаконної конкуренції, порушення їхньої комерційної таємниці, порушення їхніх прав на використання власної творчої праці тощо.

Також українське законодавство передбачає захист авторських прав на СУБД за допомогою різноманітних інструментів, таких як авторське право, право на комерційну таємницю, право на знаки для товарів та послуг, право на інтелектуальну власність тощо. Автори СУБД можуть здійснювати захист своїх прав шляхом включення умов використання в ліцензійних угодах, а також вивченням питань інтелектуальної власності та прав на інформацію перед розповсюдженням СУБД.

Тематика проведених досліджень стосується та спрямована на підвищення ефективності наукових досліджень об'єктів інтелектуальної власності у сфері ІТ. Узагальнення та висновки, надані за результатами дослідження, сприятимуть проведенню об'єктивних і науково обґрунтованих досліджень та рекомендуються для використання під час проведення комплексного інженерно-технічного дослідження (експертна спеціальність 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів», 13.1.2 «Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (базами даних)»).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, у цій статті проаналізовано особливості проведення судових експертиз (експертних досліджень) в Україні щодо визначення ознак об'єктів авторського права.

Перспективою подальших досліджень є опрацювання методики щодо проведення судових експертиз (експертних досліджень) з питань, що стосуються баз даних і систем управління базами даних як об'єктів авторського права. Висвітлення проблемних питань, запропонованих рекомендацій щодо процедури аналізу ознак реалізації функцій програмного забезпечення та дій комп'ютера/телекомунікаційного пристрою, на який встановлено програмне забезпечення, можуть бути основою для розробки методик проведення судових експертиз спеціальних програмних засобів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судову експертизу: Закон від 25.02.1994 № 4038-XII. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>
2. Про авторське право і суміжні права: Закон від 01.12.2022 № 2811-IX // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20>
3. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон від 05.07.1994 № 80/94-ВР. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про інформацію: Закон від 02.10.1992 № 2657-XII. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
5. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro sudovu ekspertyzu» [Law of Ukraine «On Forensic Examination»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro avtors'ke pravo i sumizhni prava» [Law of Ukraine «On copyright and related rights»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst informatsiyi v informatsiyno-komunikatsiynnykh systemakh» [Law of Ukraine «About the protection of information in information and communication systems»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro informatsiyu» [Law of Ukraine «About information»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy» [Law of Ukraine «Civil Code of Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

Мартинюк Ярослава Миколаївна,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціогуманітарних технологій, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, вул. Львівська, 75, тел. 0502350890, e-mail: mart.sn@ukr.net, orcid.org/0000-0002-1982-5112

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті висвітлено основні компоненти у структурі соціального діалогу, його сторони та суб'єкти, рівні, форми та предмет. Поряд з цим проаналізовано основні завдання соціального діалогу: захист соціальної справедливості; посилення демократії через надання учасникам соціального діалогу рівних можливостей у формуванні соціально-економічної політики. У дослідженні підкреслено, що соціальний діалог як інститут державного управління відіграє важливу роль у забезпеченні участі роботодавців та працівників у формуванні й здійсненні соціально-трудової та соціально-економічної політики. Визначено функції, які соціальний діалог виконує у сфері соціально-економічних та соціально-трудових відносин. Охарактеризовано рівні на яких здійснюється соціальний діалог – національний, галузевий, територіальний та локальний (підприємство, установа, організація). Доведено, що відповідно до рівнів змінюються і учасники діалогових відносин. На національному рівні – це всеукраїнські професійні спілки, створені за галузевою ознакою, об'єднання роботодавців, які створені за галузевою ознакою і мають статус всеукраїнських та Кабінет Міністрів України або центральні органи виконавчої влади. На територіальному рівні: профспілки відповідного рівня та організації профспілок, їх об'єднань, які діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, організації роботодавців та їх об'єднання, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці та місцеві органи виконавчої влади, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. На локальному рівні: первинні профспілкові організації, а в разі їх відсутності – вільно обрані представники працівників та роботодавців або уповноважені представники роботодавця. У статті доведено, що незважаючи на суттєві політичні, економічні та соціальні реформи в Україні за останні п'ять років, нинішня законодавча та нормативна база щодо соціального діалогу була востаннє «оновлена» у 2012 році з прийняттям Закону про соціальний діалог 2010 року. Поточну редакцію Закону, із незначними змінами було прийнято 12 травня 2022 р. Нині у законодавчій базі, що регулює окремі аспекти соціального діалогу, співіснують декілька суперечливих положень. Адже окрім Закону про соціальний діалог, цілий ряд законів та нормативно-правових актів містять положення, що стосуються різних сторін взаємин учасників соціально-економічних взаємин.

Ключові слова: соціальний діалог, державне управління, соціально-економічна політика, соціально-трудова відносина, профспілки, організації роботодавців.

Martyniuk Yaroslava Mykolaivna,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Socio-Humanitarian Technologies, Lutsk National Technical University, Lutsk, st. Lvivska, 75, 0502350890, e-mail: mart.sn@ukr.net, orcid.org/0000-0002-1982-5112

INSTITUTIONAL BASIS OF SOCIAL DIALOGUE IN THE PUBLIC ADMINISTRATION OF UKRAINE

Abstract. The article highlights the main components in the structure of social dialogue, its parties and subjects, levels, forms and subject. Along with this, the main tasks of social dialogue are analyzed: protection of social justice; strengthening of democracy by providing the participants of the social dialogue with equal opportunities in the formation of social and economic policy. The study emphasizes that social dialogue as an institution of public administration plays an important role in ensuring the participation of employers and employees in the formation and implementation of social, labor and socio-economic policies. The functions that social dialogue performs in the sphere of socio-economic and social-labor relations are deter-

mined. The levels at which social dialogue is carried out are characterized - national, sectoral, territorial and local (enterprise, institution, organization). It has been proven that the participants of dialogue relations also change according to the levels. At the national level, these are all-Ukrainian trade unions created on a sectoral basis, associations of employers, which are established on a sectoral basis and have the status of all-Ukrainian, and the Cabinet of Ministers of Ukraine or central bodies of executive power. At the territorial level: trade unions of the appropriate level and organizations of trade unions, their associations operating on the territory of the relevant administrative-territorial unit, employers' organizations and their associations operating on the territory of the relevant administrative-territorial unit, and local executive bodies that operate on the territory of the corresponding administrative-territorial unit. At the local level: primary trade union organizations, and in their absence - freely elected representatives of employees and the employer or authorized representatives of the employer. The article proves that despite significant political, economic and social reforms in Ukraine over the past five years, the current legislative and regulatory framework for social dialogue was last «updated» in 2012 with the adoption of the 2010 Law on Social Dialogue. The current version of the Law, with minor changes, was adopted on May 12, 2022. Currently, several contradictory provisions coexist in the legislative framework regulating certain aspects of social dialogue. After all, in addition to the Law on Social Dialogue, a number of laws and normative legal acts contain provisions relating to various aspects of relations between participants in socio-economic relations.

Key words: social dialogue, public administration, socio-economic policy, social-labor relations, trade unions, employers' organizations.

Постановка проблеми. За роки незалежності України було створено таку систему діалогових відносин у сфері соціально-трудових та соціально-економічних відносин з відповідними формальними та неформальними інституціями, яка не гарантує бажаного ефекту. На сьогодні соціальний діалог ще не став дієвою і невід'ємною складовою політичної та економічної структури українського суспільства. Взаємини учасників соціального діалогу мають переважно поверхневий, формальний характер. Неналежна якість соціального діалогу і партнерських відносин між органами державної влади, бізнесом, найманими працівниками та громадськістю має негативний вплив на якість управлінських рішень.

Європейський досвід використання соціального діалогу свідчить, що існує єдиний достатньо ефективний шлях його впровадження – це рух в напрямку від ідеї та поодиноких практик до постійно та ефективно працюючої соціальної інституції. Інституціоналізація соціального діалогу – це той шлях, яким йдуть усі європейські країни без винятку, досвід яких використовує Україна. Ефективна та послідовна політика в Україні у напрямку успішного впровадження та розвитку соціального діалогу повинна втілюватись шляхом розвитку культури соціального діалогу.

Аналіз досліджень і публікацій. Одним із перших мислителів, хто приділив увагу проблемі пошуку шляхів досягнення соціальної злагоди в суспільстві, був Ж.-Ж. Руссо. Формування та розвиток соціального діалогу взаємопов'язані з проблемами узгодження інтересів представників праці й капіталу, про що свідчать дослідження Ф. Енгельса, К. Маркса, А. Маршалла, Дж. Мілля [4, с. 12]. Теоретичні

та концептуальні засади соціального діалогу знайшли своє втілення в теорії соціальної взаємодії та солідарності, на що звертали увагу М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс. Суттєвий вплив на розвиток ідеї соціального діалогу зробили Л. Ерхард, А. Мюллер-Армак і В. Репке, які створили концепцію соціального ринкового господарства [4, с. 13].

Метою статті є висвітлення особливостей інституційного становлення соціального діалогу в Україні, визначення сторін, суб'єктів та предмету соціального діалогу, дослідження нормативно-правових засад соціального діалогу та його організаційно-функціональної структури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституційне забезпечення будь-яких суспільних відносин, як правило, передбачає нормативно-правове та організаційне оформлення соціальних інституцій (структур), котрі є учасниками такого виду відносин.

Процес інституційного становлення соціального діалогу в Україні було розпочато зі створення в 1991 р. Координаційного комітету сприяння зайнятості населення. Комітет було сформовано на тристоронній основі. До нього входила однакова кількість представників профспілок, органів державного управління, власників підприємств та підприємців) на державному та регіональному рівнях. У 1993 р. Президент України підтримав пропозицію профспілок і в результаті було створено Національну раду соціального партнерства. Рада передбачалась як консультативно-дорадчий орган при Президентові України і покликана була узгоджувати інтереси найманих працівників, роботодавців і держави [5, с. 35].

Важливим етапом на шляху становлення соціального діалогу в Україні стало запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування, згідно із прийнятими законами «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (1999 р.) [8], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р.) [9]. Із кожного виду страхування на тристоронній основі було створено правління та наглядові ради.

Із прийняттям Указу Президента України від 29 грудня 2005 р. № 1871 «Про розвиток соціального діалогу в Україні» [20] та розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2006 р. № 445 «Про затвердження плану заходів щодо розвитку соціального діалогу в Україні» [11] у державі розпочався період становлення системи ведення соціального діалогу в різних сферах та на різних рівнях. Було створено умови для його інституційної розбудови і, зокрема, формування тристоронніх органів із соціально-економічних питань на територіальному рівні.

Важливим етапом стало створення Національної тристоронньої соціально-економічної ради 1 серпня 2006 р., а в подальшому - Республіканської тристоронньої соціально-економічної ради Автономної Республіки Крим, 24 обласні тристоронні соціально-економічні ради, 2 міські тристоронні соціально-економічні ради у містах Києві та Севастополі. Указом Президента України № 347 від 2 квітня 2011 р. Національній тристоронній соціально-економічній раді надано статус постійно діючого органу [5, с. 34].

Важливу роль у соціальному діалозі покликані виконувати примирні, посередницькі структури, незалежні експерти та арбітри. Завданням їх діяльності є мінімізація наслідків можливих конфліктів, запобігання загостренню соціально-трудових відносин. З цією метою 17 листопада 1998 р. було створено Національну службу посередництва і примирення – постійно діючий державний орган, завданням якого є сприяння врегулюванню колективних трудових спорів (конфліктів) [5, с. 34].

За роки незалежності в Україні в основному сформовано правові засади реалізації державної соціально-економічної політики, які заклали основи організаційного оформлення вітчизняної системи соціального діалогу. Правову основу функціонування системи соціального діалогу в Україні складають як міжнародні документи – стандарти ООН, Конвенції Міжнародної організації праці (МОП), Європейська соціальна

хартія, інші міжнародні акти, так і вітчизняні – Конституція України, Закони України, укази Президента України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України.

Право громадян України на свободу об'єднання закріплене ст. 36 Конституції України. Цією ж статтею задекларовано «право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів» [2, с. 36]. Конституція України встановлює також право працівників «на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів» [2, с. 44].

Гарантії соціального діалогу в Україні забезпечують положення Конституції України, Кодексу законів про працю України [1], Законів України «Про зайнятість населення» (1991 р.) [10], «Про охорону праці» (1992 р.) [15], «Про колективні договори і угоди» (1993 р.) [13], «Про оплату праці» (1995 р.) [14], «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» (1998 р.) [18], «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (1999 р.) [19], «Про соціальний діалог в Україні» (2010 р.) [21], «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» (2012 р.) [17] та ін.

Закон «Про соціальний діалог в Україні» визначає правові засади організації та порядку здійснення соціального діалогу «з метою вироблення та реалізації державної соціальної і економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин та забезпечення підвищення рівня і якості життя громадян, соціальної стабільності в суспільстві» [21].

Міжнародні нормативно-правові акти, згода на обов'язковість дії яких надана Верховною Радою України, також є невід'ємною частиною національного законодавства, як і інші акти міжнародного права, до яких приєдналася Україна.

Україна ратифікувала більше 60 конвенцій МОП, у тому числі – всі основні конвенції: 1) Про свободу асоціації та захист права на організацію (№ 87), 1948 р. (рат. 14.09.1956 р.); 2) Про право на організацію і на ведення колективних переговорів (№ 98), 1949 р. (рат. 14.09.1956 р.); 3) Про примусову працю (№ 29), 1930 р. (рат. 10.08.1956 р.); 4) Про скасування примусової праці (№ 105), 1957 р. (рат. 14.12.2000 р.); 5) Про мінімальний вік (№ 138), 1973 р. (рат. 03.05.1979 р.); 6) Про найгірші форми дитячої праці (182), 1999 р. (рат. 14.12.2000 р.); 7) Про рівну винагороду (№ 100), 1951 р. (рат. 10.08.1956 р.); 8) Про дискримінацію (в галузі праці і зайнятості) (№ 111), 1958 р. (рат. 4.08.1961 р.) [3].

Забезпечують та регулюють розвиток вітчизняного соціального діалогу: Постанова КМУ «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», якою затверджено «Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики» [7]; «Регламент Кабінету Міністрів України» [12]. Останній передбачає «залучення соціальних партнерів до прийняття рішень з питань, що стосуються формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин» [12]. Згідно із Постановою Кабінету Міністрів України «Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади» [6]. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади в обов'язковому порядку надсилають на погодження проекти нормативно-правових актів з питань, що стосуються формування та реалізації соціальної і економічної політики, регулювання соціальних, економічних і трудових відносин.

Структура соціального діалогу в Україні складається із учасників соціально-трудових відносин, серед яких вирізняємо окремі сторони та суб'єкти.

Сторонами соціального діалогу є наймани працівники, роботодавці та держава. Відповідно суб'єктами соціального діалогу виступають як представницькі органи цих сторін – професійні спілки, об'єднання роботодавців та органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, так і примирні, посередницькі структури, фонди соціального страхування, соціально-економічні ради тощо.

Держава як сторона соціального діалогу формує законодавчу базу соціально-трудових і соціально-економічних відносин, а також встановлює мінімальні гарантії для громадян загалом (прожитковий мінімум) і працівників зокрема (мінімальна заробітна плата). Тобто вона виступає гарантом соціально відповідальних відносин між роботодавцем і найманим працівником. Поряд з цим, зважаючи на значну частку державного сектору у вітчизняній економіці, держава в особі Уряду (національний рівень), а також через відповідні міністерства та відомства (галузевий рівень), місцеві органи виконавчої влади (регіональний рівень) бере участь у колективних переговорах як роботодавець.

Процес творення представницьких структур суб'єктів соціального діалогу – професійних спілок та об'єднань роботодавців всеукраїнського, регіонального та галузевого рівнів, а також їх три-

сторонніх органів (за участю уряду) відбувався особливо активно на початку 2000-них років.

Професійні спілки найбільш численний та організований суб'єкт соціального діалогу з давньою історією діяльності у сфері соціально-трудових відносин. На сьогодні Мін'юстом України зареєстровано 143 всеукраїнські профспілки і 16 їх об'єднань [5, с. 36].

Загалом в останні десятиріччя відбулися суттєві трансформації інституту профспілкового руху в Україні. Найпомітнішим здобутком у розвитку інституту профспілок за цей період стали: профспілки було визнано організаціями, основним завданням яких – захист інтересів найманих працівників. Роздержавлені профспілки покликані стати опозицією владним структурам і роботодавцям. Їх політичне кредо – це проголошення нейтральності профспілок щодо політичних партій, рухів, об'єднань та організацій, тобто співпраця з партіями здійснюється тільки з конкретних питань захисту соціально-економічних інтересів найманих працівників. Важливим моментом стала й зміна централістської структури профспілок України на федеративну; визнання конфедеративності й плюралізму профспілкового руху. Поряд із цим профспілки було вивільнено від реалізації невласливих їм як громадським організаціям повноважень, відмежування від невласливих функцій, форм і методів роботи; застосування принципів соціального діалогу у взаємовідносинах з роботодавцями та виконавчою владою.

Прийняття у 1999 р. Закону України «Про професійні спілки України, їх права та гарантії діяльності» [19] сприяло розвитку профспілкового руху та його трансформації. Визначивши профспілку «як добровільну неприбуткову громадську організацію, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання)» [19], даний Закон гарантує право громадян «на основі вільного волевиявлення без будь-якого дозволу створювати профспілки, вступати до них та виходити з них, брати участь у роботі профспілок» [19]. Цим самим було створено юридичну базу для нарощування і розширення прав, які сприяють профспілкам у захисті трудових, соціально-економічних інтересів працівників.

З початку 90-х рр. в Україні почали створюватись представницькі органи ще однієї сторони соціального діалогу – найманих працівників – організації роботодавців. Їх поява була результатом становлення та розвитку соціального партнерства в Україні. Сприяли їх появі

також розвиток колективно-договірного регулювання та вирішення колективних трудових спорів. У травні 2001 р. було прийнято Закону України «Про організації роботодавців» [16]. Це стало важливим здобутком у розбудові соціального діалогу як інституту ринкових соціально-економічних відносин. Закон унормував процес створення і функціонування організацій роботодавців і їхніх об'єднань, завданням яких є представництво та захист інтересів роботодавців на загальнодержавному, галузевому та територіальному рівнях. У законі вперше знайшли визначення поняття «роботодавець», «організація роботодавців», а також чітко було окреслено основні завдання та мету діяльності організацій роботодавців та їх об'єднань, визначено їх статус, основні права та повноваження, а також визначено механізми взаємовідносин з урядом, органами місцевого самоврядування і профспілками.

Звичайно, прийняття спеціального закону активізувало рух роботодавців, який вилився у прискорене створення нових організацій роботодавців та їх об'єднань, і що не менш важливо, зацікавленістю великого приватного капіталу у використанні механізмів колективно-договірного регулювання, захисті інтересів бізнесу та донесенні його позицій до органів влади будь-якого рівня.

Подальшому інституціональному оформленню такої сторони соціального діалогу в Україні як роботодавці, сприятиме прийнятий 22 червня 2012 р. Закон України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права та гарантії їх діяльності» [26], яким визначено «особливості правового регулювання, засади створення та діяльності організацій роботодавців і їх об'єднань, основні принципи їх взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, профспілками та об'єднаннями громадян» [17].

Найбільшу кількість функцій у вітчизняній моделі соціального діалогу виконує держава. Вона законодавець, а також гарант прав сторін соціально-трудових відносин та потужний роботодавець. Поряд з цим держава законодавчо закріплена сторона соціального діалогу, а також арбітр у сфері соціально-економічних та соціально-трудових відносин та ін.

Висновки. Одна з умов функціонування соціального діалогу – це наявність інститутів, які є уповноваженими законодавством представниками трьох сторін – роботодавців, працівників та державних органів.

Система соціального діалогу в Україні має чітко підпорядковану ієрархічну структуру

Рівні на яких здійснюється соціальний діалог – національний, галузевий, територіальний та локальний (підприємство, установа, організація). Відповідно до рівнів змінюються і учасники діалогових відносин. Учасниками соціального діалогу на національному рівні «профспілкова сторона, суб'єктами якої є об'єднання професійних спілок, які мають статус всеукраїнських; сторона роботодавців, суб'єктами якої є об'єднання організацій роботодавців, які мають статус всеукраїнських; сторона органів виконавчої влади, суб'єктом якої є Кабінет Міністрів України» [21].

Соціальний діалог галузевого рівня представлений: профспілковою стороною, «суб'єктами якої є всеукраїнські профспілки та їх об'єднання, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності; стороною роботодавців, суб'єктами якої є всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності; сторона органів виконавчої влади, суб'єктами якої є відповідні центральні органи виконавчої влади» [21].

На територіальному рівні участь у соціальному діалозі беруть: «профспілкова сторона, суб'єктами якої є профспілки відповідного рівня та їх об'єднання, що діють на рівні відповідної адміністративно-територіальної одиниці; сторона роботодавців, суб'єктами якої є організації роботодавців та їх об'єднання, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; сторона органів виконавчої влади, суб'єктами якої є місцеві органи виконавчої влади, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці» [21].

«На території відповідної адміністративно-територіальної одиниці стороною соціального діалогу можуть бути органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законодавством» [21].

На локальному рівні у соціальному діалозі беруть дві сторони: «сторона працівників, суб'єктами якої є первинні профспілкові організації, а в разі їх відсутності – вільно обрані для ведення колективних переговорів представники (представник) працівників; сторона роботодавця, суб'єктами якої є роботодавець та/або уповноважені представники роботодавця» [21].

Вихідними для соціальних партнерів нижчого рівня є рішення, прийняті на вищих рівнях соціального діалогу. «Для участі у колективних переговорах з укладення колективних договорів і угод, тристоронніх або двосторонніх органів та у міжнародних заходах склад суб'єктів

профспілкової сторони та сторони роботодавців визначається за критеріями репрезентативності» [21]. У випадку прийняття рішення про склад сторони органів виконавчої влади на національному рівні – це прерогатива Уряду. Відповідно на галузевому і територіальному рівнях – склад призначається відповідним органом виконавчої влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. Дата оновлення: 19.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
2. Конституція України: подарункове видання / упоряд.: Л. І. Бірюк, Н. І. Адамчик, Є. Г. Кудлай [та ін.]. Київ : ВАІТЕ, 2021. 324 с.
3. Міжнародна організація праці: Конвенції та рекомендації, ухвалені міжнародною організацією праці. Женева : МБП, 1999. У 2-х т. 2242 с.
4. Петрос О. М. Соціальний діалог у державному управлінні: європейський досвід та українські реалії : монографія. Київ : НАДУ, 2012. 304 с.
5. Петрос О. М. Соціальний діалог як інститут державного управління: навч.-метод. матеріали. Київ : НАДУ, 2013. 84 с.
6. Про внесення зміни до пункту 13 Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2022 року № 172. Дата оновлення 01.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/172-2022-%D0%BF#Text>
7. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996. Дата оновлення 15.09.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>
8. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV. Дата оновлення: 02.04.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>
9. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 року № 1533-III. Дата оновлення: 21.09.2022. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t001533?an=403>
10. Про зайнятість населення: Закон України від 5 червня 2012 року № 5067-VI. Дата оновлення: 17.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>
11. Про затвердження плану заходів щодо розвитку соціального діалогу в Україні: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2006 року № 445. Втрата чинності від 18.03.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/445-2006-%D1%80#Text>

12. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 18 червня 2007 року № 950. Дата оновлення 15.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text>
13. Про колективні договори і угоди: Закон України від 1 липня 1993 року № 3356-XII. Дата оновлення: 27.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text>
14. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР. Дата оновлення: 19.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>
15. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII. Дата оновлення: 19.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>
16. Про організації роботодавців: Закон України від 22 травня 2001 року № 2436-III. Втрата чинності від 05.08.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2436-14#Text>
17. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права та гарантії діяльності: Закон України від 22 червня 2012 року № 5026-VI. Дата оновлення: 02.11.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5026-17#Text>
18. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 3 березня 1998 року № 137/98-ВР. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80#Text>
19. Про профспілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 року № 1045-XIV. Дата оновлення: 19.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>
20. Про розвиток соціального діалогу в Україні: затв. Указом Президента України від 29 грудня 2005 року № 1871. Втрата чинності від 06.04.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1871/2005#Text>
21. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23 грудня 2010 року № 2862-VI. Дата оновлення: 27.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text>

REFERENCES:

1. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10 hrudnia 1971 r. № 322-VIII [Code of Labor Laws of Ukraine: Law of Ukraine No. 322-VIII]. (1971, December 10). (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy: podarunkove vydannia (2021) [Constitution of Ukraine: gift edition]. (324 p.) [in Ukrainian].
3. Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi: Konventsii ta rekomendatsii, ukhvaleni mizhnarodnoiu orhanizatsiieiu pratsi (1999) [International Labor Organization: Conventions and recommendations adopted by the International Labor Organization]. (2242 p.) [in Ukrainian].

4. Petroie O. M. (2012) Sotsialnyi dialoh u derzhavnomu upravlinni: yevropeyskyi dosvid ta ukraïnski realii [Social dialogue in public administration: European experience and Ukrainian realities] (304 p.) [in Ukrainian].
5. Petroie O. M. (2013) Sotsialnyi dialoh yak instytut derzhavnoho upravlinnia [Social dialogue as an institution of public administration] (84 p.) [in Ukrainian].
6. Pro vnesennia zminy do punktu 13 Polozhennia pro derzhavnu reiestratsiiu normatyvno-pravovykh aktiv ministerstv, inshykh orhaniv vykonavchoi vlady: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 hrudnia 2022 r. № 172 [On the introduction of changes to clause 13 of the Regulation on state registration of normative legal acts of ministries and other executive authorities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 172]. (2022, December 3). (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/172-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
7. Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 lystopada 2010 r. № 996 [On ensuring public participation in the formation and implementation of state policy: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 996]. (2010, November 3). (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
8. Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 23 veresnia 1999 r. № 1105-XIV [On mandatory state social insurance: Law of Ukraine No. 1105-XIV]. (1999, September 23). (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> [in Ukrainian].
9. Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia na vypadok bezrobittia: Zakon Ukrainy vid 2 bereznia 2000 r. № 1533-III [On mandatory state social insurance in case of unemployment: Law of Ukraine No. 1533-III]. (2000, March 2). (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/t001533?an=403> [in Ukrainian].
10. Pro zainiatist naseleennia: Zakon Ukrainy vid 5 chervnia 2012 r. № 5067-VI [On employment of the population: Law of Ukraine No. 5067-VI]. (2012, June 5). (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo rozvytku sotsialnoho dialohu v Ukraini: zatv. rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 serpnia 2006 r. № 445 [On the approval of the plan of measures for the development of social dialogue in Ukraine: approved. by order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 445]. (2006, August 1). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/445-2006-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Rehlementu Kabinetu Ministriv Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 chervnia 2007 r. № 950. [On approval of the Regulations of the Cabinet of Ministers of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 950]. (2007, June 18). (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
13. Pro kolektyvni dohovory i uhody: Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 1993 roku № 3356-XII [On collective agreements and agreements: Law of Ukraine No. 3356-XII]. (1993, July 1). (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text> [in Ukrainian].
14. Pro oplatu pratsi: Zakon Ukrainy vid 24 bereznia 1995 roku № 108/95-VR [On remuneration: Law of Ukraine No. 108/95-BP]. (1995, March 24). (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
15. Pro okhoronu pratsi: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 1992 roku № 2694-XII [On labor protection: Law of Ukraine No. 2694-XII]. (1992, October 14). (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> [in Ukrainian].
16. Pro orhanizatsii robotodavtsiv: Zakon Ukrainy vid 22 travnia 2001 r. № 2436-III. [On employers' organizations: Law of Ukraine No. 2436-III]. (2001, May 22). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2436-14#Text> [in Ukrainian].
17. Pro orhanizatsii robotodavtsiv, yikh obiednannia, prava ta harantii diialnosti: Zakon Ukrainy vid 22 chervnia 2012 roku № 5026-VI [On employers' organizations, their association, rights and guarantees of activity: Law of Ukraine No. 5026-VI]. (2012, June 22). (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5026-17#Text> [in Ukrainian].
18. Pro poriadok vyrishennia kolektyvnykh trudovykh sporiv (konfliktiv): Zakon Ukrainy vid 3 bereznia 1998 roku № 137/98-VR [On the procedure for resolving collective labor disputes (conflicts): Law of Ukraine No. 137/98-BP]. (1998, March 3). (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
19. Pro profspilky, yikh prava ta harantii diialnosti: Zakon Ukrainy vid 15 veresnia 1999 roku № 1045-XIV [About trade unions, their rights and guarantees of activity: Law of Ukraine No. 1045-XIV]. (1999, September 15). (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text> [in Ukrainian].
20. Pro rozvytok sotsialnoho dialohu v Ukraini: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 29 hrudnia 2005 r. № 1871 [On the development of social dialogue in Ukraine: approved. By Decree of the President of Ukraine No. 1871]. (2005, December 29). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1871/2005#Text> [in Ukrainian].
21. Pro sotsialnyi dialoh v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 2010 roku № 2862-VI [On social dialogue in Ukraine: Law of Ukraine No. 2862-VI]. (2010, December 23). (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text> [in Ukrainian].

Савченко Віктор Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент, науковий співробітник Оксфордського університету, м. Оксфорд, Велика Британія; доцент кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна; savchenko.viktor@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7104-3559>

ОФЕРТА ТА АКЦЕПТ ЯК СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ СВОБОДИ ВОЛІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Анотація. Мета статті полягає у визначенні оферти та акцепту як способів реалізації свободи волі в цивільному праві. Методи дослідження: загальнонаукові методи: логічний (дедукції та індукції, аналізу й синтезу, абстрагування і порівняння) та герменевтичний (щодо розуміння наукових текстів); спеціально-наукові методи: формально-догматичний та порівняльно-правовий. Результати дослідження: Диспозитивність цивільного права обумовлює специфіку та правила існування відповідних правовідносин, які ґрунтуються на вільному волевиявленні, принципах справедливості та свободи договору. Принципове значення для всіх підгалузей та інститутів цивільного права має розуміння способів та форм, за якими учасники правовідносин виявляють власну волю, направлену на створення прав та обов'язків. Одним з ключових способів реалізації свободи волі в цивільному праві є оферта та акцепт, як базис для виникнення договірних правовідносин. В дослідженні приділено увагу правовому розумінню оферти та акцепту, в результаті чого доведено, що вони є способом реалізації свободи волі учасників правовідносин. Наголошено, що оферта та акцепт є правомірними коли відповідають принципам договірного права, а саме принципу свободи договору та добросовісності, адже саме вони мають ключове значення на етапі укладання договору. Зазначено, що оферта та акцепт ґрунтуються на свободі волі, як можливості приймати та реалізовувати рішення. Також приділена увага значенню оферти та акцепту на різних етапах договірних правовідносин. В результаті цього зроблено висновок, що оферта і акцепт стають формою виразу свободи волі на етапі коли сторони визначають умови договору та укладають його. Висновки: 1) договір є узгодженням свободи волі сторін та потребує поєднання внутрішньої волі (бажання, інтерес) та волевиявлення у формі оферти та акцепту. Договір може бути дійсним лише коли воля та волевиявлення співпадають; 2) коли сторони визначають умови договору (оферта) та укладають його (акцепт) відбувається здобуття консенсусу; 3) оферта та акцепт є правовою формою обіцянки. Оферент виражає власну свободу волі через пропозицію укласти договір, а акцептант, через її прийняття. Тобто, сторони обіцяють один одному, що візьмуть на себе певні обов'язки, які будуть виконувати належним чином; 4) свобода волі сторін узгоджується на етапі визначення умов договору та його укладання, адже акцепт та оферта відображають та підтверджують бажання сторін вступити у правовідносини на визначених ними умовах; 5) в основі оферти та акцепту знаходиться реалізація принципів свободи договору та добросовісності, адже саме вони мають ключове значення на етапі укладання правочину; 6) договори з вадами волі визнаються недійсними через те, що при укладанні договору в результаті омані або примусу воля контрагента зазнає негативного впливу, не виражає його бажання та не відповідає його інтересам. В цьому випадку оферта та акцепт не відповідають принципу добровільності.

Ключові слова: оферта, акцепт, свобода волі, цивільне право, договірне право, цивільні правовідносини, принципи договору, волевиявлення.

Savchenko Viktor Oleksandrovych,

Candidate of Law, Associate Professor, Research Fellow of the University of Oxford, Oxford, UK; Associate Professor of the Department of Civil Law Disciplines of V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine; savchenko.viktor@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7104-3559>

Abstract. *The article's purpose: define offer and acceptance as a way of realising free will in civil law. Research methods: general scientific methods: logical (deduction and induction, analysis and synthesis, abstraction and comparison) and hermeneutic (for understanding scientific texts); special scientific methods: formal-dogmatic and comparative-legal. Results: The dispositive nature of civil law determines the specifics and rules of relevant legal relations, which are based on free expression of will, principles of justice and freedom of contract. Understanding the ways and forms by which participants in legal concerns express their will to create rights and obligations is of fundamental importance for all sub-branches and institutions of civil law. One of the critical ways to exercise freedom of will in civil law is an offer and acceptance as the basis for the emergence of contractual legal relations. The study paid attention to the legal understanding of the offer and acceptance, as a result of which it was proved that they are a way of exercising the freedom of will of the participants in the legal relationship. It is emphasised that the offer and acceptance are legitimate when they comply with the principles of contract law, namely the principle of freedom of contract and good faith, because they are crucial at the stage of concluding the contract. It is noted that the offer and acceptance are based on free will, as the ability to make and implement decisions. Attention is also paid to the meaning of the offer and acceptance at various stages of the contractual relationship. As a result, it was concluded that the offer and acceptance become a form of expression of free will at the scene when the parties determine the terms of the contract and complete it. Conclusions: 1) the contract is an agreement of the parties' free will and requires a combination of internal will (desire, interest) and expression of will in the form of an offer and acceptance. Only when the will and the expression of will coincide can the contract be valid; 2) when the parties harmonise the terms of the contract (offer) and conclude it (acceptance), the consensus is reached; 3) offer and acceptance are the legal form of a promise. Thus, the offeror expresses his free will through an offer to conclude a contract and the acceptor through its acceptance. That is, the parties promise each other that they will undertake specific duties that they will perform adequately; 4) the freedom of will of the parties is agreed upon at the stage of defining the terms of the contract and its conclusion because the acceptance and offer reflect and confirm the desire of the parties to enter into legal relations on the terms determined by them; 5) the basis of the request and acceptance is the implementation of the principles of freedom of contract and good faith because they are of crucial importance at the stage of concluding the contract; 6) contracts with defects of will are recognised as invalid because when concluding a contract under the influence of deception or coercion, the counterparty's will is negatively affected, does not express his wishes and does not correspond to his interests. In this case, the offer and acceptance do not comply with the principle of voluntariness.*

Key words: *offer, acceptance, freedom of will, civil law, contract law, civil legal relations, contract principles, expression of will.*

Постановка проблеми. Оферта та акцепт мають вирішальне значення для виникнення договірних правовідносин. Саме через них підтверджуються відповідність правочину принципам договірного права, відображається добровільність та бажання сторін укласти договір. Оферта та акцепт демонструють волю сторін, узгоджуючи її внутрішню та зовнішню форми. Коли оферта та акцепт не відображають свободу волі учасників правовідносин, це дає підстави для визнання правочину недійсним. З урахуванням зазначеного вважається за необхідне проведення дослідження оферти та акцепту у їх взаємозв'язку зі свободою волі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова проблематика розуміння оферти та акцепту як способів реалізації свободи волі в цивільному праві не зазнала спеціальних досліджень. Окрема увага була приділена питанням,

які корелюються з темою цієї статті. Зокрема такі дослідження проводили Т.В. Боднар, Г.В. Колісникова, Н. Кузнєцова, А.А. Мережко, О.В. Мороз, І.В. Сидяревич, В.С. Онофрей, Л. Шкварок, М. А. Eisenberg, С. Fried, D. Hutchison, P. Lerner, C. List, M. Lobban, R. Zimmermann та ін.

Метою статті є визначення оферти та акцепту як способів реалізації свободи волі в цивільному праві.

Виклад основного матеріалу. Диспозитивність цивільного права обумовлює специфіку та правила існування відповідних правовідносин, які ґрунтуються на вільному волевиявленні, принципах справедливості та свободи договору. Принципове значення для всіх підгалузей та інститутів цивільного права має розуміння способів та форм, за якими учасники правовідносин виявляють власну волю, направлену на створення прав та обов'язків. Одним з ключових

способів реалізації свободи волі в цивільному праві є оферта та акцепт, як базис для виникнення договірних правовідносин.

Для того щоб оферта та акцепт були правомірними, вони мають відповідати принципам договірного права. М.А. Айзенберг виокремив чотири основні принципи договірного права: 1) метою договірного права має бути досягнення цілей сторін в угодах при дотриманні відповідних політичних та моральних умов, таких як свобода від примусу та шахрайства, та дотримання відповідних обмежень, таких як дієздатність та законність; 2) умови та обмеження на досягнення цілей сторін в угодах, а також спосіб при якому вони встановлюються, повинні складатися з таких правил, які найкраще враховують усі політичні, моральні та емпіричні правила, що застосовуються і заслуговують на повагу; 3) якщо сторони прямо чи опосередковано не врегулювали питання, воно має регулюватися правилом за умовчанням (законом); 4) інші норми договірного права, такі як ті, що регулюють можливість примусового виконання зобов'язання, засоби правового захисту від порушення зобов'язання, виправдання невиконання зобов'язань, наслідки невиконання умов договору, повинні визначатися так само [8, с. 21].

Зазначені теоретичні принципи корелюються з нормативними вимогами законодавства різних країн. Зокрема у Франції до договірних принципів відносять свободу договору [7, ст. 1102], обов'язковість виконання [7, ст. 1103] та добросовісність [7, ст. 1104]. О.О. Мережко провів узагальнення договірних принципів Англії, Франції, Нідерландів, Німеччини, США та інших країн. Він запропонував авторське бачення принципів договірного права та відніс до них принцип свободи договору, справедливості, добросовісності, розумності, обов'язковості виконання договору, довіри, незловживання правом, співробітництва та рівноправності сторін [3, с. 52–93]. Проте частина наведених принципів не є характерними суто для договірних відносин та дублюють загальні засади цивільного права.

Н.С. Кузнецова відносить до принципів договірного права свободу договору, свободу підприємницької діяльності (не заборонену законом), судовий захист цивільного права та інтересу, справедливість, добросовісність та розумність [2]. Таку ж позицію висловлює Т.В. Боднар [1, с. 110–122].

Ми вважаємо, що в основі оферти та акцепту знаходиться реалізація принципів свободи договору та добросовісності, адже саме вони мають

ключове значення на етапі укладання договору. Зазначені принципи є прямим втіленням поняття свободи волі, яку називають «свободою дій», «свободою вибору», або «можливістю діяти без обмежень необхідності чи долі», «здатність діяти на власний розсуд» [12, с. 15]. Ми вважаємо, що свобода волі це здатність людини усвідомлено, вільно та самостійно приймати та реалізовувати рішення щодо участі в цивільних правовідносинах, шляхом вчинення дій або бездіяльності, розпорядження суб'єктивними цивільними правами та виконання обов'язків, а також можливості нести правову відповідальність за них [5, с. 141].

Виходячи з наведеного поняття можна припустити, що оферта та акцепт ґрунтуються на свободі волі, як можливості приймати та реалізовувати власні рішення.

Свобода волі реалізується на трьох етапах договірних правовідносин: 1) коли сторони визначають умови договору; 2) коли сторони укладають договір; 3) коли сторони виконують договір. Воля сторін узгоджується на перших двох етапах, адже акцепт та оферта відображають та підтверджують бажання сторін укласти договір. На третьому етапі, свобода волі контрагентів направлена на недопущення порушення зобов'язання.

Метою етапів коли сторони визначають умови договору (оферта) та укладають його (акцепт) є здобуття консенсусу. Концепція необхідності консенсусу для виникнення договірних правовідносин розробили юристи прихильники природного права у сімнадцятому столітті [14, с. 559]. Згодом концепція консенсусу відобразилась у механізмі оферти та акцепту які в результаті стали необхідною умовою для укладання договорів [10, с. 173].

Оферта та акцепт є правовою формою обіцянки. Так оферент виражає власну свободу волі через пропозицію укласти договір, а акцептант, через її прийняття. Тобто, сторони обіцяють один одному, що візьмуть на себе певні обов'язки, які будуть виконувати належним чином. Наприклад, за договором купівлі-продажу продавець обіцяє передати товар за певну суму (оферта), а покупець обіцяє його оплатити та прийняти (акцепт).

Обіцянка ґрунтується на принципі добровільності, адже укладання договору під примусом породжуватиме вади волі. Примус може виражатися у фізичному насильстві або психологічному впливі – погрозі. В цьому випадку воля вважається ущербленою якщо погроза була протиправною, реальною та викликає страх,

а тому не має значення [6, с. 26]. Схожа ситуація відбувається при укладанні договору під впливом омани (*dolus*), адже воля контрагента зазнає негативного впливу, не виражає його бажання та не відповідає його інтересам. Обіцянка не може бути просто нав'язана комусь, адже сторона має бажати бути її бенефіціаром [9].

Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України у своїй постанові зазначає, що воля сторін полягає в їхній згоді взяти на себе певні обов'язки, вона повинна бути взаємною, двосторонньою і спрямованою на досягнення певної мети [4]. Таким чином, договір є узгодженням свободи волі сторін та потребує поєднання внутрішньої волі (бажання, інтерес) та волевиявлення у формі оферти та акцепту. Договір може бути дійсним лише коли воля та волевиявлення співпадають. Коли вони не співпадають, визнається примат внутрішньої волі над зовнішньою, що підтверджується визнанням недійсними правочинів з вадами волі.

Таким чином, акцепт та оферта є способом реалізації свободи волі. Вони задовольняють основну умову укладання договору - досягнення сторонами твердої взаємної згоди, адже пропозиція, яка не була прийнята, не може створити договір, а акцепт має відповідати оферті [13].

Наприкінці слід додати, що свобода волі може знаходити вираження через конструкції, відмінні від традиційної моделі оферти та акцепту, що дає змогу аналізувати ідею обіцянки, контракту та згоди з ширшої точки зору [11, с. 49]. Це зумовлює доцільність проведення окремих досліджень, присвячених визначенню правового взаємозв'язку свободи волі та недоговірних зобов'язань.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки:

Договір є узгодженням свободи волі сторін та потребує поєднання внутрішньої волі (бажання, інтерес) та волевиявлення у формі оферти та акцепту. Договір може бути дійсним лише коли воля та волевиявлення співпадають.

Коли сторони визначають умови договору (оферта) та укладають його (акцепт) відбувається здобуття консенсусу.

Оферта та акцепт є правовою формою обіцянки. Так оферент виражає власну свободу волі через пропозицію укласти договір, а акцептант, через її прийняття. Тобто, сторони обіцяють один одному, що візьмуть на себе певні обов'язки, які будуть виконувати належним чином.

Свобода волі сторін узгоджується на етапі визначення умов договору та його укладання, адже акцепт та оферта відображають та підтвер-

джують бажання сторін вступити у правовідносини на визначених ними умовах.

В основі оферти та акцепту знаходиться реалізація принципів свободи договору та добросовісності, адже саме вони мають ключове значення на етапі укладання договору.

Договори з вадами волі визнаються недійсними через те, що при укладанні договору в результаті омани або примусу воля контрагента зазнає негативного впливу, не виражає його бажання та не відповідає його інтересам. В цьому випадку оферта та акцепт не відповідають принципу добровільності та справедливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 272 с.
2. Кузнєцова Н. Принципи сучасного зобов'язального права України. *Українське право*. 2003. № 4. С. 9–15.
3. Мережко А. А. Договір в частном праве. К : Юстиціан, 2003. 176 с. С. 52–93.
4. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25.12.2013 р. у справі № 6-118цс13.
5. Савченко В. О. Детермінація свободи волі в цивільному праві ЄС та України. *New Ukrainian Law*. 2023. Т. 2. С. 137–141.
6. Шкварок Л. Суб'єктивна воля як засада правового договору. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 20–28.
7. Code civil Français : as of 6 February 2023. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/ (date of access: 30.03.2023).
8. Eisenberg M. A. Foundational principles of contract law. Oxford : Oxford University Press, 2018. 904 p.
9. Fried C. Answering a Promise. *Contract as Promise*. 2015. P. 40–56. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190240158.003.0004> (date of access: 30.03.2023).
10. Hutchison D. Contract formation. *Southern cross: civil law and common law in South Africa*. Oxford, 1996. P. 173.
11. Lerner P. Promises of rewards in a comparative perspective. *Annual survey of international & comparative law*. 2004. Vol. 1, no. 10. P. 1–50.
12. List C. Why free will is real. Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 2019. 207 p.
13. Lobban M. The formation of contracts: offer and acceptance. *The Oxford history of the laws of England*. Oxford, England. P. 329–358. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199258826.003.0008> (date of access: 30.03.2023).
14. Zimmermann R. The law of obligations: Roman foundations of the civilian tradition. Oxford : Clarendon Press, 1996. 1312 p.

REFERENCES:

1. Bodnar, T. V. (2005). Vykonannya dohovirnykh zobov'yazan' u tsyvil'nomu pravi : monohrafiya. Yurinkom Inter [in Ukrainian].
2. Kuznyetsova, N. (2003). Pryntsypy suchasnoho zobov'yazal'noho prava Ukrainy. *Ukrayins'ke pravo*, (4), 9–15 [in Ukrainian].
3. Merezko, A. A. (2003). *Dogovor v chastnom prave*. Yustinian [in Russian].
4. Sudova palata u tsyvil'nykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrainy, 25.12.2013, 6-118uc13 [in Ukrainian].
5. Savchenko, V. O. (2023). Determinatsiya svobody voli v tsyvil'nomu pravi ES ta Ukrainy. *New Ukrainian Law*, 2, 137–141 [in Ukrainian].
6. Shkvarok, L. (2009). Sub'yektyvna volya yak zasada pravovoho dohovoru. *Naukovyy visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav*, (3), 20–28 [in Ukrainian].
7. Code civil Français (2023). https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/
8. Eisenberg, M. A. (2018). Foundational principles of contract law. Oxford University Press.
9. Fried, C. (2015). Answering a Promise. In *Contract as Promise* (p. 40–56). 2015. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190240158.003.0004>
10. Hutchison, D. (1996). Contract formation. In *Southern Cross: civil law and common law in South Africa* (p. 173). Oxford University Press.
11. Lerner, P. (2004). Promises of rewards in a comparative perspective. *Annual Survey of International & Comparative Law*, 1(10), 1–50.
12. List, C. (2019). Why free will is real. Harvard University Press.
13. Lobban, M. (2010). The formation of contracts: offer and acceptance. In *The Oxford history of the laws of England* (p.329-358). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199258826.003.0008>
14. Zimmermann, R. ((1996). *The law of obligations: Roman foundations of the civilian tradition*. Clarendon Press.

Сиводєд Іван Сергійович,

кандидат юридичних наук, докторант, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Інституту права ім. Князя Володимира Великого МАУП, начальник відділу Спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері Офісу Генерального прокурора України, м. Київ, вул. Різницька, 13/15; <https://orcid.org/0000-0002-2057-9609>; sivoded1986@ukr.net

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ ТА ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ, ЯКІ БУЛИ ВЧИНЕНІ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовано нормативно-правове та законодавче забезпечення сфери охорони державної таємниці та охорони державного кордону як складової частини забезпечення національної безпеки України під час досудового розслідування правопорушень, які вчинені на окупованих територіях України. Детально розглянуто положення Кримінального процесуального кодексу (КПК) України щодо досудового розслідування кримінальних проваджень, в яких містяться відомості, що становлять державну таємницю України. На підставі аналізу КПК України, досліджень науковців та матеріалів практики перераховано правові заходи забезпечення захисту державної таємниці у кримінальному провадженні, а також визначено проблеми правової охорони інституту державної таємниці та державного кордону під час досудового розслідування правопорушень на окупованих територіях України. Під час дослідження означено прогалини діючого законодавства в частині, що стосується механізму правового забезпечення захисту таємної інформації під час проведення допиту свідків за обставинами, які містять відомості, що становлять державну таємницю. На підставі здійсненого аналізу з метою забезпечення дієвого правового захисту державної таємниці у кримінальному провадженні автором пропонується внесення відповідних доповнень у Кримінальний процесуальний кодекс України в частині зобов'язання свідків та їхніх адвокатів, які беруть участь у кримінальному провадженні, пов'язаному з державною таємницею, надавати слідчому письмові зобов'язання щодо нерозголошення державної таємниці, яка стала їм відома у зв'язку з участю в кримінальному провадженні. Також автором пропонується встановити умови та процедуру надання свідком, який за родом службової діяльності (займаної посади) володіє відомостями, що становлять державну таємницю, показань слідчому щодо відомих йому секретних відомостей.

Ключові слова: державна таємниця, охорона державного кордону, кримінальне провадження, охорона державної таємниці, розголошення державної таємниці, допит.

Syvoded Ivan Serhiyovych,

Candidate of Legal Sciences, Doctoral Student, Associate Professor at the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Institute of Law named after Prince Volodymyr Veliky MAUP, Head of the Department of the Specialized Prosecutor's Office in the Military and Defense Sector of the Office of the Prosecutor General of Ukraine, Kyiv, str. Riznytska, 13/15, <https://orcid.org/0000-0002-2057-9609>; sivoded1986@ukr.net

CRIMINAL PROCEDURAL AND CRIMINALISTIC PROBLEMS IN THE INVESTIGATION OF OFFENSES IN THE FIELD OF STATE SECRET PROTECTION AND STATE BORDER PROTECTION WHICH WERE COMMITTED IN THE OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE

Abstract. The article analyzes the legal and legislative support for the protection of state secrets as an integral part of ensuring the national security of Ukraine during the pre-trial investigation. The provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine on pre-trial investigation of criminal proceedings, which contain information that is a state secret of Ukraine, are considered in detail. On the basis of the analysis of the Criminal Procedure Code of Ukraine, researches of scientists and practice materials, the legal measures

for the protection of state secrets in criminal proceedings are listed, as well as the problems of legal protection of the state secret institution during the pre-trial investigation. The investigation identified gaps in current legislation regarding the mechanism for the legal protection of classified information during the interrogation of witnesses in circumstances containing state secret information. On the basis of the conducted analysis in order to ensure effective legal protection of state secrets in criminal proceedings, the author proposes to introduce appropriate amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the obligation of witnesses and their attorneys involved in state secret secrecy proceedings. to the investigator a written undertaking to disclose state secrets which they became aware of in connection with participation in criminal proceedings. The author also proposes to establish the conditions and procedure for providing a witness who by his professional activity (position) possesses information constituting a state secret, testimony to the investigator regarding the secret information known to him.

Key words: state secrets, criminal proceedings, protection of state secrets, disclosure of state secrets, interrogation.

Вступ. Найбільш цінною з точки зору недопущення настання суспільно-небезпечних наслідків вважається інформація, що містить державну таємницю, тому забезпечення її гарантій у кримінальному процесі потребує особливої уваги. У чинному КПК України акцент у правовому регулюванні зміщено з охорони предмета (змісту) державної таємниці на реалізацію процесуальних повноважень його учасників в умовах кримінального провадження, що вимагають дотримання порядку забезпечення охорони державної таємниці [4, с. 718–744]. Здійснення кримінального провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, в загальних рисах регулюється главою 40 КПК України.

Але даною главою не врегульовано процесуальні форми захисту державної таємниці у разі, коли під час досудового розслідування вона стає відомою свідку, потерпілому, спеціалісту, експерту або понятим, які не мають відповідного допуску до неї. У зв'язку з викладеним на практиці у слідчого під час досудового розслідування виникають проблеми щодо належного забезпечення збереження державної таємниці. Натепер актуальним є питання вдосконалення правового інституту охорони державної таємниці та охорони державного кордону під час досудового розслідування, тобто кримінального процесуального законодавства України.

Питання охорони державної таємниці набули особливого значення в останні роки, в період військової агресії з 24 лютого 2022 року, коли російські війська вторгнулись на територію України. Суб'єкти утримання державної таємниці не змогли своєчасно евакуювати архіви та документи, які містять державну таємницю, деякі носії таємної інформації відкрито перейшли на бік окупаційних військ, зрадили держави та надали ворогу данні, які містять державну таємницю, з'являються нові загрози безпеці держави, а з іншого – охорона державної таємниці в державі не завжди здійснюється належним

чином. У таких умовах все більшого значення набувають дослідження норм, які регулюють питання, пов'язані з охороною державної таємниці. Актуальність досліджень зумовлена тим, що правовий інститут таємниці є одним із найважливіших, оскільки встановлює відношення інтересів особистості, суспільства й держави, основи й межі втручання держави в недержавну сферу, ступінь інформаційної захищеності держави.

Мета статті – визначити проблемні питання, які пов'язані із захистом у процесі досудового розслідування державної таємниці, та сформулювати пропозиції щодо їх усунення.

Матеріали та методи дослідження. З метою виконання поставлених завдань застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, що надали змогу всебічно вивчити об'єкт дослідження. Зокрема, за допомогою загальнонаукових методів (аналізу, синтезу, дедукції, індукції, аналогії, абстрагування) деталізовано зміст питань, розглянутих в статті. Методологічну основу становить комплекс заходів пізнання проблеми в єдності її змісту та юридичної форми, здійснення системного аналізу діяльності правоохоронних органів з розслідування та розкриття правопорушень у сфері охорони державної таємниці та охорони державного кордону, які вчинені у тому числі на окупованій території в період 2014–2022 років. Під дослідження було застосовано методи формальної логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція) – для дослідження нормативних актів, матеріали кримінальних проваджень, аналітичних матеріалів, концепцій, поглядів авторів з окремих питань, що входять у предмет дослідження, історичний, порівняльний, системно-структурний та статичні методи. Нормативну базу роботи склали Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закон про Національну безпеку України та останніх змін до Особливої частини закону України Про кримінальну від-

повідальність. Емпіричну основу дослідження становлять вирoki суду вітчизняних судів різних інстанцій, що розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2014–2022 років (опрацьовано 260 судових рішень), в основі яких розкривається неповнота та неякість досудового розслідування, нагальні проблеми, існування яких в окремих випадках послуговували підставою для винесення виправдувальних вироків.

Результати та їх обговорення. Проблеми у сфері кримінального процесуального судочинства, пов'язані з охороною державної таємниці, неодноразово розглядали науковці, зокрема, Н.О. Ковтун, В.В. Навроцька, О. А. Парфіло, А.В. Федоров, Д.В. Пінчук, О.А. Парфіло, Довженко В.В., Є. Л. Стрельцова, О. В. Козаченка, та інші [3, 6, 7, 10].

Незважаючи на вагомий внесок науковців до розвитку зазначеного напрямку, в науці кримінального процесу та правозастосовній практиці залишаються невирішеними певні питання, що виникають під час досудового розслідування кримінальних проваджень, в яких містяться відомості, котрі становлять державну таємницю, що у свою чергу негативно відображається на гарантіях її збереження та відправленні кримінального судочинства в цілому [3, с. 272–279].

Так, Н. Ковтун та А. Штанько вказують, що забезпечення охорони державної таємниці під час кримінального провадження зумовлює вжиття слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом комплексу нормативно закріплених заходів, спрямованих на запобігання розголошення секретної інформації та втрати її матеріальних носіїв [3, с. 272–279].

До таких заходів вони відносять:

1) забезпечення спеціального порядку допуску та доступу учасників кримінального провадження до державної таємниці (ч. ч. 3, 4 ст. 517 КПК України);

2) забезпечення додержання вимог секретного діловодства під час формулювання процесуальних рішень (ч. 2 ст. 517 КПК України);

3) закріплення обов'язку слідчого, прокурора, суду роз'яснити учасникам кримінального провадження їхні обов'язки щодо охорони державної таємниці, які закріплені у ст. 28 Закону України «Про державну таємницю», та попередити про кримінальну відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю;

4) встановлення обмежень прав учасників кримінального провадження, яке містить державну таємницю, у випадках, що передбачені законом та зумовлені необхідністю забезпечення охорони державної таємниці.

5) забезпечення додержання вимог щодо збереження, передачі, транспортування та обліку матеріальних носіїв секретної інформації;

6) закріплення обов'язку слідчого судді, суду прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні, якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом (п. 4 ч. 2 ст. 27 КПК України), в тому числі й державної таємниці;

7) закріплення спеціального порядку отримання під час провадження кримінальних процесуальних дій відомостей, що становлять державну таємницю.

Д.В. Пінчук, О.А. Парфіло у своїх дослідженнях звертають увагу на неврегульованість порядку проведення допиту свідків та потерпілих за обставинами, які містять відомості, що становлять державну таємницю. Вони зазначають, що під час досудового розслідування предметом допиту є різноманітні факти та обставини, які стосуються кримінального провадження, в тому числі відомості, що становлять державну таємницю [7]. Стаття 28 Закону України «Про державну таємницю» зобов'язує громадянина не допускати розголошення будь-яким способом державної таємниці, яка йому довірена або стала відомою у зв'язку з виконанням службових обов'язків [10]. Аналогічне положення міститься у п. 12 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про державну службу», в якій зазначено, що одним з обов'язків державного службовця є збереження державної таємниці, яка стала йому відома під час виконання своїх службових обов'язків.

Для вирішення вказаної проблеми В. В. Навроцька пропонує здійснювати допит особи лише з дозволу того органу, від якого секретні відомості стали відомі допитуваному [3]. Але, як вважають Д. В. Пінчук та О. А. Парфіло, зазначене положення не узгоджується з процесуальною самостійністю слідчого [7], закріпленою у ч. 5 ст. 40 КПК України, зокрема, слідчий є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Також у разі отримання дозволу на проведення допиту свідка можливо розголошення даних досудового розслідування, за що також передбачена кримінальна відповідальність за ст. 387 «Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування» КК України [4].

За таких обставин, як вони вважають, слідчий повинен лише здійснити погодження проведення допиту особи за обставинами, що становлять

державну таємницю, з керівником відповідного органу, одночасно, за необхідності, склавши протокол про нерозголошення таким керівником даних досудового розслідування. На нашу думку, слід погодитися з вказаними вище висновками щодо забезпечення охорони державної таємниці під час кримінального провадження. Але, аналізуючи ці дослідження, слід відмітити, що вони не дають відповіді на всі проблемні питання охорони державної таємниці, що виникають під час досудового розслідування.

Державна таємниця – правовий інститут держави, що дозволяє їй проводити незалежну політику, відстоювати власні інтереси, мати можливість впливати на поведінку інших держав та перебіг міжнародних подій у бажаному для себе напрямку. Відповідно до ст. 7 Закону України від 19 червня 2003 року № 964-IV «Про основи національної безпеки України» на сучасному етапі до основних реальних і потенційних загроз національній безпеці, стабільності суспільства в інформаційній сфері належить, зокрема, розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю [11]. Згідно зі статтями 1, 2, 3, 8, 12 Закону України від 21 січня 1994 року № 3855-XII «Про державну таємницю» відомостями про державну таємницю є інформація у сфері оборони, економіки, науки й техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки і охорони правопорядку, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці України, і яка рішенням державних експертів з питань таємниць визнана державною таємницею та включена до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю (далі – ЗВДТ) [2, 8, 9, 11], затвердженого наказом Служби безпеки України від 12 серпня 2005 року № 440, або до конкретизованих у ЗВДТ галузевих чи відомчих (міжвідомчих, міжгалузевих) розгорнутих переліках відомостей, що становлять державну таємницю [2].

Із прийняттям КПК України у новій редакції 2012 року ЗВДТ було доповнено відомостями, що становлять державну таємницю у сфері кримінального провадження [5]. Так, наказом Служби безпеки України від 17 жовтня 2012 року № 470 було доповнено ЗВДТ статтями 4.12.4 та 4.12.5, якими до відомостей, що мають ступінь секретності «таємно», віднесено інформацію про факт або методи проведення негласної слідчої (розшукової) дії, а також інформацію, що дає змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться чи планується проведення негласної слідчої (розшукової) дії, розголошення якої створює загрозу національ-

ним інтересам і безпеці [9]. Здійснення кримінального провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, в загальних рисах регулюється главою 40 КПК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 517 КПК України досудове розслідування та судове провадження у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, проводяться з дотриманням вимог режиму секретності [5]. У ч. 3 ст. 517 КПК України встановлено дві обов'язкові та взаємопов'язані умови допуску й доступу осіб до участі у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю:

1) наявність в осіб допуску до державної таємниці відповідної форми (при цьому керівнику (співробітникам) органу досудового розслідування, прокурору чи суду необхідно врахувати, що наявність у громадянина допуску до державної таємниці відповідного ступеня секретності підтверджується довідкою встановленої форми);

2) надання учасникам кримінального провадження доступу до конкретної секретної інформації (категорії секретної інформації) та її матеріальних носіїв.

Відповідно до вимог КПК України та Закону України «Про державну таємницю» є два винятки із вказаних вище правил:

1) підозрюваний чи обвинувачує бере участь у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, без оформлення допуску до державної таємниці після роз'яснення йому вимог ст. 28 Закону України «Про державну таємницю» та попередження про кримінальну відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю (ч. 3 ст. 517 КПК України);

2) доступ до інформації, яка становить державну таємницю та міститься в матеріалах кримінального провадження, надається іноземцям та особам без громадянства в порядку, визначеному Законом України «Про державну таємницю» та Положенням про порядок підготовки документів щодо надання доступу до державної таємниці іноземцям та особам без громадянства, затвердженим указом Президента України від 17 липня 2006 року № 621/2006 [8].

Відповідно до ч. 7 ст. 27 Закону України «Про державну таємницю» іноземцям та особам без громадянства доступ до державної таємниці надається у виняткових випадках на підставі міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або письмового розпорядження Пре-

зидента України з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки України на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України [10].

Розглянемо проблемні питання охорони державної таємниці під час досудового розслідування, що не були досліджені. Співробітники правоохоронного органу, які отримали в процесі досудового розслідування відомості, що становлять державну таємницю, зобов'язані створити умови для їх охорони. Вони несуть установлену законодавством персональну відповідальність за її збереження, в тому числі за невиконання встановлених обмежень щодо ознайомлення третіх осіб з відомостями, що становлять державну таємницю. Тому необхідні чіткі нормативні підстави та умови доступу або відмови в доступі до державної таємниці особам, які беруть участь у кримінальному провадженні [1, 12].

Згідно з вимогами ч. 4 ст. 517 КПК України доступ до матеріалів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, надається захисникам та законним представникам підозрюваного, обвинуваченого, потерпілому та їхнім представникам, перекладачу, експерту, спеціалісту, секретарю судового засідання, судовому розпоряднику, яким надано допуск до державної таємниці, та які потребують його під час здійснення своїх прав та обов'язків, передбачених Кодексом, з огляду на обставини, встановлені під час кримінального провадження [5]. Утім, у кримінальних провадженнях щодо розголошення державної таємниці завжди є особи, яким вона була розголошена. Допит вказаних осіб як свідків є важливим, оскільки за їх результатом має бути вирішено питання щодо кваліфікації кримінального правопорушення (закінчений склад кримінального правопорушення або замах на його вчинення).

Так, якщо розголошення державної таємниці відбувалося з прямим умислом, то з огляду на показання осіб, яким вона була розголошена (особа запам'ятала таємні відомості або не запам'ятала у зв'язку з будь-якими причинами), кримінальне правопорушення буде кваліфікуватися або за ст. 328 (422) КК України, або як замах на вчинення даного кримінального правопорушення за ст. 15, 328 (422) КК України [4].

Висновки. З метою належного забезпечення захисту державної таємниці під час досудового розслідування вважаємо, що необхідно внести відповідні доповнення до чинного кримінального процесуального законодавства, а саме:

1. Доповнити ст. 517 КПК України частиною 8, якою передбачити обов'язок свідків та їхніх адво-

катів, які беруть участь у кримінальному провадженні, пов'язаному з державною таємницею, надавати слідчому письмові зобов'язання щодо нерозголошення державної таємниці, яка стала їм відома у зв'язку з участю у кримінальному провадженні.

2. Доповнити ст. 517 КПК України частиною 9, якою встановити умови та процедуру надання свідком, який за родом службової діяльності (займаної посади) володіє відомостями, що становлять державну таємницю, показань слідчому щодо відомих йому секретних відомостей:

- письмове погодження посадової особи, яка надала йому доступ до державної таємниці (у протоколі допиту або в окремій заяві);

- надання вказаною посадовою особою слідчому письмового зобов'язання щодо нерозголошення даних досудового розслідування;

- надання свідком показань з відомих йому секретних відомостей лише в частині, що стосується конкретного кримінального провадження.

З огляду на характер кримінальної процесуальної діяльності як діяльності уповноважених державних органів та їх посадових осіб, а також на інтереси держави щодо забезпечення охорони державної таємниці, вважаємо подальше дослідження теорії й практики забезпечення охорони державної таємниці під час досудового розслідування одним із пріоритетних напрямів наукових досліджень.

Відповідно до вимог ст. 214 КПК України кримінальне провадження підлягає внесенню в ЄРДР лише за наявності достатніх підстав, що вказують на ознаки правопорушення. Ураховуючи це, порушення кримінального провадження за матеріалами оперативно-розшукових заходів становить певну складність, оскільки слідчому доводиться оцінювати достатність даних для початку провадження, не знаючи про достовірність джерел цих даних. Тому необхідно порушувати провадження після встановлення достовірних даних про реальний механізм незаконного переміщення осіб через державний кордон та торгівлі людьми у кожному конкретному випадку, фактичну участь у злочинних діях усіх причетних до них осіб, у тому числі й службових осіб державних органів, установ, організацій, за допомогою яких учинявся такий злочин (оформлення закордонних паспортів; допомога під час перетину державного кордону України тощо), а також місця та часу скоєння правопорушень, пов'язаних із незаконним переміщенням осіб через державний кордон.

При ознайомленні з матеріалами, що надійшли, слідчий повинен звернути увагу на документи,

які можна було б використати як привід до встановлення кримінального правопорушення (це звичайно буває в тому випадку, коли в матеріалах відсутня з яких-небудь причин заява потерпілої особи), а також законні підстави для початку розслідування, визначити, на скільки повно в них відображені окремі епізоди незаконного переміщення осіб через державний кордон і прийняти рішення про те, де, коли і як можуть бути зібрані достовірні докази у справі. З цією ж метою до встановлення кримінального правопорушення слідчому доцільно знайомитися з оперативно-розшуковими матеріалами, які є в працівників оперативних підрозділів. Однак, як показує практика, слідчі дуже рідко знайомляться з оперативно-розшуковими матеріалами. Працівники оперативних підрозділів, звичайно, усно доводять до них той обсяг інформації, який вважають за потрібне, в результаті чого до слідчого часто не доводиться інформація, яка має значення для розслідування. Цим не забезпечується повнота і об'єктивність при розслідуванні фактів незаконного переміщення осіб через державний кордон. Ознайомившись з даними оперативно-розшукових заходів, слідчий може краще уявити картину правопорушення, глибше з'ясувати його механізм, точніше визначити роль кожного співучасника. Він може дати пораду оперативним працівникам відносно обставин, які потрібно встановити оперативним шляхом, висловити свої міркування щодо готовності поданих матеріалів до реалізації, намітити найбільш правильні і раціональні шляхи розслідування тощо. Виходячи з наявної оперативно-розшукової інформації, він може точніше, ніж оперативні працівники, визначити перспективи розслідування, вирішити питання щодо повноти або недостатності зібраних матеріалів, обґрунтувати версію про винність певних осіб. Час порушення кримінального провадження слідчий і оперативний працівник повинні погоджувати між собою, щоб, з одного боку, початок справи й розслідування не стали для злочинців сигналом для знищення викривальних даних, а з іншого – уникнення в подальшому можливості припинення цієї справи за відсутності події або складу правопорушення стосовно інших членів злочинної групи.

За таких обставин найбільш оптимальним моментом порушення кримінального провадження є затримання злочинців на «гарячому», зокрема при вивезенні людей за кордон за підробленими документами чи взагалі без них або поза пунктами пропуску через державний кордон України, під час отримання засобів, якщо гроші отримуються на території України,

наприклад, готівкою, за банківським переказом, з використанням системи «Western Union» або при перетинанні кордону кур'єром з іноземною валютою, коли засоби отримані за кордоном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Довженко Вікторія. Окремі питання кримінально-правової характеристики розголошення державної таємниці. Новітні кримінально-правові дослідження. 2021 : Альманах наукових праць / за ред. проф. Є. Л. Стрельцова, проф. О. В. Козаченка, О. М. Мусиченко. Миколаїв : МІП НУ «ОЮА», 2021. С. 173–177.
2. «Звід відомостей, що становлять державну таємницю» : наказ Служби безпеки України від 12 серпня 2005 року № 440 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/2006> (дата звернення: 27.02.2020).
3. Ковтун Н., Штанько А. Деякі аспекти доступу учасників кримінального провадження до відомостей, що становлять державну таємницю. Протидія злочинності: Теорія та практика : зб. матер. V міжвуз. наук.-практ. конференції студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених, 18 жовтня 2013 року ; Нац. Акад. прокур. Укр. Київ, 2013. С. 272–279.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 27.02.2020).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. С. 1224.
6. Навроцька В. В. Правова регламентація використання відомостей, що становлять державну таємницю в кримінальному процесі. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010. № 2. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2010-2/10nvvtkr.pdf> (дата звернення: 27.02.2022).
7. Парфіло О. А., Пінчук Д. В. До питання забезпечення охорони державної таємниці у кримінальному процесі. *Право України* : Респ. юрид. журнал. 2010. № 11. С. 171–177.
8. «Положення про порядок підготовки документів щодо надання доступу до державної таємниці іноземцям та особам без громадянства» : указ Президента України від 17 липня 2006 року № 621/2006 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/2006> (дата звернення: 27.02.2022).
9. «Про внесення змін до наказу СБ України від 12 серпня 2005 року № 440» : наказ Служби безпеки України від 17 жовтня 2012 року № 470 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> (дата звернення: 27.02.2020).
10. «Про державну таємницю» Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-XII>

rada.gov.ua/laws/show/3855-12 (дата звернення: 27.02.2022).

11. «Про основи національної безпеки України»: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 27.02.2022).
12. Саїнчин О. С., Похіла І. Б., Припула А. М. Методика розкриття незаконного переправлення осіб через державний кордон України (криміналістичні та оперативнорозшукові аспекти): монографія. О.: Фенікс, 2008. 368 с.

REFERENCES:

1. Dovzhenko, Viktoriia (2021). Okremi pytannia kryminalno-pravovoi kharakterystyky rozgholoshennia derzhavnoi taiemnytsi [Separate questions of the criminal-legal characteristics of the disclosure of the state secret service]. Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia. 2021 : *Almanakh naukovykh prats - Almanac of scientific practice* / za red. prof. Ye. L. Streltsova, prof. O. V. Kozachenka, O. M. Musychenko. Mykolaiv : MIPNU «OIuA». (pp. 173–177). [in Ukrainian].
2. «Zvid vidomostei, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu»: nakaz Sluzhby bezpeky Ukrainy [“Collection of information constituting a state secret”: order of the Security Service of Ukraine] vid 12 serpnia 2005 roku № 440 / *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» - Database “Legislation of Ukraine”*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/2006> [in Ukrainian].
3. Kovtun, N., Shtanko, A. (2013). Deiaki aspekty dostupu uchasyntiv kryminalnoho provadzhennia do vidomostei, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu [Some aspects of access of participants in criminal proceedings to information that constitutes a state secret]. Protydiia zlochynnosti: Teoriia ta praktyka : zb. mater. V mizhvuz. nauk.-prakt. konferentsii studentiv, kursantiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh *In the interuniversity science and practice conferences of students, cadets, graduate students and young scientists*; Nats. Akad. prokur. Ukr. (pp. 272–279). Kyiv. [in Ukrainian].
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] vid 5 kvitnia 2001 roku / *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» - Database “Legislation of Ukraine”*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian]. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] vid 5 kvitnia 2001 roku / *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» - Database “Legislation of Ukraine”*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar (2012). [Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary] / za zah. red. Honcharenka, V.H., Nora, V.T., Shumyla, M.Ie.. Kyiv : Yustinian. P. 1224 [in Ukrainian].
6. Navrotska, V.V. (2010). Pravova rehlementatsiia vykorystannia vidomostei, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu v kryminalnomu protsesi [Legal regulation of the use of information that constitutes state secrets in criminal proceedings]. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy – Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*. № 2. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chau/2010-2/10nvvtkp.pdf> [in Ukrainian].
7. Parfilo, O.A., Pinchuk, D.V. (2010). Do pytannia zabezpechennia okhorony derzhavnoi taiemnytsi u kryminalnomu protsesi [Regarding the issue of ensuring the protection of the state secret service in criminal proceedings]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine: Resp. yuryd. zhurnal*. № 11. P. 171–177 [in Ukrainian].
8. «Polozhennia pro poriadok pidhotovky dokumentiv shchodo nadання доступу do derzhavnoi taiemnytsi inozemtsiam ta osobam bez hromadianstva» [Regulations on the procedure for the preparation of documents on granting access to state secrets to foreigners and stateless persons]: ukaz Prezidenta Ukrainy vid 17 lypnia 2006 roku № 621/2006 / *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» - Database “Legislation of Ukraine”*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/2006> [in Ukrainian].
9. «Pro vnesennia zmin do nakazu SB Ukrainy [On making changes to the order of the Security Council of Ukraine] vid 12 serpnia 2005 roku № 440»: nakaz Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 17 zhovtnia 2012 roku № 470 / *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» - Database “Legislation of Ukraine”*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> [in Ukrainian].
10. «Pro derzhavnu taiemnytsiu» Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on state secrets] vid 21 sichnia 1994 roku № 3855-KhII / *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» - Database “Legislation of Ukraine”*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> [in Ukrainian].
11. «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy»: Zakon Ukrainy [“On the basics of national security of Ukraine”: Law of Ukraine] vid 19 chervnia 2003 roku № 964-IV / *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» - Database “Legislation of Ukraine”*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> [in Ukrainian].
12. Sainchyn, O.S., Pokhila, I.B., Prytula, A.M. (2008). Metodyka rozkryttia nezakonnoho perepravlennia osib cherez derzhavnyi kordon Ukrainy (kryminalistychni ta operatyvnorozshukovi aspekty) [Methods of detecting the illegal transfer of persons across the state border of Ukraine (forensic and investigative aspects)]: Monohrafiia. O.: Feniks. 368 p [in Ukrainian].

Хомутенко Віра Петрівна,

кандидат економічних наук, професор, судовий експерт, тел. 067-700-11-67, e-mail: homutenko-vera@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-7204-7209>

Хомутенко Алла Віталіївна,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, вул. Преображенська, 8, тел. 093-96-444-00, e-mail: 24.06.alla@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-717>

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. В статті актуалізовано значення судово-економічної експертизи як пізнавальної та процесуальної діяльності на стадії попереднього адміністративного розслідування. Визначено види публічно-правових спорів у економічній сфері, які знаходяться в провадженні адміністративних судів. Розглянуто особливості призначення судової економічної експертизи в адміністративному судочинстві. Проаналізовано структуру справ, які знаходяться на розгляді судів першої інстанції. Досліджено динаміку та структуру публічно-правових спорів у економічній та фінансовій сфері в адміністративних судах за 2018-2021 роки. Окреслено межі компетенції судового експерта-економіста при проведенні експертних досліджень та розкрито головні завдання економічної експертизи. Відмічено, що судово-економічна експертиза характеризується істотними особливостями, пов'язаними з великим спектром економічних питань, що вирішуються в процесі проведення досліджень. Визначено об'єкти експертного дослідження за окремими справами щодо спорів, пов'язаних із: реалізацією державної політики в сфері економіки та публічної фінансової політики; адмініструванням податків, зборів, платежів, а також контролем за дотриманням вимог податкового законодавства; реалізацією публічної політики в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування та соціального захисту громадян. Відмітимо, що судово-економічна експертиза характеризується істотними особливостями, пов'язаними з великим спектром економічних питань, що вирішуються в процесі проведення досліджень. Підкреслено, що під час призначення судово-економічної експертизи в адміністративному судочинстві потрібно звернути увагу на коректність питань, які ставлять перед експертом-економістом. Наведено приклади взаємозв'язків між питаннями, завданнями судових експертиз і об'єктами експертних досліджень. Зокрема були розглянуті справи: про визнання протиправними дії ГУ Держпродспоживслужби в Одеській області та скасування припису щодо усунення порушень вимог постанови КМУ №869 від 01.06.2011 р. та застосування адміністративно-господарських санкцій; про визнання протиправними дії податкового органу (назва) та скасування рішення податкового органу щодо відмови з розстрочення (відстрочення) грошових зобов'язань (податкового боргу); про визнання протиправними дії ГУ Пенсійного фонду України в Одеській області щодо відмови перерахунку пенсії на підставі оновленої довідки про розмір грошового забезпечення.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративно-правові спори, завдання судової експертизи, об'єкти експертного дослідження.

Khomutenko Vira Petrivna,

Candidate of Economic Sciences, Professor, Judicial Expert, e-mail: 24.06.alla@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7176-9613>

Khomutenko Alla Vitaliivna,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance, Odessa National Economic University, Odessa, st. Preobrazhenskaya, 8, 0939644400, e-mail: homutenko-vera@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7204-7209>

CHARACTERISTIC FEATURES OF FORENSIC ECONOMIC EXPERTISE IN ADMINISTRATIVE LEGAL PROCEEDINGS

Abstract. The article updates the value of forensic economic expertise as a cognitive and procedural activity at the stage of preliminary administrative investigation. The types of public legal disputes in the economic sphere, which are in the proceedings of administrative courts, are defined. Peculiarities of appointment of judicial economic examination in administrative proceedings are considered. The structure of cases pending before courts of first instance was analyzed. The dynamics and structure of public legal disputes in the economy and fiscal sphere in administrative courts for 2018-2021 were studied. The limits of the competence of the forensic expert-economist when conducting expert research are outlined and the main tasks of the economic examination are revealed. It was noted that forensic economic expertise is characterized by significant features related to a wide range of economic issues that are resolved in the process of conducting research. The objects of expert research in individual cases regarding disputes related to: the implementation of state policy in the sphere of economy and public financial policy; administration of taxes, fees, payments, as well as control over compliance with the requirements of tax legislation; implementation of public policy in the field of mandatory state social insurance and social protection of citizens. It was noted that forensic economic expertise is characterized by significant features related to a wide range of economic issues that are resolved in the process of conducting research. It is emphasized that when appointing a forensic economic expertise in administrative proceedings, it is necessary to pay attention to the correctness of the questions that are asked before an expert economist. Examples of interrelationships between questions, tasks of forensic examinations and objects of expert research are given. In particular, the following cases were considered: regarding the recognition of illegal actions of the State Production and Consumer Service State Administration in the Odesa region and the cancellation of the order to eliminate violations of the requirements of the CMU Resolution № 869 dated June 1, 2011 and the application of administrative and economic sanctions; on recognition of illegal actions of the tax authority (name) and annulment of the decision of the tax authority regarding the refusal to pay off (postponement) monetary obligations (tax debt); on recognizing as illegal the actions of the State Pension Fund of Ukraine in the Odesa region regarding the refusal to transfer the pension based on the updated certificate on the amount of financial support.

Key words: administrative proceedings, administrative-legal disputes, tasks of forensic examination, objects of expert research.

Постановка проблеми. Важливою ознакою правової держави є наявність спеціалізованого правосуддя: конституційного, кримінального, цивільного та адміністративного. Адміністративне судочинство, основним завданням якого є вирішення адміністративно-правових спорів, що виникають у зв'язку із захистом прав та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин [1], відіграє надзвичайно важливе значення на сучасному етапі розвитку України як правової держави. З метою забезпечення справедливого вирішення таких спорів збирається відповідна доказова база. До її складу можуть входити висновки судових експертів взагалі та експертів-економістів зокрема. Саме тому питання вдосконалення судової еко-

номічної експертизи як пізнавальної та процесуальної діяльності на стадії попереднього адміністративного розслідування набувають особливої актуальності.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання судової експертизи в адміністративному процесі розглядалися в наукових працях: В.Б. Авер'янової, В.М. Галкіна, Є.В. Додіна, Л.В. Калаянова, Ю.П. Кузякіна, А.І. Остапенка, Р.С. Павловського, Л.М. Романенка, З. М. Соколовського, Ю.Ю. Фоміна та ін. Проте, в їхніх роботах недостатньо приділено уваги особливостям судової економічної експертизи в адміністративному судочинстві. Саме тому, існує об'єктивна необхідність проведення подальших наукових досліджень цих питань.

Мета статті – дослідити особливості призначення та завдань судової економічної експертизи в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що на думку М.В. Коваліва, публічно-правовий спір, який завжди є результатом наявності юридичних колізій у правовій системі держави та виникає між суб'єктами права у зв'язку з порушенням суб'єктивних прав фізичних або юридичних осіб є предметом розгляду в адміністративних судах [2]. Відповідно до Класифікатора категорій адміністративних справ, затвердженого рішенням Ради суддів адміністративних судів від 31.10.2013 №114 [3], до публічно-правових спорів у економічній сфері, які знаходяться в провадженні адміністративних судів, віднесено справи, наведені в Таблиці 1.

Згідно зі Звітами судів першої інстанції про розгляд справ у порядку адміністративного судочинства [4] в економічній сфері значну частку займають справи, пов'язані з адмініструванням податків, зборів, обов'язкових платежів і контролем за дотриманням податкового законодавства (в середньому 27%) та справи в сфері відповідних видів загальнообов'язкового дер-

жавного соціального страхування (в середньому 46%) і соціального захисту (в середньому 16%). Питома вага справ щодо спорів з приводу реалізації державної політики в сфері економіки та публічної фінансової політики незначна й складає в середньому 10 % до загальної кількості справ по адміністративно-правовим спорам у економічній сфері (таблиця 2).

При розгляді адміністративно-правових спорів у економічній сфері виникає потреба в залученні судового експерта-економіста для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань бухгалтерського та податкового обліку, валютного і грошового обігу, бюджетного процесу та фінансових послуг, якими володіє судовий експерт-економіст. При цьому ці знання не є загальновідомими й ними володіє обмежене коло фахівців, які отримали відповідну професійну підготовку за певними експертними економічними спеціальностями та мають досвід практичної роботи.

На думку науковця Л. М. Романенко, економічна експертиза, в результаті проведення якої органи адміністративної юрисдикції отримують нову інформацію, має доказове значення і не

Таблиця 1

Класифікація адміністративних справ

Ознака	Вид
1. Справи спорів із приводу реалізації публічної фінансової політики	– щодо валютного регулювання і валютного контролю, за участю податкових органів;
	– щодо грошового обігу та розрахунків в Україні, за участю податкових органів;
	– спори, що виникають у бюджетній системі та в бюджетному процесі;
	– спори, пов'язані з державним боргом; спори у сфері фінансових послуг;
	– спори у сфері державного фінансового контролю ;
2. Справи зі спорів з приводу адміністрування податків, зборів, платежів, а також контролю за дотриманням вимог податкового законодавства, зокрема зі спорів щодо:	– погашення та стягнення податкового боргу;
	– адміністрування окремих податків, зборів, платежів;
	– визнання оспорюваних правочинів недійсними та застосування визначених законодавством заходів, пов'язаних із визнанням правочинів недійсними;
3. Справи зі спорів із приводу реалізації державної політики у сфері економіки щодо митної справи, державного регулювання цін і тарифів, здійснення державних закупівель	– державного регулювання цін і тарифів у сфері: електроенергетики (крім ядерної енергетики); енергозбереження, альтернативних джерел енергії, комбінованого виробництва електричної і теплової енергії; житлово-комунального господарства; теплопостачання; питного водопостачання;
	– внесення змін до істотних договору про закупівлю у випадках не передбачених п. 2 ч. 5 ст. 41 Закону України «Про публічні закупівлі»;
4. Справи зі спорів з приводу реалізації публічної політики у загальнообов'язкового державного соціального страхування та соціального захисту громадян	– збору та обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
	– управління, нагляду та інших владних управлінських функцій (призначення, перерахунку та здійснення страхових виплат) у сфері відповідних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування;
	– соціального захисту; соціального захисту та зайнятості інвалідів; соціальних послуг

Дані звітів судів першої інстанції про розгляд публічно-правових спорів у економіці та фіскальній сфері в адміністративних судах за 2018 – 2021 рр. [4]

Категорії справ у сфері економіки та фінансів	Кількість розглянутих справ – усього, од			
	2018	2019	2020	2021
1. Справи із спорів з приводу реалізації державної політики у сфері економіки та публічної фінансової політики, в тому числі:	10687	14713	14059	13879
- державного регулювання цін та тарифів	92	171	176	225
- валютного регулювання та валютного контролю за участю податкових органів	115	81	21	41
- грошового обігу і розрахунків за участю податкових органів	417	294	106	100
- бюджетної системи і бюджетного процесу, державного боргу	186	285	185	64
- операцій з цінними паперами	348	216	100	62
1.1 Питома вага справ із спорів з приводу реалізації державної політики у сфері економіки та публічної фінансової політики у загальній чисельності публічно-правових спорів у економіці та фіскальній сфері	9,69%	11,71%	7,20%	9,96%
2. Справи з приводу адміністрування податків, зборів, платежів та контролю за дотриманням вимог податкового законодавства	30262	39383	45095	36792
2.1 Питома вага справ з приводу адміністрування податків, зборів, платежів та контролю за дотриманням вимог податкового законодавства у загальній чисельності публічно-правових спорів у економіці та фіскальній сфері	27,46%	31,35%	23,08%	26,40%
3. Справи із спорів з приводу реалізації публічної політики у сфері відповідних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування	58319	56031	87054	63103
3.1 Питома вага справ із спорів з приводу реалізації публічної політики у сфері відповідних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування у загальній чисельності публічно-правових спорів у економіці та фіскальній сфері	52,90%	44,60%	44,56%	45,28%
4. Справи із спорів з приводу реалізації публічної політики у сфері соціального захисту	10972	15504	49165	25579
3.1 Питома вага справ з приводу реалізації публічної політики у сфері соціального захисту у загальній чисельності справ у сфері економіки та фінансів у загальній чисельності справ публічно-правових спорів у економіці та фіскальній сфері	9,95%	12,34%	25,16%	18,36%
Усього адміністративно-правових спорів у економічній сфері, од (п.1+п.2+3+4)	110240	125631	195373	139353

може бути отримана за допомогою інших процесуальних засобів [5].

Особливістю призначення експертизи в адміністративному судочинстві є те, що таке призначення відбувається лише за ухвалою суду (судді) [1, ст. 81, ч. 1, ч. 3 ст. 102], на відміну від порядку призначення судових експертиз в кримінальному, цивільному провадженні, якими передбачено, що експерта може залучати як сторона обвинувачення, так і сторона захисту [6, ст. 243, ст. 244; 7 ч. 2, ст. 72]. А от питання, з яких має бути проведена судова економічна експертиза в адміністративному судочинстві, визначаються судом [1, ч.ч. 4–6 ст. 102]. Учасники провадження мають право запропонувати суду питання, роз'яснення яких, на їх думку, потребує висновку судового експерта-економіста. Однак, у разі відхилення або зміни питань, запропонованих учасниками справи, суд зобов'язаний мотивувати таке відхилення або зміну та на свій

розсуд поставити питання експерту. Питання, які ставляться судовому експерту-економісту, і його висновок з них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта-економіста, оскільки п. 2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень вводяться обмеження щодо переліку питань, які може вирішувати судовий експерт-економіст, зокрема: експерту забороняється вирішувати питання, які виходять за межі його спеціальних знань та з'ясування питань права, а також надавати оцінку законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами та проведення ревізійних дій. Крім того, експерту забороняється самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню; вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно, а також передоручати проведення експертизи іншій особі [8].

Взаємозв'язок між питаннями предмету судової економічної експертизи в адміністративному судочинстві, завданнями судових експертиз та об'єктами експертного дослідження

1. За справами щодо спорів з приводу реалізації державної політики в сфері економіки та публічної фінансової політики, наприклад:	
а) про визнання протиправними дії ГУ Держпродспоживслужби в Одеській області та скасування припису щодо усунення порушень вимог постанови КМУ №869 від 01.06.2011 та застосування адміністративно-господарських санкцій	
Питання на вирішення судового експерта-економіста	Чи підтверджується документально висновок Акту №_ перевірки дотримання вимог формування, встановлення та застосування державних регульованих цін КП «ХХХ» від 28.02.2021 щодо необгрунтовано одержаної виручки у сумі 10148,6 тис. грн, з ПДВ, в наслідок завищення тарифів на послуги централізованого водопостачання та водовідведення за період з 01.02.2019 по 01.01.2020.
Завдання судової експертизи	Дослідження розміру тарифів на послуги централізованого водопостачання та водовідведення за період з 01.02.2019 по 01.01.2020 на основі економічно обгрунтованих планових витрат з урахуванням планового прибутку, який спрямовується на здійснення інвестиційних програм для провадження ліцензійної діяльності.
Об'єкти експертного дослідження	1) Фінансова, податкова та статистична звітність підприємства; 2) Розрахунки тарифів на послуги з централізованого водопостачання, централізованого водовідведення на планований період, в т.ч. розрахунок повної собівартості та середньозваженого тарифу; розрахунок вартості електричної енергії на технологічні потреби на плановий період; розрахунок загальновиробничих витрат; розрахунок адміністративних витрат; розрахунок витрат на збут; розрахунок інших операційних витрат; 3) Рішення органу місцевого самоврядування про відшкодування втрат суб'єкта господарювання з місцевого бюджету, які виникли протягом періоду розгляду розрахунків тарифів на послуги з централізованого водопостачання та централізованого водовідведення для відповідної категорії споживачів, встановлення та їх оприлюднення органом місцевого самоврядування (за наявності); 4) річний план надання послуг з централізованого водопостачання та централізованого водовідведення; 5) інші первинні документи.
2. За справами з приводу адміністрування податків, зборів, платежів та контролю за дотриманням вимог податкового законодавства, наприклад:	
а) про визнання протиправними дії податкового органу (назва) та скасування рішення №___ від___ податкового органу щодо відмови з розстрочення (відстрочення) грошових зобов'язань (податкового боргу) на суму ??? грн. платнику податків «ХХХ»	
Питання на вирішення судового експерта-економіста	1. Чи мають показники фінансово-економічного стану платника податку «ХХХ» ознаки наявності загрози виникнення або накопичення податкового боргу за період (вказати період)? 2. Визначити основні економічні показники (ліквідності, платоспроможності та прибутковості) господарсько-фінансової діяльності платника податків «ХХХ» на дату подачі заяви про розстрочення податкового грошового зобов'язання з податку на прибуток.
Завдання судової експертизи	Визначення документальної обгрунтованості наявності загрози виникнення або накопичення податкового боргу та аналіз показників фінансового стану платника податку «ХХХ».
Об'єкти експертного дослідження	Первинні документи, облікові реєстри, фінансова та податкова звітність платника податків за період (вказати період).
3. По справам щодо спорів з приводу реалізації публічної політики в сфері відповідних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування та соціального захисту, наприклад:	
а) про визнання протиправними дії ГУ Пенсійного фонду України в Одеській області щодо відмови перерахунку пенсії на підставі оновленої довідки про розмір грошового забезпечення від (дата та номер), виданої уповноваженою особою (назва органу), з урахуванням раніше сплачених пенсійних виплат	
Питання на вирішення судового експерта-економіста	Чи підтверджується документально зазначений у листі ГУ ПФУ в Одеській області (дата та номер) розмір донарахованої доплати до пенсії військовослужбовцю (ПІБ) за період (вказати) у сумі (вказати) грн?
Завдання судової експертизи	Визначення документальної обгрунтованості розрахунків з донарахованими сумами доплат до пенсії військовослужбовцю (ПІБ).
Об'єкти експертного дослідження	Розрахунок ГУ ПФУ в Одеській області (дата та номер) на доплату (виплату, утримання) пенсії за пенсійною справою (номер); грошовий атестат Головного Управління МО України в Одеській області (дата та номер) щодо розміру грошового забезпечення (ПІБ); Довідка МО України (дата та номер) щодо додаткових видів грошового забезпечення для нарахування пенсії, видана (ПІБ); Довідка, видана (ПІБ), про розмір додаткових видів грошового забезпечення у період; завірена копія заяви (дата) (ПІБ); про проведення індексації призначеної пенсії; Довідка про розмір грошового забезпечення для перерахунку пенсії (ПІБ) уповноваженого органу на день звільнення із служби відповідно.

Відмітимо, що судово-економічна експертиза характеризується істотними особливостями, пов'язаними з великим спектром економічних питань, що вирішуються в процесі проведення досліджень. Особливу увагу під час призначення судово-економічної експертизи в адміністративному судочинстві потрібно звернути на коректність питань, які ставлять перед експертом-економістом, адже типовою помилкою та причиною недосягнення необхідних цілей під час проведення судової економічної експертизи є некоректне формулювання питань.

Доцільно також зазначити, що питання предмета судової економічної експертизи нерозривно пов'язано із завданнями судових експертиз та об'єктами експертного дослідження. Об'єктами судової економічної експертизи є документальні носії інформації, що містять інформацію про відображені в первинних документах та облікових реєстрах господарські операції, у фінансовій, статистичній і податковій звітності, які стали предметом розгляду в адміністративному суді та на підставі яких проводиться судове експертне дослідження.

Головні завдання й орієнтовний перелік вирішуваних економічною експертизою питань, як відомо, наведено в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз до Інструкції № 53/5. Вони поділяються за видами спеціальності: дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності (індекс 11.1); дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій (індекс 11.2); дослідження документів фінансово-кредитних операцій (індекс 11.3) та залежать від обставин справи та мети дослідження [8].

Приклад взаємозв'язку між окремими питаннями предмету судової економічної експертизи у адміністративному судочинстві, завданнями судових експертиз та об'єктами експертного дослідження наведено у таблиці 3.

Проведене експертом-економістом дослідження об'єктів оформлюються у вигляді висновку експерта, який містить інформацію: коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта); на якій підставі була проведена експертиза; хто був присутній при проведенні експертизи; питання, що були поставлені експертові; які матеріали експерт використав; докладний опис проведених досліджень; зроблені в результаті висновки та обґрунтовані відповіді на поставлені судом питання [1, ч. 1 ст. 82].

Доцільно зазначити, що висновок експерта-економіста є джерелом доказів, на підставі яких

адміністративний суд встановлює наявність або відсутність документально підтверджених фактів, що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Висновки. Призначення судової економічної експертизи в адміністративному судочинстві має свої особливості, оскільки вона призначається виключно ухвалою суду (судді). Крім того, питання, які будуть поставлені на вирішення експерту-економіста, повинні не виходити за межі його компетенцій та враховувати їх взаємозв'язок із головними завданнями та об'єктами експертного дослідження. Це уможливить надання експертом висновку, який стане надійним джерелом доказів в адміністративному судочинстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
2. Ковалів М. В. Основні завдання адміністративного судочинства України. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2290/vnulpurn_20148107.pdf
3. Класифікатор категорій адміністративних справ: Рішення Ради суддів адміністративних суддів від 31.10.2013 р. № 114. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0114413-13#Text>
4. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку адміністративного судочинства № 1-а за 2018 рік, 2019 рік, 2020 рік., 2021 рік. URL: https://court.gov.ua/sudova_statystyka/rik_2018,rik_2019,rik_2020,rik_2021
5. Романенко Л. М. Визначення поняття «спеціальні знання» як невід'ємної частини понять «експерт» та «судова експертиза» в адміністративному процесі. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 94-99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_4_22
6. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n935>
7. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03. 2004 р. № 1618-I. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06>
8. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. №53/3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text>

REFERENCES:

1. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy. [Administrative Judicial Code of Ukraine: Law of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua.

- Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> [in Ukrainian].
2. Kovaliv M. V. (2017). Osnovni zavdannia administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. [Main tasks of the administrative judiciary of Ukraine]. Retrieved from https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2290/vnulpurn_20148107.pdf [in Ukrainian].
 3. Klyasyfikator katehorii administratyvnykh sprav: Rishennia Rady suddiv administratyvnykh suddiv [Classifier of categories of administrative cases: Decision of the Council of Administrative Judges]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0114413-13#Text> [in Ukrainian].
 4. Zvit sudiv pershoi instantsii pro rozghliad sprav u poriadku administratyvnoho sudochynstva [Report of the courts of first instance on consideration of cases in the order of administrative proceedings]. (n.d.). <https://court.gov.ua>. Retrieved from https://court.gov.ua/sudova_statystyka/rik_2018,>rik_2019,>rik_2020,>rik_2021 [in Ukrainian].
 5. Romanenko L. M. (2011). Vyznachennia poniatia «spetsialni znannia» yak nevidiemnoi chastyny poniat «ekspert» ta «sudova ekspertyza» v administratyvnomu protsesi. [Definition of the concept of “special knowledge” as an integral part of the concepts of “expert” and “forensic examination” in the administrative process]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*. № 4. P. 94-99. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_4_22 [in Ukrainian].
 6. Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n935> [in Ukrainian].
 7. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06> [in Ukrainian].
 8. Instruksiiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: Nakaz Ministerstva yustyt-sii Ukrainy [Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies: Order of the Ministry of Justice of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> [in Ukrainian].

Чернега Віталій Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри приватного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, вул. Юрія Іллєнка, 81 (корп. 5), м. Київ, тел.: (044) 205-54-84; e-mail: vitalii.cherneha@kneu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9118-6562>

МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ ТА МАЙБУТНЄ КОМПАРАТИВНОЇ ЦИВІЛІСТИКИ

Анотація. Статтю присвячено минулому, сучасному та майбутньому компаративної цивілістики. Констатовано, що нині під час рекодифікації Цивільного кодексу України надбання компаративної цивілістики є корисними для потужної динаміки національного цивільного законодавства та практики його застосування. Адже саме в компаративних цивілістичних дослідженнях розкриваються концептуальні подібності і розбіжності певних цивільно-правових явищ об'єктивної реальності та на основі них формуються висновки та рекомендації, спрямовані на розвиток норм цивільного права, забезпечуючи мету правового регулювання цивільних відносин в Україні. У роботі розглянуто політематичні цивільно-правові порівняльні дослідження, що відтворені в дисертаціях на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата юридичних наук (доктора філософії в галузі права). Окрему увагу сконцентровано на тематиці дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, присвячених різнобічним аспектам компаративної цивілістики, які були затверджені вченими радами закладів вищої освіти, юридичних факультетів (інститутів) та науково-дослідних установ юридичного профілю України протягом кількох останніх років. Доцільно розширити наявну географію порівняльних досліджень: цивільно-правового регулювання відносин у сфері дошкільної, середньої, передвищої та вищої освіти; цивільно-правового регулювання корпоративних відносин; об'єктів права інтелектуальної власності; цивільно-правове регулювання іпотечних відносин; договірних та недоговірних цивільних зобов'язань; спадкових правовідносин. Резонно студіювати ширше коло об'єктів права інтелектуальної власності (наприклад, сортів рослин, порід тварин тощо). Урізноманітнити компаративну цивілістику вивченням непомічених договорів. Доцільно досліджувати спеціальні делікти в цивільному праві, зокрема: компенсацію шкоди, завданої шкідливим програм забезпеченням; компенсацію шкоди, завданої вірусами та іншими біологічними організмами; компенсацію шкоди, завданої навколишньому природному середовищу; тощо.

Ключові слова: компаративна цивілістика, цивільне законодавство, цивільне право, цивільні правовідносини, цивільно-правові порівняльні дослідження.

Cherneha Vitalii Mykolaiovych,

Doctor of Science of Law, Associate Professor, Professor at the Department of Private Law of the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, St. Yurii Illenko, 81 (building 5), Kyiv, phone: (044) 205-54-84; e-mail: vitalii.cherneha@kneu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9118-6562>

PAST, PRESENT, AND FUTURE OF COMPARATIVE CIVIL STUDIES

Abstract. The article covers the past, present, and future of the comparative civil studies. It states that today, during the recodification of the Civil Code of Ukraine, the gains of comparative civil studies contribute a lot to the powerful dynamics of the national civil legislation and practices of its application. The point is that it is the comparative civil studies that reveal the conceptual similarities and differences between and among certain civil law phenomena of the objective reality, and they underlie the conclusions and recommendations seeking to develop civil regulations and ensuring that the goal of the legal regulation of civil relations in Ukraine is achieved. The article covers polythematic comparative civil pieces of research presented in dissertations. A special attention was drawn to the subjects of the dissertations dedicated to various aspects of comparative civil studies approved by the academic board of the higher education institutions, faculties of law (law departments), and scientific and research law centres in Ukraine over recent several years. It is expedient to expand the existing geography of comparative studies: the civil law regulation of relations associated with primary, secondary, high school, and higher education; civil law regulation of corporate relations; intellectual

property items; civil law regulation of mortgagor-mortgagee relations; contractual and non-contractual civil obligations; inheritance relations. It is worth studying the bigger range of intellectual property items (for instance, plant varieties, breeds of animals etc.), making the comparative civil studies more varied by studying unnamed agreements. It is also expedient to study special delicts in civil law, including: the reimbursement for damages caused by malicious software; the reimbursement for damages caused by viruses and other biologicals; the reimbursement for environmental damages, etc.

Key words: *comparative civil studies, civil legislation, civil law, civil legal relations, comparative civil pieces of research.*

Постановка проблеми. Академіки Національної академії правових наук України Р. О. Стефанчук, Н. С. Кузнецова констатують, що «інтеграція України до європейського простору, інтенсивні глобалізаційні процеси, розробка в Європі та загалом у світі численних рекомендаційних актів гармонізаційного спрямування становлять нові виклики перед українською державою в сфері нормопроєктування і спонукають до врахування європейських тенденцій в процесі вдосконалення приватноправового законодавства» [5, с. 7]. Нині під час рекодифікації Цивільного кодексу України надбання компаративної цивілістики можуть бути придатними для потужної динаміки національного цивільного законодавства та практики його застосування. Адже саме в компаративних цивілістичних дослідженнях розкриваються концептуальні подібності і розбіжності певних цивільно-правових явищ об'єктивної реальності та на основі них формуються висновки та рекомендації, спрямовані на розвиток норм цивільного права, забезпечуючи мету правового регулювання цивільних відносин в Україні. Тому **метою дослідження** є розкриття наукових досягнень компаративної цивілістики, а також окреслення найближчих перспектив провадження компаративних цивільно-правових досліджень в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській спеціальній літературі поки що відсутні комплексні наукові розвідки, що присвячувалися б минулому, сучасному та майбутньому компаративної цивілістики.

Основні результати дослідження. У період із 2000 до 2022 роки в закладах вищої освіти (Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національна академія внутрішніх справ, Національна академія прокуратури України, Національний університет «Одеська юридична академія», Тернопільський національний економічний університет (нині Західноукраїнський національний університет), Харківський національний університет внутрішніх справ, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,

Університет Короля Данила) та в науково-дослідних установах (Інститут держави і права імені В. М. Корецького, Інститут законодавства Верховної Ради України, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака) нашої держави були виконані та (або) захищені дисертації на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук (доктора філософії), присвячені актуальним аспектам компаративної цивілістики.

Значний внесок у розвиток компаративної цивілістики зроблено нинішніми докторами юридичних наук, які присвятили докторські дисертації: проблемам цивільно-правового регулювання відносин у сфері освіти в Україні і США (Н. О. Давидова, 2017); модернізації цивільно-правового регулювання комерційних позначень в Європейському Союзі та Україні (Г. О. Михайлюк, 2017).

Чільне місце в системі порівняльного корпоративного права. До них належать кандидатські дисертації, захищені зі спеціальності 12.00.03: С. М. Хеди «Правове регулювання участі іноземних юридичних осіб у цивільних правовідносинах (порівняльно-правовий аспект)» (2004); Ю. А. Дмитрієвої «Просте товариство: законодавче регулювання в праві Німеччини та України» (2008); Ю. Ю. Акіменко «Особливості цивільно-правового статусу господарського товариства однієї особи (на прикладі законодавства України та ФРН)» (2011); С. Ю. Серьогіна «Зловживання правом у сфері корпоративних відносин (порівняльно-правовий аспект)» (2015); Є. О. Сушко «Цивільно-правова модель акціонерних товариств України в умовах євроінтеграції та глобалізації: порівняльний аналіз законодавства України, Німеччини та Китаю» (2017); В. М. Саветчука «Правове регулювання злиття та приєднання юридичних осіб за правом України та Європейського Союзу» (2018).

В окрему групу дисертаційних робіт об'єднують особисті немайнові відносини в компаративному цивілістичному вимірі. До них належать праці: С. Б. Булеци «Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій

та Чеській республіках» (2005), О. О. Посикалюка «Особисті немайнові права фізичних осіб в романській, германській, англо-американській системах приватного права» (2012), М. В. Поплавської «Право споживача на інформацію про продукцію за законодавством України та ЄС (цивільно-правовий аспект)» (2015).

До порівняльних досліджень у сфері права інтелектуальної власності треба віднести дисертацію доктора філософії М. І. Ковальчук «Правова охорона та захист географічних зазначень в Україні, Франції та Італії (порівняльно-правовий аспект)» (2018), а також кандидатські дисертації: Р. Є. Еннана «Правове регулювання відносин інтелектуальної власності у Європейському Союзі» (2010), М. І. Стрелі «Авторське право на літературні й художні твори в Європейському Союзі та Україні: порівняльно-правове дослідження» (2011), М. В. Ковальнової «Цивільно-правова охорона винахідництва в Україні та в країнах Європейського Союзу» (2011), С. С. Савича «Цивільно-правова охорона комерційних позначень за законодавством України та Республіки Польща (порівняльно-правовий аспект)» (2013), М. І. Баженова «Цивільно-правовий захист авторських прав в Україні і країнах різних правових систем» (2016), Р. І. Самсіна «Право слідування в авторському праві України та країн-членів ЄС: порівняльно-правова характеристика» (2016), Ю. С. Паніної «Правове регулювання договору франчайзингу в Європейському Союзі та Україні» (2017), С. О. Глотова «Право на приватне копіювання в цифровому середовищі (порівняльно-правовий аспект)» (2017).

Власну нішу в номенклатурі порівняльних цивілістичних досліджень займають порівняльні договірні цивільні дослідження. До них належать кандидатські дисертації: Є. Д. Стрельцової «Договір морського перевезення вантажу (порівняльний аспект)» (2002); В. В. Проценка «Агентський договір: порівняльно-правовий аналіз за законодавством України та Республіки Молдова» (2010); К. Г. Некіт «Договір довірчого управління майном: порівняльно-правовий аналіз на матеріалах України, Республіки Молдова та Російської Федерації» (2011); П. А. Меденцева «Правові наслідки порушення договору в цивільному праві України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США (порівняльно-правовий аналіз)» (2013); А. Л. Святошніук «Інститут розірвання порушеного договору у цивільному праві України та країн Європейського Союзу (порівняльно-правовий аналіз)» (2015); Л. Р. Катинської «Електронна форма правочину

(порівняльний аналіз правового регулювання в Україні та Польщі)» (2017); М. Р. Лавриненко «Договір найму (оренди) нерухомого майна у цивільному праві України, Російської Федерації, Франції та ФРН (порівняльно-правовий аналіз)» (2020).

Імпонують дослідження в сфері порівняльного спадкового права. До них належать кандидатські дисертації: В. В. Валах «Порівняльно-правова характеристика спадкових правовідносин в Україні та зарубіжних країнах (Російській Федерації, Франції, Німеччині, США)» (2009); О. О. Бичківського «Регулювання спадкових правовідносин за законодавством України та зарубіжних країн: приватно-правовий аспект» (2012).

Оригінальними є також кандидатські дисертації: С. О. Погрібного «Порівняльно-правовий аналіз інституту володіння у континентальній, англосаксонській та східноєвропейській системах права» (2001); В. І. Бірюкова «Правовий режим іменних пайових цінних паперів за законодавством України і Республіки Польща (порівняльно-правовий аспект)» (2009); В. В. Заборовського «Правова природа акцій та процедура їх конвертації в Україні та Російській Федерації» (2010); В. І. Нагнибіди «Речові права на чуже майно: порівняльно-правовий аспект» (2010); К. М. Левандовські «Правове регулювання субсидіарної відповідальності фізичних та юридичних осіб в Україні та Німеччині (порівняльно-правовий аналіз)» (2012); Ельчин Усуб Аріф огли «Цивільно-правове регулювання іпотечних правовідносин за законодавством Азербайджану, Казахстану та України (досвід порівняльно-правового дослідження)» (2014); І. В. Литвина «Приватноправове регулювання благодійної діяльності в Європі» (2016); І. М. Проценко «Приватно-правові засади регулювання торговельних відносин в Німеччині» (2016); І. М. Гончаров «Цивільно-правові зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного збагачення (порівняльно-правове дослідження за законодавством України та країн Європейського Союзу)» (2016); В. С. Карнауха «Правове регулювання переддоговірних відносин в ЄС та Україні» (2017); І. Я. Полянської «Права інвесторів при здійсненні спільного інвестування: порівняння з європейськими правовими моделями» (2017); А. А. Катренко «Охоронюваний законом інтерес як категорія цивільного права України та деяких зарубіжних країн» (2020); Ф. А. Ріша «Майнові права як об'єкти заставних відносин (порівняльні аспекти)» (2020).

Перспективно також розглянути перелік тем дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, які були затверджені вченими радами Сумського державного університету в 2020 році (А. В. Гончарова «Спадкування за законом в Україні та досвід країн Європи») [2, с. 37] та Київського національного університету імені Тараса Шевченка в 2021 році (І. О. Ромащенко «Проблеми захисту цивільних прав та інтересів у праві України і Європейському Союзі») [1, с. 36].

Доцільно розглянути перелік тем дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, які були затверджені вченими радами закладів вищої освіти, юридичних факультетів (інститутів) та науково-дослідних установ юридичного профілю України протягом 2018 року. Їх виконавцями є: К. Т. Панасюк «Захист патентних прав за законодавством України та країн ЄС»; Ю. О. Кедя «Договірне регулювання створення та використання об'єктів авторського права і суміжних прав у сфері телебачення в Україні та Франції: порівняльно-правовий аналіз»; П. М. Бабюк «Межі здійснення спадкових прав: порівняльний аналіз законодавства України та інших європейських держав»; Д. М. Пеструєв «Зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення, за законодавством України та Польської народної республіки»; М. К. Риженкова «Цивільно-правова охорона інтелектуальної власності на митному кордоні України: досвід Угорщини та Словаччини» [1, с. 36–95].

Перспективно розглянути перелік тем дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, які були затверджені вченими радами закладів вищої освіти, юридичних факультетів (інститутів) та науково-дослідних установ юридичного профілю України протягом 2019 року. Їх виконавцями є: С. В. Брудняк «Правове регулювання корисних моделей в Україні та світі (на прикладі діяльності малих та середніх підприємств)»; А. О. Гоменюк «Додаткова правова охорона винаходів у сфері фармації: порівняльно-правовий аналіз»; К. В. Кравченко «Компенсація моральної шкоди, завданої порушенням абсолютних цивільних прав: вітчизняний та зарубіжний досвід»; В. В. Маньковський «Поняття та види спадкування за цивільним законодавством України, Литви та Польщі: порівняльно-правовий аналіз»; К. Г. Анісімов «Обгорткові ліцензійні договори у цивільному праві та судовій практиці України, США і країн ЄС»; Д. А. Федосєєв «Спадкування за законом

за римським правом і сучасним цивільним правом України»; О. С. Свистун «Цивільно-правовий захист прав акціонерів: порівняльний аналіз за законодавством України та зарубіжних країн» [2, с. 35–79].

Актуально розглянути перелік тем дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, які були затверджені вченими радами закладів вищої освіти, юридичних факультетів (інститутів) та науково-дослідних установ юридичного профілю України протягом 2020 року. Їх виконавцями є: П. В. Білан «Злиття акціонерних товариств за законодавством України та правом ЄС»; М. Ю. Блохін «Правове регулювання охорони персональних даних в Україні, США, Бразилії та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз»; О. В. «Правовий статус товариств осіб в Україні, Німеччині та Польщі (порівняльно-правове дослідження)» [3, с. 34–67].

Перспективно розглянути перелік тем дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, які були затверджені вченими радами закладів вищої освіти, юридичних факультетів (інститутів) та науково-дослідних установ юридичного профілю України протягом 2021 року. Їх виконавцями є: Н. П. Федурцьо «Цивільно-правовий захист прав дітей в Україні та ЄС»; І. М. Журавльова «Цивільно-правовий захист персональних даних в Україні та Угорщині»; А. С. Дзюба «Цивільно-правове регулювання трансплантації органів і тканин: досвід України та Європейського Союзу»; І. Б. Герасименко «Авторське право і суміжні права у театральній діяльності України та Франції»; М. В. Скриник «Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю за цивільним законодавством України та країн Європейського Союзу»; Ю. Г. Бондаренко «Фраудаторні правочини в цивільному праві України»; О. В. Ніколаєва «Цивільно-правовий режим творів архітектури, створених з використанням штучного інтелекту: вітчизняний та світовий досвід»; Л. П. Гайдук «Цивільно-правове регулювання відносин щодо здійснення права на комп'ютерну програму в Україні та ЄС»; І. І. Батько «Умови надання охорони промисловому зразку за законодавством України та правом ЄС»; В. В. Вайда «Цивільно-правовий захист прав суб'єктів електронних договорів в е-комерції в Україні та державах світу»; А. А. Маркулинець «Цивільно-правове регулювання електронної комерції в Україні та світі»; С. М. Поп «Проблеми захисту і охорони торговельних марок: український та зарубіжний досвід»; С. О. Узунов «Довірче управління та охо-

рона спадкового майна: порівняльно-правовий аналіз на матеріалах законодавства України та Англії», Я. Ю. Кулик «Правовий режим застосування технологій блокчейн в праві інтелектуальної власності України та ЄС»; П. В. Бондар «Договори перевезення річковим транспортом за законодавством України та європейських країн»; М. О. Лукань «Захист інтелектуальної власності в державах Європейського Союзу» [4, с. 25–48].

Висновки та перспективи провадження майбутніх досліджень. За понад двадцять останніх років компаративна цивілістика значно збагатилася оригінальними комплексними дослідженнями. Проте в добу оновлення цивільного законодавства України: а) доцільно розширити наявну географію порівняльних досліджень: цивільно-правового регулювання відносин у сфері дошкільної, середньої, передвищої та вищої освіти; цивільно-правового регулювання корпоративних відносин; об'єктів права інтелектуальної власності; цивільно-правове регулювання іпотечних відносин; договірних та недоговірних цивільних зобов'язань; спадкових правовідносин; б) студіювати ширше коло об'єктів права інтелектуальної власності (приміром, сортів рослин, порід тварин тощо); в) урізноманітнити компаративне цивільне право вивченням непоміжених договорів; г) доцільно досліджувати спеціальні делікти в цивільному праві, зокрема: компенсацію шкоди, завданої шкідливим програм забезпеченням; компенсацію шкоди, завданої вірусами та іншими біологічними організмами; компенсацію шкоди, завданої навколишньому природному середовищу; тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Перелік тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (затверджених у 2018 р.): розглянуті та схвалені координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України / упоряд.: В. А. Журавель, Д. В. Лук'янов, Н. М. Вапнярчук. Харків : Право, 2019. 290 с.
2. Перелік тем дисертаційних досліджень з юридичних наук (затверджених у 2019 р.): розглянуті та схвалені координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України / упоряд.: В. А. Журавель, О. С. Гиляка, Н. М. Вапнярчук. Харків: Право, 2020. 264 с.
3. Перелік тем дисертаційних досліджень з юридичних наук (затверджених у 2020 р.): розглянуті та схвалені координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України / упоряд.: В. А. Журавель, О. С. Гиляка, Н. М. Вапнярчук. Харків : Право, 2021. 248 с.

4. Перелік тем дисертаційних досліджень з юридичних наук (затверджених у 2021 р.): розглянуті та схвалені координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України / упоряд.: В. А. Журавель, Є. А. Гетьман, О. С. Гиляка, Н. М. Вапнярчук. Харків : Право, 2022. 161 с.
5. Рекодифікація цивільного законодавства: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 690 с.

REFERENCES:

1. Perelik tem dysertatsiinykh doslidzhen' z problem derzhavy i prava (zatverdzhenykh u 2018 r.): roz-hlyanuti ta skhvaleni koordynatsiynomy byuro viddilen' Natsional'noi akademii pravovykh nauk Ukrainy (2019) [List of dissertation research topics in legal sciences (approved in 2018): reviewed and approved by the coordination bureau of branches of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine] / uporyad.: V. A. Zhuravel', D. V. Luk'yanov, N. M. Vapnyarchuk. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].
2. Perelik tem dysertatsiinykh doslidzhen' z yurydychnykh nauk (zatverdzhenykh u 2019 r.): roz-hlyanuti ta skhvaleni koordynatsiynomy byuro viddilen' Natsional'noi akademii pravovykh nauk Ukrayiny (2020) [List of dissertation research topics in legal sciences (approved in 2019): reviewed and approved by the coordination bureau of branches of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine] / uporyad.: V. A. Zhuravel', O. S. Hylyaka, N. M. Vapnyarchuk. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].
3. Perelik tem dysertatsiinykh doslidzhen' z yurydychnykh nauk (zatverdzhenykh u 2020 r.): roz-hlyanuti ta skhvaleni koordynatsiynomy byuro viddilen' Natsional'noi akademii pravovykh nauk Ukrainy (2021) [List of dissertation research topics in legal sciences (approved in 2020): reviewed and approved by the coordination bureau of branches of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine] / uporyad.: V. A. Zhuravel', O. S. Hylyaka, N. M. Vapnyarchuk. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].
4. Perelik tem dysertatsiinykh doslidzhen' z yurydychnykh nauk (zatverdzhenykh u 2021 r.): roz-hlyanuti ta skhvaleni koordynatsiynomy byuro viddilen' Natsional'noi akademii pravovykh nauk Ukrainy (2022) [List of dissertation research topics in legal sciences (approved in 2021): reviewed and approved by the coordination bureau of branches of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine] / uporyad.: V. A. Zhuravel', YE. A. Het'man, O. S. Hylyaka, N. M. Vapnyarchuk. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].
5. Rekodyfikatsiya tsyvil'noho zakonodavstva: vyklyky chasu : monohrafiya / za zah. red. N. S. Kuznyetsovoi (2021). [Recodification of civil legislation: challenges of time]. Odessa : Vydavnychiy dim «Hel'vetyka». [in Ukrainian].

Юзишина Тетяна В'ячеславівна,

старший судовий експерт лабораторії криміналістичних та інженерно-технічних видів досліджень Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, бульвар Л. Українки, б. 26, офіс 401, м. Київ, 01133; uzyshina@gmail.com; +38 044 221 12 45, <https://orcid.org/0009-0005-7391-0413>

ПРОБЛЕМАТИКА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ ІДЕНТИФІКАЦІЙНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ПОЧЕРКУ ТА ПІДПИСІВ В ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТАХ

Анотація. Публікація присвячена вивченню проблеми проведення судово-почеркознавчої експертизи при ідентифікаційному дослідженні почерку та підписів в електронних документах.

Стрімкий розвиток досягнень науки і техніки, вдосконалення форм та методів злочинної діяльності потребують від судового експерта постійного вдосконалення знань щодо можливостей дослідження доказової інформації за допомогою спеціальних знань. Ці знання за Кримінальним процесуальним кодексом України можна залучити двома способами: за допомогою спеціаліста і шляхом проведення судової експертизи.

У статті викладені поняття предмету судового почеркознавства, а також зазначено, що може бути об'єктом почеркознавчої експертизи. Опрацьовані завдання судової почеркознавчої експертизи та їхня мета. Окрему увагу приділено переліку питань, що можуть бути поставлені на вирішення судової почеркознавчої експертизи.

Окреслено поняття монтажу зображень, що не може розглядатись у відриві від природи цифрового зображення.

Здійснюється аналіз законодавчої бази у сфері електронного документообігу й тенденцій технічного розвитку у сфері створення і передачі електронних документів.

Аналізуються окремі механізми застосування електронних документів, зокрема їх використання під час тендерних закупівель і під час обміну між державними органами, підприємствами, установами й організаціями. На основі практичних досліджень встановлено проблематику ідентифікації реквізитів документів в електронному вигляді.

Розглядаються національні нормативно-правові акти, що забезпечують регулювання застосування терміну «електронний документ»; особливості його комплексного дослідження в рамках проведення комплексних почеркознавчих, комп'ютерно-технічних та фототехнічних експертиз.

Зроблено висновки щодо перспектив досліджень електронних документів в межах виконання почеркознавчих експертиз, а саме щодо зміни підходів проведення експертиз через розширення кола об'єктів дослідження та поєднання нових методів дослідження.

Ключові слова: судова почеркознавча експертиза, електронний документ, реквізити електронного документа, монтаж.

Yuzyshina Tetyana Vyacheslavivna,

Senior Forensic Expert at the Laboratory in Criminalistics and Engineering and Technical Research of the Research Center for Forensic Science of Information Technologies and Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, L. Ukrainka Boulevard, b. 26, office 501, Kyiv, 01133; uzyshina@gmail.com; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0002-3146-2051>

PROBLEMS IN CONDUCTING FORENSIC HANDWRITING EXAMINATION IN THE IDENTIFICATION STUDY OF HANDWRITING AND SIGNATURES IN ELECTRONIC DOCUMENTS

Abstract. The publication is devoted to the study of the problem of forensic handwriting examination during identification research of handwriting and signatures in electronic documents.

The rapid development of science and technology, the improvement of forms and methods of criminal activity require a forensic expert to constantly improve his or her knowledge of the possibilities of examining evidence

with the help of special knowledge. According to the Criminal Procedure Code of Ukraine, this knowledge can be obtained in two ways: with the help of a specialist and by conducting a forensic examination.

The article outlines the concept of the subject matter of forensic handwriting and also indicates what can be the object of handwriting examination. The tasks of a forensic handwriting examination and their purpose are analyzed. Particular attention is paid to the list of questions that may be raised for the purpose of forensic handwriting examination. It is christened to understand the montage of the image, which cannot be seen from the viewpoint of the nature of the digital image.

The concept of image editing is outlined, which cannot be considered in isolation from the nature of the digital image.

The article analyzes the legislative framework in the field of electronic document management and trends in technical development in the field of creation and transmission of electronic documents.

The author analyzes certain mechanisms of electronic documents application, in particular, their use in tender procurement and exchange between government agencies, enterprises, institutions and organizations. On the basis of practical research, the author finds out the problems in identifying the details of documents in electronic form.

The article examines the national legal acts regulating the usage of the term "electronic document"; the peculiarities of its comprehensive study within the framework of integrated handwriting, computer-technical and photographic examinations.

The author draws conclusions about the prospects for researching electronic documents within the framework of handwriting examinations, namely, about changing the approaches to conducting examinations by expanding the range of research objects and combining new research methods.

Key words: forensic handwriting examination, electronic document, electronic document details, installation.

Постановка проблеми. З постійним технологічним розвитком й удосконаленням законодавства України, з'являються нові способи створення, збереження та передачі документів. Перехід на електронний документообіг спричиняє низку питань щодо ідентифікації виконавця рукописних записів і підписів в електронних документах.

Необхідність у проведенні ідентифікації виконавця виникає як під час досудового розслідування кримінальних проваджень, так і в цивільному судочинстві під час вивчення доказів, які надаються в електронному вигляді.

Враховуючи відсутність будь-яких методів та методик проведення почеркознавчих досліджень рукописних записів і підписів, що містять електронні документи, відсутність чіткого розуміння проведення комплексних досліджень, які включають використання спеціальних знань у сфері комп'ютерно-технічних і фототехнічних досліджень, виникає проблема в повноцінному дослідженні доказів.

Аналіз нормативно-правової бази. Законодавством України чітко встановлено процес формування, зберігання та передачі електронних документів.

ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять», має поняття терміну «реквізит» [1]:

Інформація, зафіксована в службовому документі для його ідентифікування, організування обігу і (або) надання йому юридичної сили.

Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [2]:

Стаття 5. Електронний документ

Електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа.

Склад та порядок розміщення обов'язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством.

Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму.

Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для сприймання його змісту людиною.

Цивільний процесуальний кодекс України [3]:

Стаття 76. Докази

1. Доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

2. Ці дані встановлюються такими засобами:

1) письмовими, речовими і **електронними доказами**;

Стаття 100. Електронні докази

1. Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, **зокрема, електронні документи** (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та

інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

2. Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.

3. Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом.

4. Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу.

Аналізом методик, які містяться в Реєстрі методик проведення судових експертиз, та Науково-технічної та довідкової літератури, що використовується при проведенні почеркознавчої експертизи, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України № 1467/5 від 08.05.2018, встановлено відсутність будь-якої інформації стосовно можливостей ідентифікації виконавця рукописних записів та підписів в електронних документах.

Метою цього дослідження є висвітлення проблемного питання, винесеного у заголовок цієї публікації, та формування методичних основ для організації підготовки і проведення комплексних почеркознавчих, комп'ютерно-технічних і фототехнічних експертиз для повного дослідження електронних документів, враховуючи встановлення виконавця рукописних записів та підписів в електронних документах з встановленням ознак монтажу.

Виклад основного матеріалу. Питання судової експертизи – одне із ключових питань доказової бази судочинства. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [4].

Судове почеркознавство є одним з розділів криміналістики, що об'єднує систему знань про почерк і методи його дослідження з метою вирішення ідентифікаційних, діагностичних і класифікаційних завдань судово-почеркознавчої експертизи.

сифікаційних завдань судово-почеркознавчої експертизи.

1. Ідентифікаційні, які передбачають встановлення конкретного виконавця досліджуваного рукопису або вирішення питання про виконання кількох рукописів чи його фрагментів однією або різними особами.

2. Діагностичні, які пов'язані зі встановленням умов виконання досліджуваного рукопису.

3. Класифікаційні, які пов'язані зі встановленням групи осіб, до якої належить виконавець досліджуваного рукопису (стать, вік).

Предметом судового почеркознавства є вивчення закономірностей формування, функціонування і змін письмово-рухового комплексу навичок, що лежить в основі почерку; вивчення закономірностей експертного дослідження почерку; створення методів і методик вирішення завдань судово-почеркознавчої експертизи. Ці знання і складають наукові основи судово-почеркознавчої експертизи.

Судово-почеркознавча експертиза – це дослідження, яке проводиться експертом на базі спеціальних знань у галузі судового почеркознавства відповідно до кримінально-процесуального та цивільно-процесуального законодавства з метою встановлення фактів (фактичних обставин), які мають доказове значення по кримінальних і цивільних справах.

Основним завданням почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (літерних та цифрових) і підпису. Такою експертизою вирішуються і деякі неідентифікаційні завдання (установлення факту виконання рукописного тексту під впливом будь-яких факторів, що заважають – природних: хворобливий стан, хронічні захворювання, вікові зміни; тимчасових зовнішніх: незвичне тримання засобу для писання, незвична поза, обмеження зорового контролю тощо; тимчасових внутрішніх: алкогольне сп'яніння, фармакологічні, наркотичні засоби тощо; штучних: викривлення письма зміненними рухами; визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком тощо).

Об'єктом почеркознавчої експертизи є почерковий матеріал, в якому відображені ознаки почерку певної особи у тому обсязі, в якому їх можна виявити для вирішення поставлених завдань.

Орієнтовний перелік питань, що можуть бути поставлені на вирішення судової почеркознавчої експертизи, наведений у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експерт-

них досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (далі – Інструкція) [5]:

Чи виконано рукописний текст (рукописні записи) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) певною особою?

Чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) у документі (документах) (назва документа та його реквізити, графа, рядок) однією особою?

Чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою?

Чи виконано рукописний текст у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) під впливом збиваючих факторів (природних, штучних)?

Чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) під впливом збиваючих факторів (природних, штучних)?

Особою якої статі виконано рукописний текст?

До якої групи за віком належить виконавець рукописного тексту?

Встановлення виконавця рукопису – один із видів криміналістичної ідентифікації. Тому методика дослідження почерку заснована перш за все на загальних положеннях та принципах ідентифікації. Звідси почеркознавче дослідження, як і всяке інше ідентифікаційне дослідження, передбачає роздільне дослідження ідентифікаційних ознак у досліджуваному документі і в зразках передбачуваного виконавця, порівняння цих ознак й оцінку встановлених збігів і розбіжностей.

Разом із тим, почерк – це своєрідний об'єкт ідентифікаційного дослідження. У системі криміналістичної ідентифікації його дослідження посідає особливе місце, тому застосування криміналістичних прийомів у експертизі почерку має свою специфіку.

Слід зазначити, що згідно з Інструкцією для проведення почеркознавчих досліджень рукописних записів і підписів надаються оригінали документів [5].

Якщо на дослідження надійшли фотокопії (ксерокопії) документа, варто вжити заходів для одержання оригіналу, тому що фотознімок (ксерокопія) значно обмежує можливості виявлення ознак технічної підробки й ускладнює дослідження ознак почерку.

Однак, на практиці зустрічаються непоодинокі випадки, коли оригінали документів

втрачені. Відповідно до вимог Методики судово-почеркознавчої експертизи та рішення Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України від 02 березня 2012 року, проведення дослідження підписів за фотокопією (ксерокопією) документа можливе лише після дослідження документа на предмет технічного монтажу [6].

Тобто, у зв'язку з неможливістю встановити факт наявності або відсутності монтажу у фотокопії (ксерокопії) документів, подальше дослідження зображень підписів у них не проводиться, питання по суті не може бути вирішене.

Стрімкий розвиток цифрових технологій, зміни в законодавстві, впровадження нових міжнародних стандартів, призводить до виникнення різноманітних шахрайських дій, пов'язаних з оформленням електронних документів. Розглянемо на прикладі махінацій з оформленням тендерної документації.

Поняття оригінальності документу в сучасних реаліях має відносний характер, оскільки електронний документ також може бути «оригінальним» за певних умов, указаних в законодавстві.

Так, у статті 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» є наступне визначення: оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги».

У разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа.

Якщо автором створюються ідентичні за документарною інформацією та реквізитами електронний документ і документ на папері, кожен з документів є оригіналом і має однакову юридичну силу [4].

Для ідентифікації автора електронного документа може використовуватися електронний підпис. Однак у багатьох випадках електронний підпис не використовується і тому під час передачі кореспонденції в електронному вигляді, використовують скановані документи з «мокритими» реквізитами (рукописними записами, підписами, відбитками печаток). А враховуючи те, що паперовий документ можна не зберігати, виникають складнощі ідентифікації особи-виконавця в сумнівних електронних

документах, що не мають паперового оригіналу.

Якщо брати до уваги механізми реалізації політики держави у сфері публічних закупівель, то у відповідності до Закону України «Про публічні закупівлі» - Замовник вимагає від учасників процедури закупівлі подання ними документально підтвердженої інформації про їх відповідність кваліфікаційним критеріям [7].

Під час розслідування злочинів чи інцидентів, пов'язаних з фальсифікацією електронних документів, необхідно проводити комплекс заходів, що буде містити однозначні докази наявності чи відсутності факту підробки документів. Одним із елементів цих заходів є ідентифікація підпису особи-виконавця. Але, проведення дослідження підписів можливе лише після дослідження документа на предмет технічного монтажу.

Копія документа – точне відтворення тексту документа (та його інших реквізитів - прим, авторів), яке за належного порядку засвідчення має таку саму юридичну силу, що й оригінал.

Технічне зображення документа – зображення зовнішнього вигляду документа, відтворене певним способом друку на матеріальному носії за допомогою технічних засобів [6].

Фотомонтаж – це добір та поєднання окремих фотознімків певної теми чи окремих фрагментів певних фотознімків в одне зображення.

За фізичною сутністю формування поєднаних зображень фотомонтаж поділяється на оптичний, механічний та цифровий.

Оптичний фотомонтаж – поєднання окремих частин зображень в одне ціле на одному носії за допомогою технічних засобів формування зображення.

Механічний фотомонтаж – поєднання механічно розділених носіїв з частинами зображень в одне ціле з наступним копіюванням зображення на цілісний носій. Цей спосіб монтажу не потребує значних навичок і широко практикується при виготовленні документів шляхом копіювання за допомогою сучасних сканерів та копіїрів.

Цифровий фотомонтаж – поєднання окремих частин зображень об'єктів в одне ціле на одному носії за допомогою технічних засобів цифрової обробки графічних файлів з порушенням неперервності та послідовності відображення об'єктів в часі та просторі. Реалізація цього виду монтажу можлива лише за умови наявності зображення у цифровому вигляді, тобто графічному файлу на технічному носії інформації.

Так, найбільш розповсюдженими форматами файлів, що можуть містити в собі скановані

(сфотографовані) копії документів з реквізитами являються: BMP, DJV, JPG, JPEG, PNG, PPM, PSD, TIFF, RAW й інші менш розповсюджені формати. Також найбільш розповсюдженим форматом для збереження та передачі документів є PDF, оскільки більшість програмно-апаратних комплексів (сканерів) зберігають саме в цьому форматі.

У чинних методиках щодо проведення судово-почеркознавчих експертиз відсутні будь-які згадки про електронний документ. У зв'язку з розвитком нових технологій дослідження цифрових документів, що містять у собі рукописні записи й підписи, є необхідність у проведенні почеркознавчої експертизи в межах дослідження електронних документів в комплексі з комп'ютерно-технічними та (або) фототехнічними дослідженнями.

Розширення комп'ютерно-технічної й фототехнічної експертних галузей знань призвело до збільшення областей, що межують і перетинаються з іншими видами експертиз. Такий комплексний підхід дозволить вирішити широкий спектр завдань.

Під час комплексних досліджень при вирішенні ідентифікаційних питань, також можуть з'ясуватися обставини виготовлення і зміни самого файлу, зокрема: дата й час створення, пристрій чи комп'ютер, за допомогою якого було створено, наявність даних щодо редагування й монтажу (із виявленням певного програмного забезпечення чи елементів /зображень/, з яких складається файл). Встановлені обставини нададуть більше загальних та індивідуальних ознак при встановленні факту підробки документа.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, зміна підходів проведення почеркознавчих експертиз, а саме розширення кола об'єктів дослідження та поєднання нових методів дослідження цифрових документів під час проведення комп'ютерно-технічних і фототехнічних досліджень, надасть змогу розширити можливості ідентифікаційних та діагностичних завдань почеркознавства.

Для проведення досліджень електронних документів в межах виконання почеркознавчих експертиз необхідно внести зміни до регулюючих нормативних документів і провести комплекс наукових заходів щодо розробки та впровадження нових методів і методик проведення почеркознавчих досліджень рукописних записів та підписів, що містяться в електронних документах, зокрема й з використанням спеціальних знань у сфері комп'ютерно-технічних і фототехнічних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Національний стандарт України ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять».
2. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 36. Ст. 275.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
4. Закон України «Про судову експертизу». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 28. Ст. 232.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року №4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
6. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень».
7. Рішення Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України від 02.03.2012.
8. Закон України «Про публічні закупівлі». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 9. Ст. 89.

REFERENCES:

1. National Standard of Ukraine DSTU 2732:2004 «Bookkeeping and archival matters. Terms and definitions of concepts».
2. The Law of Ukraine «On Electronic Documents and Electronic Document Management». *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 2003. No. 36, Article 275.
3. Civil Procedure Code of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1618-IV. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2004. Nos. 40–41, 42. Article 492.
4. Law of Ukraine «On forensic examination». *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 1994. No. 28, Article 232.
5. Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2013. #9–10, #11–12, #13, Article 88.
6. Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 08.10.1998 No. 53/5 «On the approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies.»
7. Decision of the Coordinating Council on Forensic Expertise Issues under the Ministry of Justice of Ukraine dated March 2, 2012.
8. Law of Ukraine «On Public Procurement». *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 2016. No. 9, Article 89.

Шевчук Роман Володимирович,

кандидат медичних наук, докторант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, (044) 490-95-05, e-mail: kafedrapa@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-9716-2561>

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

Анотація. Автором досліджено що, на сьогоднішній день в нашій країні, в сучасному світі медичні послуги стають все більш вимогливими, а клієнти стають більш свідомими щодо своїх прав та вимог до якості надання медичної допомоги. Держави не завжди здатні забезпечити якісну та доступну медичну допомогу своїм громадянам самостійно, тому співпраця з приватними медичними установами та фахівцями може допомогти вирішити цю проблему. З'ясовано, що ДПП може забезпечити більш ефективне використання ресурсів та технологій, які доступні приватному сектору, а також забезпечити більш гнучкий та ефективний підхід до надання медичних послуг. Приватний сектор може ввести значний вклад у розробку та впровадження інноваційних технологій та методів діагностики та лікування, що дозволить покращити якість медичної допомоги та знизити витрати на її надання. Визначено, що ДПП може стати ефективним механізмом підвищення якості медичних послуг в європейських країнах, забезпечивши співпрацю між державним та приватним сектором у галузі охорони здоров'я. Завдяки ДПП можна забезпечити доступність та якість медичної допомоги для населення, враховуючи різноманітні потреби та вимоги пацієнтів. Досліджено, що ДПП може допомогти у забезпеченні розвитку медичних технологій, відкриваючи можливості для приватного сектору вкладати кошти в дослідження та розробки. Підкреслено, ДПП необхідно дотримуватись відповідних правових норм та регулювань, щоб забезпечити захист прав пацієнтів та запобігти можливим конфліктам інтересів. Крім того, важливо забезпечити прозорість та ефективність управління проектами ДПП, щоб запобігти можливим корупційним схемам.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, якість медичних послуг Європейського Союзу, охорона здоров'я, медична інфраструктура, правова база.

Shevchuk Roman Volodymyrovych,

Candidate of Medical Science, Doctoral Student, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Frometivska st., 2, (044) 490-95-05, e-mail: kafedrapa@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-9716-2561>

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS A MECHANISM FOR IMPROVING THE QUALITY OF MEDICAL SERVICES IN EUROPEAN COUNTRIES

Abstract. The author researched that, today in our country, in the modern world, medical services are becoming more and more demanding, and clients are becoming more aware of their rights and requirements for the quality of medical care. States are not always able to provide quality and affordable medical care to their citizens on their own, so cooperation with private medical institutions and specialists can help solve this problem. It has been found that PPP can ensure more efficient use of resources and technologies available to the private sector, as well as provide a more flexible and efficient approach to the provision of health services. The private sector can make a significant contribution to the development and implementation of innovative technologies and methods of diagnosis and treatment, which will improve the quality of medical care and reduce the costs of its provision. It was determined that the PPP can become an effective mechanism for improving the quality of medical services in European countries, ensuring cooperation between the public and private sectors in the field of health care. Thanks to the PPP, it is possible to ensure the availability and quality of medical care for the population, taking into account the diverse needs and requirements of patients. It has been studied that PPPs can help in ensuring the development of medical technologies, opening

up opportunities for the private sector to invest in research and development. It is emphasized that DPPs must comply with relevant legal norms and regulations to ensure the protection of patients' rights and prevent possible conflicts of interest. In addition, it is important to ensure transparency and efficiency in the management of PPP projects to prevent possible corruption schemes.

Key words: *public-private partnership, quality of medical services of the European Union, health care, medical infrastructure, legal framework.*

Постановка проблеми. Сучасні виклики, пов'язані зі збільшенням потреб населення у якісних медичних послугах та обмеженими фінансовими ресурсами державних систем охорони здоров'я, ставлять перед країнами світу завдання покращення якості медичних послуг. Одним з можливих рішень є державно-приватне партнерство в галузі охорони здоров'я. Проте, використання державного – приватного партнерства, як механізму підвищення якості медичних послуг потребує аналізу його ефективності та обґрунтування можливих переваг та недоліків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми державного -приватного партнерства як механізму підвищення якості медичних послуг в європейських країнах досліджували такі науковці, як: Ю. Кір'якова, О. Самойленко, С. Гнатюк, І. Бондаренко та інші.

Мета статті. Метою статті є проаналізувати можливості використання державно-приватного партнерства, як механізму підвищення якості медичних послуг в країнах Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державно-приватне партнерство (далі – ДПП) є механізмом співпраці між державою та приватним сектором з метою забезпечення реалізації різноманітних проєктів та програм. У контексті медицини, ДПП може стати ефективним інструментом підвищення якості медичних послуг у європейських країнах.

В сучасному світі медичні послуги стають все більш вимогливими, а клієнти стають більш свідомими щодо своїх прав та вимог до якості надання медичної допомоги. Держави не завжди здатні забезпечити якісну та доступну медичну допомогу своїм громадянам самостійно, тому співпраця з приватними медичними установами та фахівцями може допомогти вирішити цю проблему [6, с. 140].

Доречно зауважити, що ДПП може забезпечити більш ефективне використання ресурсів та технологій, які доступні приватному сектору, а також забезпечити більш гнучкий та ефективний підхід до надання медичних послуг. Приватний сектор може ввести значний вклад у розробку та впровадження інноваційних технологій та методів діагностики та лікування, що

дозволить покращити якість медичної допомоги та знизити витрати на її надання [10, с. 69].

На думку вченого І. Бондаренко, що в країнах Європейського Союзу ДПП використовується для реалізації різноманітних проєктів у галузі охорони здоров'я. Наприклад, у Німеччині, однією з найбільших країн ЄС, ДПП використовується для забезпечення якісної та доступної медичної допомоги для місцевого населення договори між державними та приватними медичними установами на надання медичних послуг, зокрема, на рівні стаціонарної допомоги, амбулаторної допомоги та догляду за пацієнтами вдома. Держава може забезпечити фінансування проєктів та регулювати якість та безпеку медичних послуг, а приватні медичні установи забезпечують потрібні ресурси та технології для надання високоякісних послуг [1, с. 139].

Варто наголосити, що у Франції також використовують ДПП для забезпечення якості медичних послуг. Наприклад, існує програма "Territoires des soins numériques" (Цифрові медичні послуги в регіонах), яка передбачає співпрацю між державними та приватними медичними установами для забезпечення телемедицини та цифрових послуг в галузі охорони здоров'я. Це дозволяє забезпечити доступ до медичних послуг для пацієнтів, які проживають у віддалених районах або не можуть відвідати медичний заклад особисто.

Окрім того, ДПП може сприяти розвитку інфраструктури та обладнання медичних установ, що забезпечує якість та ефективність надання медичних послуг. Наприклад, у Великобританії існує програма "Public-Private Partnership in Health", яка передбачає співпрацю між державою та приватним сектором для фінансування та реалізації проєктів з будівництва та модернізації медичних установ [12, с. 9].

Варто підкреслити, що ДПП може стати ефективним механізмом підвищення якості медичних послуг в європейських країнах, забезпечивши співпрацю між державним та приватним сектором у галузі охорони здоров'я. Завдяки ДПП можна забезпечити доступність та якість медичної допомоги для населення, враховуючи різноманітні потреби та вимоги пацієнтів. Крім того, ДПП може допомогти у забезпеченні

розвитку медичних технологій, відкриваючи можливості для приватного сектору вкладати кошти в дослідження та розробки. При реалізації ДПП необхідно дотримуватись відповідних правових норм та регулювань, щоб забезпечити захист прав пацієнтів та запобігти можливим конфліктам інтересів. Крім того, важливо забезпечити прозорість та ефективність управління проектами ДПП, щоб запобігти можливим корупційним схемам [9, с. 89].

Доречно наголосити, що ДПП може стати важливим інструментом для підвищення якості медичних послуг у країнах Європейського Союзу. Важливо враховувати конкретні потреби та вимоги різних регіонів та груп населення при розробці та реалізації проектів ДПП у галузі охорони здоров'я. ДПП може стати важливим механізмом для покращення доступності та якості медичної допомоги в різних сферах охорони здоров'я, таких як лікування серцево-судинних захворювань, онкологія, психічне здоров'я та інші. Наприклад, у Німеччині ДПП використовується для фінансування мережі лікарень та інших медичних закладів, що забезпечують лікування пацієнтів з серцево-судинними захворюваннями.

Варто зазначити, що у Франції, ДПП використовується для покращення доступності та якості медичної допомоги для пацієнтів з онкологічними захворюваннями. В рамках проекту ДПП було створено мережу онкологічних центрів, які забезпечують комплексну діагностику та лікування пацієнтів з онкологічними захворюваннями [4, с. 44].

Отже, ДПП також може сприяти розвитку телемедицини та інших сучасних технологій у галузі охорони здоров'я. Наприклад, в Італії ДПП використовується для створення мережі телемедичних центрів, які забезпечують консультації лікарів з інших регіонів країни для пацієнтів з різними захворюваннями. Це дозволяє забезпечити доступність та якість медичної допомоги для пацієнтів у віддалених регіонах. Отже, ДПП може бути важливим інструментом для підвищення якості та доступності медичної допомоги в Європейському Союзі. Це може бути досягнуто за умови дотримання правових норм та ефективного управління проектами ДПП.

Необхідно звернути увагу, що на думку вченої І. Крупської, що ДПП може бути ефективним механізмом для реалізації проектів у галузі охорони здоров'я, але також потребує уважного планування та виконання. Необхідно враховувати потреби місцевого населення та забезпечувати прозорість інвестицій, щоб громадяни не втратили довіру до системи охорони здоров'я. Крім того,

необхідно ретельно вивчити досвід країн, де вже успішно впроваджуються ДПП в галузі охорони здоров'я, та враховувати недоліки та проблеми, щоб запобігти їх повторенню. Враховуючи ці рекомендації, ДПП може стати ефективним механізмом для підвищення якості медичних послуг в європейських країнах та забезпечити доступність та якість лікування для громадян [7, с. 408].

Важливо зазначити, що враховувати інші фактори, які можуть впливати на успішність ДПП в галузі охорони здоров'я, такі як соціально-економічні умови країни, рівень розвитку системи охорони здоров'я, доступність та якість медичних послуг. Наприклад, у країнах, де вже існує високорозвинена система охорони здоров'я та добре організований державний сектор, ДПП може виявитись менш ефективним, оскільки приватний сектор не має такого значення для забезпечення доступності та якості медичних послуг. У такому випадку, ДПП може бути більш корисним для розвитку нових технологій та медичних продуктів.

З іншого боку, в країнах з недостатньою доступністю та якістю медичних послуг, ДПП може бути корисним інструментом для забезпечення доступності та поліпшення якості лікування для місцевого населення. Такі ДПП можуть включати розвиток інфраструктури, підвищення кваліфікації медичних працівників та забезпечення доступності новітніх медичних технологій та препаратів [8, с. 23].

Варто підкреслити, що у країнах, де система охорони здоров'я розвивається, ДПП може бути важливим механізмом для розвитку та модернізації медичних послуг та інфраструктури, забезпечення доступності та якості медичних послуг для громадян.

Отже, використання ДПП в галузі охорони здоров'я є важливим інструментом для підвищення якості медичних послуг в європейських країнах.

Слід додати, що такий успіх реалізації ДПП-проектів у галузі охорони здоров'я залежить від багатьох факторів. Декілька з них:

Ефективна комунікація між партнерами. Важливо, щоб державний та приватний сектори мали зрозумілу та прозору комунікацію та співпрацювали для досягнення спільної мети;

Рівень регулювання та контролю. Необхідно створити ефективну систему регулювання та контролю за проектами ДПП, щоб забезпечити високу якість та безпеку медичних послуг;

Фінансування. Для успішної реалізації проектів ДПП необхідне достатнє фінансування, яке забезпечить виконання запланованих заходів та досягнення поставлених цілей;

Якість медичного персоналу. Успіх проєктів ДПП залежить від якості медичного персоналу, який забезпечує надання медичних послуг. Тому важливо забезпечити належну кваліфікацію та досвід медичного персоналу;

Розвиток інфраструктури. Для успішної реалізації проєктів ДПП необхідно мати належну медичну інфраструктуру, яка забезпечить надання якісних та доступних медичних послуг.

Участь громадськості. Успіх проєктів ДПП залежить від підтримки громадськості, тому важливо залучати їх до процесу планування та реалізації проєктів;

Правова база. Важливо мати належну правову базу для реалізації проєктів ДПП в галузі охорони здоров'я, щоб забезпечити захист прав пацієнтів та забезпечити ефективну реалізацію проєкту. Необхідно розробляти та встановлювати правила щодо доступу до медичної допомоги, оплати послуг, дозволів на проведення медичної діяльності, відшкодування збитків в разі неправильної дії медичних працівників тощо;

Технічна база. Для успішної реалізації проєктів ДПП необхідно мати належну технічну базу, яка забезпечує ефективну діагностику та лікування хворих. Необхідно мати сучасне обладнання, програмне забезпечення, доступ до інформаційних технологій, систему управління медичними даними тощо;

Фінансування. Один з найважливіших факторів успішної реалізації проєктів ДПП – належне фінансування. Необхідно забезпечити належне фінансування для придбання та обслуговування технічної бази, оплати медичного персоналу, проведення досліджень та впровадження нових технологій;

Кадровий потенціал. Успішне впровадження проєктів ДПП також залежить від кадрового потенціалу, тобто наявності достатньої кількості висококваліфікованих медичних працівників з досвідом роботи в сучасному медичному середовищі. Необхідно забезпечити належний рівень зарплати, професійний розвиток та підвищення кваліфікації медичних працівників;

Контроль та моніторинг. Останнім важливим фактором є належний контроль та моніторинг проєктів ДПП. Необхідно забезпечити належний рівень контролю за діяльністю медичних закладів, які беруть участь в проєкті, та за дотриманням умов угоди між державним та приватним партнерами. Для цього можуть використовуватися різні інструменти, такі як аудити, інспекції, оцінки ризиків та результатів проєктів [11, с. 88].

Доречно зауважити, що моніторинг проєктів ДПП в галузі охорони здоров'я може допомогти виявити проблеми та недоліки в роботі медичних

закладів, що є важливим для підвищення якості надання медичних послуг. Також, моніторинг може допомогти відслідковувати ефективність проєкту та забезпечити своєчасні корективи, якщо потрібно.

Отже, контроль та моніторинг є не менш важливими факторами, які слід враховувати при реалізації проєктів ДПП в галузі охорони здоров'я в Європейських країнах [5, с. 69].

Узагальнюючи, державно-приватне партнерство може стати ефективним механізмом підвищення якості медичних послуг в Європейських країнах. Однак, успішна реалізація проєктів ДПП залежить від багатьох факторів, таких як правова база, фінансування, вибір партнерів, контроль та моніторинг.

Незважаючи на те, що ДПП може стати важливим інструментом для поліпшення медичної допомоги, важливо розуміти, що це не є універсальним рішенням для всіх ситуацій. Кожен проєкт ДПП має бути ретельно вивчений та оцінений, щоб забезпечити його ефективність та доцільність в конкретних умовах. Варто враховувати, що реалізація проєктів ДПП в галузі охорони здоров'я потребує співпраці між різними галузями та секторами, що може бути викликом у відсутності належного рівня взаєморозуміння та співпраці [2, с. 59].

Окремо необхідно відмітити, що державно-приватне партнерство може стати важливим інструментом для поліпшення медичної допомоги в Європейських країнах, але для його успішної реалізації необхідно враховувати багато факторів та умов. Важливим фактором успіху проєктів ДПП є визначення чітких метрик та показників результативності. Це дозволить вимірювати ефективність проєкту та робити належні корективи у разі необхідності. Наприклад, метрики можуть включати зменшення часу очікування на медичну допомогу, покращення задоволення пацієнтів, зниження кількості відхилень від стандартів якості, тощо [3, с. 19].

Також важливим фактором є залучення всіх зацікавлених сторін до процесу розробки та реалізації проєктів ДПП. Це можуть бути представники державного та приватного секторів, а також пацієнти та їх представники. Залучення пацієнтів може забезпечити більшу згоду на проєкт та забезпечити відповідність проєкту потребам пацієнтів.

Таким чином, ДПП може бути ефективним механізмом підвищення якості медичних послуг в європейських країнах, якщо будуть враховані всі вищезгадані фактори. Він може забезпечити співпрацю між державним та приватним секторами, покращити доступність та якість медичних послуг для населення, знизити витрати на

охорону здоров'я, та забезпечити більш ефективне використання ресурсів.

Висновок. Таким чином, проаналізувавши вищезазначене можна дійти висновку, що на сьогоднішній день державно-приватне партнерство може стати ефективним механізмом підвищення якості медичних послуг в Європейських країнах. Це можливо завдяки співпраці між державним та приватним сектором у галузі охорони здоров'я.

Однак, успіх реалізації таких проєктів залежить від багатьох факторів, таких як наявність належної правової бази, фінансування, взаємодія між партнерами, контроль та моніторинг. Якщо ці фактори будуть забезпечені, то державно-приватне партнерство може допомогти забезпечити більш доступну, ефективну та якісну медичну допомогу для населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко І. О. Розвиток державно-приватного партнерства в охороні здоров'я України. *Економіка та суспільство*. 2017. С. 137–141.
2. Гнатюк С. Державно-приватне партнерство в охороні здоров'я: світовий досвід та перспективи застосування в Україні. *Медична галузь України*. 2016. С. 58–61.
3. Гуцуляк І. Державно-приватне партнерство як механізм модернізації охорони здоров'я в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. С. 17–21.
4. Добко М. М. Державно-приватне партнерство в охороні здоров'я: проблеми та перспективи розвитку в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. С. 42–46.
5. Калиновська Т. В. Потенціал розвитку державно-приватного партнерства в охороні здоров'я України. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2018. С. 67–73.
6. Кір'якова Ю. М. Державно-приватне партнерство: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2016. С. 139–148.
7. Крупська І. Ю. Державно-приватне партнерство у сфері охорони здоров'я як інструмент модернізації системи. *Економіка і підприємництво*. 2016. С. 406–411.
8. Куліченко М. О. Стан та перспективи розвитку державно-приватного партнерства в Україні. *Економіка та управління підприємствами зовнішньоекономічної діяльності*. 2017. С. 20–31.
9. Оксенюк О. І, Данильченко В. І. Розвиток державно-приватного партнерства в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*, 2018. С. 85–92.
10. Рейтер М. В. Державно-приватне партнерство в охороні здоров'я: міжнародний досвід та перспективи реалізації в Україні. *Медична галузь України*. 2017. С. 67–70.

11. Самойленко О. В. Державно-приватне партнерство як механізм модернізації охорони здоров'я України. *Публічне управління та адміністрування*. 2018. С. 87–96.
12. Семенчук С. М. Державно-приватне партнерство в охороні здоров'я в Україні: досвід та перспективи. *Соціальна фармація: стан, проблеми та перспективи*. 2018. С. 7–13.
13. Semenets-Orlova, I., Teslenko, V., Dakal, A., Zadorozhnyi, V., Marusina, O., & Klochko, A. (2021). Distance Learning Technologies and Innovations in Education for Sustainable Development. *Studies of Applied Economics*, 39(5).
14. Semenets-Orlova, I. (2015). Strategichne upravlinnja jak systemnyj zasib upravlinnja osvitymy zminamy [Strategic management as a systemic tool for managing educational change]. *Theory and practice of public administration*, 3, 52–60.

REFERENCES:

1. Bondarenko I. O. Rozvytok derzhavno-pryvatnoho partnerstva v okhoroni zdorovia Ukrainy. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2017. S. 137–141.
2. Hnatiuk S. Derzhavno-pryvatne partnerstvo v okhoroni zdorovia: svitovy dosvid ta perspektyvy zastosuvannia v Ukraini. *Medychna haluz Ukrainy*. 2016. S. 58–61.
3. Hutsuliak I. Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak mekhanizm modernizatsii okhorony zdorovia v Ukraini. *Ekonomika. Finansy. Pravo*. 2017. S. 17–21.
4. Dobko M. M. Derzhavno-pryvatne partnerstvo v okhoroni zdorovia: problemy ta perspektyvy rozvytku v Ukraini. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. 2019. S. 42–46.
5. Kalynovska T. V. Potentsial rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva v okhoroni zdorovia Ukrainy. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*. 2018. S. 67–73.
6. Kiriakova Yu. M. Derzhavno-pryvatne partnerstvo: zarubizhnyi ta vitchyzniani dosvid. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*. 2016. S. 139–148.
7. Krupska I. Yu. Derzhavno-pryvatne partnerstvo u sferi okhorony zdorovia yak instrument modernizatsii systemy. *Ekonomika i pidpriemnytstvo*. 2016. S. 406–411.
8. Kulichenko M. O. Stan ta perspektyvy rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva v Ukraini. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy zovnishnoekonomichnoi diialnosti*. 2017. S. 20–31.
9. Okseniuk O. I, Danylchenko V. I. Rozvytok derzhavno-pryvatnoho partnerstva v Ukraini. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. 2018. S. 85–92.
10. Reiter M. V. Derzhavno-pryvatne partnerstvo v okhoroni zdorovia: mizhnarodnyi dosvid ta perspektyvy realizatsii v Ukraini. *Medychna haluz Ukrainy*. 2017. S. 67–70.
11. Samoilenko O. V. Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak mekhanizm modernizatsii okhorony zdorovia Ukrainy. *Publichne upravlinnia ta administruvannia*. 2018. S. 87–96.

12. Semenchuk S. M. Derzhavno-pryvatne partnerstvo v okhoroni zdorovia v Ukraini: dosvid ta perspektyvy. *Sotsialna farmatsiia: stan, problemy ta perspektyvy*. 2018. S. 7–13.
13. Semenets-Orlova, I., Teslenko, V., Dakal, A., Zadorozhnyi, V., Marusina, O., & Klochko, A. (2021). Distance Learning Technologies and Innovations in Education for Sustainable Development. *Studies of Applied Economics*, 39(5).
14. Semenets-Orlova, I. (2015). Strategichne upravlinnja jak systemnyj zasib upravlinnja osvithnyj zminamy [Strategic management as a systemic tool for managing educational change]. *Theory and practice of public administration*, 3, 52–60.

Наукове видання

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

№ 1 (25), 2023

В авторській редакції

Формат 60x84/8. Папір офсет. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 7,91. Замов. № 0623/366. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
Е-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.